

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA

MERVE YILDIZLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi MURAT AK**

KONYA-2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve YILDIZLAR		
	Numarası	148110011021		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Merve YILDIZLAR
Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve YILDIZLAR
	Numarası	148110011021
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/Türk İslam Edebiyatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Murat AK
	Tezin Adı	16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA başlıklı bu çalışma 04/12/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ahmet YILMAZ	
2	Dr. Öğretim Üyesi	Yusuf Sami SAMANCI	
3	Danışman: Dr. Öğretim Üyesi	Murat AK	

ÖN SÖZ

Varolduğu ilk günden bu yana insanın vazgeçemediği, daima hayatında yer alan nesnelere vardır. Bu nesnelere, geçmişten günümüze tür, yapı ve şekil olarak değişse de hep işlevine uygun hizmet vermektedir. Görüntüyü tüm gerçekliğiyle yansıtan, parlak ve pürüzsüz bir cisim olan ayna, bahsi geçen nesnelere en önemlilerinden biridir. Ortaya çıktığı günden bugüne ayna; insanın şekil olarak kendini düzeltmesi, daha iyi görünmesi için kullandığı bir süslenme aracıdır.

Aynanın ortaya çıkması hususunda suyun yansıtma özelliğinin bir ilham kaynağı olduğu düşünülmektedir. Hatta insana görüntüsünü sunması, varlığını yansıtması sebebiyle ilk aynaların; su olduğuna inanılmaktadır. Bugün kullanmakta olduğumuz cam aynaların tarihteki ilk versiyonu ise; hammaddesi demir, gümüş, çini veya altın olan madeni aynalardır.

Geçmişin büyük bir buluşu, bugünün sıradan bir metası olan aynanın önemi her daim varlığına ihtiyaç duymamızda saklıdır. Bu kıymetli eşya, Türk-İslam edebiyatında birçok derin ve mühim konunun kolayca ifade edilmesine vasıta olmuştur. Edebiyatımızda bu durum mazmun kavramıyla karşılık bulmuştur. Başta ilahi ve beşeri aşk; şiire nakış gibi işlenirken, aynanın kendine has vasıfları birçok konuyla ilişkilendirilmiştir. Şairin hayal gücü ve kaleminin kudretiyle aynanın bazen gerçek bazen mecaz anlamı şiirde teşbih olarak kullanılmıştır.

Türk-İslam edebiyatının verimli bir çağı olan 16. yüzyılda uzun, kurgu ve macera dolu hikâyelerden müteşekkil aşk konulu mesnevîler, bu döneme damgasını vuran manzumelerdir. Bu asıra ait aşk mesnevîlerinde bir mazmun olarak ayna kelimesinin yaygın bir biçimde kullanımı bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

Ayna; tasavvufî aşkta insan uzuvlarından kalbin manevi veçhesini temsil etmekten parlaklık ve pürüzsüzlük yönleriyle de gönlün güzellik ve saflık vasıflarına benzetilmiştir. Tıpkı 16. yüzyıl şairlerinden Zâtî'nin "Allah'ın yüzünü dileyenler için aşkı bir cilaya benzetip ona el sürmenin yani aşkı anlatmanın (eserini telif ederken) gönül aynasını (Allah'ın tecellî yönüyle) temizlediğini ifade eden" şu beyitleri gibi.

Elâ ey tâlib-i dîdâr-ı Mevlâ

Kıla dîdâr istersen tecellâ

Muhabbet mıskaledür sür ona el

Gönül mir'âtını eyle musaykal (Zâtî, Şem u Pervâne, s. 427)

Sevgilinin öne çıkan büyüleyici görüntüsü ve sevgiliye duyulan yoğun aşk bu türden mesnevîlerin ana temasını oluşturmaktadır. Bu mesnevîlerin temasına göre; ayna hem sevgilinin güzelliğini yansıtmaya bir vasıta hem de sevenin duygularına bir tecellîgâh olarak karşımızdadır. 16. yüzyıl şairlerinden Şâhî mahlasıyla anılan Şehzade Bayezid'in "aşka mazhar olan Ferhat'ın gönlünü, sevgilinin yüzünün aksettiği ayna"ya benzettiği şu beyti bu duruma güzel bir örnektir:

Zâtı anun ki 'ışka mazhar olur

Dili mir'ât-ı rûy-ı dilber olur (Şâhî, Ferhâd u Şîrîn, s. 741)

Çalışmamıza kaynaklık eden eserlerle birlikte klasik dönem edebiyatı eserlerinde ayna kelimesinin genel olarak; âyîne, mir'ât ve gözgü sözcükleriyle kullanıldığını belirtmeliyiz. Çalışma alanımızı 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıla ait on üç aşk mesnevîsiyle sınırlandırdık. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümüne aynanın edebiyattaki kullanımına kısaca değinerek bir başlangıç yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın konusu, kapsamı ve kaynakları hakkında gerekli bilgiler verilerek, çerçevesi belirtilmiştir. Ayna nedir? başlığında aynanın tarihsel süreci hakkında ansiklopedik bilgiler mevcuttur. Devamında kültür, edebiyat, tasavvuf ve mitoloji alanlarından ayna ile ilgili tanım ve düşüncelere yer verilmiştir. Aynayla alakalı atasözü ve deyimler, inanç, uygulama ve efsaneler şeklinde bilgiler aktarılmıştır. Bu bölümün gayesi ayna ile ilgili bilimsel verilerle tezin asıl kısmından önce konuya kültür ve medeniyet açısından bir perspektif sunmaktır.

Birinci bölüm tezimizin kaynaklarının telif edildiği dönemi ve eserlerin müelliflerini tanıma amaçlıdır. 16. yüzyıl mesnevî edebiyatı alt başlığında, bu döneme ait genel bilgiler aktarılmıştır. Bu dönemde telif edilen mesnevîler, konusuna göre üç gruba ayrılıp incelenmiştir. Birinci grupta dini, ahlâki, tasavvufî ve ansiklopedik içerikli mesnevîlere yer verilmiştir. İkinci grup tarihî, destânî ve menkabevî mesnevîlerden oluşmaktadır. Üçüncü grup ise aşk mesnevîleridir. İlk iki gruba dâhil olan eserlerin isimleri ve müellifleri belirtilmiştir. 16. yüzyıl aşk mesnevîleri alt başlığında ise bu

kategoride yer alan eserler müellifleriyle zikredilmiştir. Bu bölümün son başlığında ise; tezimize eserleriyle kaynaklık eden şairlerin hayatı hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

İkinci bölüm tezimizi oluşturan asıl bölümdür. İlk başlığımızda, şairlerin 16. yüzyıl aşk mesnevîlerinde, aynaya konu olan zatlar üzerinde inceleme ve tespitler yer almıştır. Tezin esas bölümünde ise; toplamda yirmi altı başlıkta aynayla ilişkisi bulunan kavramların edebi ve tasavvufî kelime anlamlarına yer verilmiş, devamında ise; aynayla ilgili bu yirmi altı kavramın teşbih örnekleri kısa izahlarla nakledilmiştir. Ayrıca aynayla ilgili diğer teşbihler başlığında çalışmamızın kaynaklarında özel bir mahiyette kullanıldığını düşündüğümüz çok örneği bulunmayan teşbihlere yer verilmiştir. Efsanevi aynalar ve süslenme aracı olarak ayna başlıklarının konusuna uygun örnekleriyle bu bölüm sona erdirilmiştir.

Üçüncü bölümde aynayla ilgili grafik ve tablolar yer almaktadır. Tezde geçen âyîne, mir'ât, gözgü ve ayna kelimeleri ve terkipler sayısal verilerle yorumlanmış, çalışmanın farklı bir yönü ortaya konmuştur. Sonuç bölümünde çalışmamıza yönelik tespit ve değerlendirmelerle tezimize nokta koyulmuştur.

Her eser bir iz bırakma gayesi taşır. İnanıyoruz ki, tezimizin eksik kalan kısımları bizden sonraki çalışmalarla tamamlanacaktır. Bu tezi yazma sürecinde ailemin güler yüzünü ve anlayışını; hocalarımın sabır ve desteklerini görmek beni daha çok sevklendirmiştir. En başta bu konuya beni yönlendiren, beni motive edip yardımlarını benden esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat Ak'a teşekkürlerimi sunarım. Öğrencilik dönemimde ve çalışma sürecimde gösterdiği özveri ve katkılarından ötürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet Yılmaz'a şükranlarımı arz ederim. Birçok konuda kendisinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Hikmet Atik'e teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak çalışmama eleştirileriyle, engin görüşleriyle destek veren sayın Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Sami Samancı'ya müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

MERVE YILDIZLAR

KONYA - 2018

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve YILDIZLAR		
	Numarası	148110011021		
	Ana Bilim / Bilim	İslam Tarihi ve Sanatları/Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Murat AK		
Tezin Adı	16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE AYNA			

ÖZET

Ayna, insanın çok eski zamanlardan beri kullanmakta olduğu bir süslenme aracıdır. Dünya dinlerine ve kültür birikimine baktığımızda aynaya estetik yönünden ziyade birçok farklı anlamın da yüklenmiş olduğunu görmekteyiz. Metafizik âlemlerle, sihir ve büyü gibi işlerle irtibatlandırılması; ayna ile ilgili inanç ve uygulamaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aynanın tarihteki serüvenini elbette edebiyat sahnesinde de izlemek mümkündür. Fakat ayna; şiire daha çok gerçekleri olduğu gibi yansıtması, pürüzsüz ve parlak olması özellikleriyle konu olmuştur.

Aşk mesnevîleri Türk-İslam edebiyatının kurgu, macera ve aşk dolu hikâyeleridir. Bu mesnevîlerde beşeri ve tasavvufî aşk, mazmun sanatıyla hem kolayca ifade edilmiş hem de şiir bu sayede sanat değeri yüksek bir üslup kazanmıştır. Ayna, aşk mesnevîlerinde sıklıkla karşılaştığımız bir mazmundur. Bazen gerçek bazen de mecaz anlamlarıyla ayna, şiirde birçok kavramla bağ kurmaktadır. Bu kavramlardan gönül ve yüz ayna ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Öyle ki bu iki kavram, başka kavramların da aynaya benzetilmesini sağlamaktadır.

16. yüzyıl edebiyatın verimli geçtiği bir dönemdir. Bu asra damgasını vuran aşk mesnevîlerinde şiirde ki mesaj örüntüsüne göre ayna, kimi zaman özneyi kimi zaman bir nesneyi kastederek kullanılmaktadır. Nitekim sevgili aynayı temsil ederken, sevgilinin üstün vasıfları da ayna olabilmektedir. Tezimizin amacı bu asrın aşk mesnevîlerinde aynanın şairler tarafından nasıl ele alındığını ortaya çıkarmaktır. Aynanın en çok hangi kavramlarla bağının olduğunu tespit etmek ve bu doğrultuda ilgili beyitleri gün yüzüne çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayna, Aşk, Mazmun, Mesnevî, Teşbih.

ABSTRACT

Name and Surname	Merve YILDIZLAR		
Student Number	148110011021		
Department	İslam Tarihi ve Sanatları/Türk İslam Edebiyatı		
Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
	Doctoral Degree (Ph.D.)		
Supervisor	Dr. Öğretim Üyesi Murat AK		
Title of the Thesis/Dissertation	Mirror in 16th Century Love Masnavis		

ABSTRACT

Mirror is a decorating tool used by people since ancient times. When we look at the world and cultural accumulation, we see the mirror is loaded with many different meanings rather than aesthetics. The connection with metaphysical realms, magic and magic Works has created to the mirror. It is also possible to see this adventure of the mirror in the history of literature. But the mirror has become the subject of poetry with its features that reflect more and more realities as well as being smooth and bright.

Love masnavis stories fiction, adventure and loving of Turkish- Islamic literature. In these masnavis, human and mystical love are easily expressed with mazmun art and poetry has gained a high artistic value. The mirror is a mazmun we often encounter in love masnavis. Mirror sometimes connects with many concepts in poetry. Heart and face are in close relation with the mirror from these concepts. In fact, these two concepts provide a mirror to other concepts.

16th century literature is a period of productive. According to the message in the poem. The mirror is sometimes as a subject sometimes as an object. In fact, while the beloved represents the mirror, the superior qualities of the beloved can also be the mirror. The aim of our thesis is to find out how the mirror is handled by poets in the love masnavis of this century. To determine the most relevant concepts of the mirror and to reveal the related couplets.

Keywords: Mirror, Love, Mazmun, Masnavi, Comparison.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
1. AYNANIN TARİHÇESİ	3
1.1. AYNA NEDİR?.....	3
1.2. KÜLTÜR VE EDEBİYATTA AYNA.....	6
1.2.1. Şiir Dünyasında Ayna	9
1.2.2. Aynayla İlgili Atasözü ve Deyimler	11
1.2.3. Aynayla İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	12
1.3. TASAVVUFTA AYNA	15
1.4. DİN VE MİTOLOJİDE AYNA	22
I. BÖLÜM: 16. YÜZYIL MESNEVÎ EDEBİYATI.....	26
1. 16. YÜZYIL MESNEVÎ EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ.....	26
2. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİ.....	30
3. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎSİ YAZAN ŞAİRLERE GENEL BİR BAKIŞ	
.....	33
3.1. BEHİŞTÎ AHMED SİNAN ÇELEBİ.....	33
3.2. BİHİŞTÎ RAMAZAN EFENDİ	34
3.3. FİRÂKÎ.....	35
3.4. FUZÛLÎ.....	36
3.5. HAMDULLAH HAMDÎ.....	38
3.6. LÂMÎ'Î	39
3.7. LÂRENDELİ HAMDÎ	40
3.8. MANİSALİ CAMÎ'Î.....	41
3.9. MUSTAFA ÇELEBİ	42
3.10. NİĞDELİ MUHİBBÎ.....	43
3.11. ŞÂHÎ.....	43
3.12. TAŞLICALI YAHYÂ (YAHYÂ BEY).....	44
3.13. ZÂTÎ.....	45
II. BÖLÜM: 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE AYNA.....	49
1. ŞAİRLERİN “AYNA” KULLANIMLARINA GENEL BİR BAKIŞ	49

1.1. Aynaya Konu Olan Zatlar:	49
1.1.1. İlahi Kimliğe Sahip Zatlarda Ayna (Allah-Peygamber-Dini Şahsiyetler ve Ayna).....	49
1.1.2. Sevgili ve Ayna.....	51
2. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA İLE İLGİLİ TEŞBİHLER VE ÖRNEKLERİ.....	54
2.1. AYNA-HÜSN CEMÂL-TAL' AT.....	54
2.1.1. İlahi Güzellik Açısından Ayna	55
2.1.2. Beşeri Güzellik Açısından Ayna.....	56
2.1.2.1. Sevgilinin Güzelliği ve Ayna	56
2.1.2.2. Beşeri İlişkilerde (Aile ve Arkadaş İlişkilerinde) Güzellik ve Ayna	56
2.1.2.3. Sadık İnsanların Dikkatini Celbeden Güzel Yüz ve Ayna.....	57
2.1.3. Aşkın Güzelliği ve Ayna.....	58
2.2. AYNA-GÖNÜL-HÂTİR ve CAN AYNASI	58
2.2.1. Şairlerin Gönül Aynaları için Allah'a Dua ve Niyazları	59
2.2.2. Devlet Büyüklerine Övgüde Gönül-Ayna	60
2.2.3. Bilge Şahsiyetlerde Gönül-Ayna	61
2.2.4. Sevgilide Gönül-Ayna	61
2.2.5. Can Aynası.....	63
2.3. AYNA-ZEVK-SAFA	64
2.3.1. Şairlerin Gönül Aynaları için Allah'tan Zevk-Safa Dilemeleri.....	64
2.3.2. Diğer Durumlarda Zevk-Safa	65
2.4. AYNA-GAM	66
2.4.1. İlahi Formda Gam ve Ayna	66
2.4.2. Beşeri Formda Gam ve Ayna.....	67
2.5. AYNA-SAFLIK-PAKLIK	71
2.5.1. Kalp Sâfiyyeti ve Ayna.....	71
2.5.2. Yüz Paklığı ve Ayna	72
2.5.3. Gönül Aynasının Yüzeyindeki Paklık	73
2.5.4. Kandilin (Sâf) Aynası	74
2.6. AYNA-YÜZ.....	74
2.6.1. YÜZ-SÛRET ANLAMINDA AYNA	75
2.6.1.1. İlahi Formda Yüz ve Ayna	75
2.6.1.2. Beşeri Formda Yüz ve Ayna	76
2.6.1.1.1. Sevgilinin Yüzü	76

3.2.6.1.1.2. Devlet Büyüğünün Yüzü	78
2.6.1.1.3. Bilge Şahsiyetler ve Yüz-Ayna İlişkisi	78
2.6.2. YÜZEY (SATH) ANLAMINDA YÜZ ve AYNA	78
2.6.3. ALLAH'IN TECELLÎ YÜZÜ VE AYNA	79
2.6.4. TARAF ANLAMINDA YÜZ	80
2.6.5. GAM TOZUNUN YÜZDE PEYDÂ OLUŞU VE GÖNÜL AYNASI	80
2.7. AYNA-ÂLEM	81
2.7.1. Âlemlerin Rabbi ve Tecellî Aynası	82
2.7.2. Cihan-Kâinat-İki Âlem (Dünya ve Ahiret) Kelimeleriyle Ayna	82
2.7.3. Âlemden Haberdar Olmak ve Ayna	83
2.7.4. Âlemin Bir Parçası Olan “İrmak ve Nehir Kelimelerinin” Ayna ile Kullanımı	83
2.7.5. Âyîne-i Âlem-nümâ	83
2.7.6. Âlemi Süsleyen Güzellik	84
2.8. AYNA-NUR	84
2.8.1. Allah'ın Nuru ve Ayna	85
2.8.1.1. Şairlerde Allah'ın Nuru	85
2.8.1.2. Sevgilide Allah'ın Nuru	85
2.8.1.3. Hz. Muhammed'in Torunlarında (Hz. Hasan- Hz. Hüseyin) ve Hz. Osman'da Allah'ın Nuru ve Ayna	86
2.8.1.4. Mürşid'in Nuru ve Ayna	86
2.9. AYNA-BASİRET-NAZAR	87
2.9.1. Basiret ve Ayna	87
2.9.2. Nazar ve Ayna	88
2.10. AYNA-AY	88
2.10.1. Peygamberi Methetmede Ay ve Ayna	89
2.10.2. Devlet Büyüğünü Methetmede Ay ve Ayna	89
2.10.3. Sevgilide Ay ve Ayna	89
2.11. AYNA-GÜNEŞ	90
2.11.1. Sevgilide Güneş ve Ayna	91
2.11.2. Güneşin Doğması ve Ayna	92
2.12. AYNA-YILDIZ	92
2.13. AYNA-ÇARH-FELEK	93
2.14. AYNA-TECELLÎ	95
2.15. AYNA-AŞK	96
2.16. AYNA-AKIL	98

2.17. AYNA-SÎNE	100
2.18. AYNA-TILSIM-BELA	101
2.18.1. Tılsımlı Ayna ve Bela Getirmesi	101
2.18.2. Can Gözünün Kalp Yüzünü Gösteren Tılsımı	102
2.19. AYNA-MEY-ŞARAP	102
2.19.1. Cihanı Gösteren Şarap	102
2.19.2. Şarabın Sâkînin Yüzüne Ayna Olması	103
2.20. AYNA-TAB'	103
2.21. AYNA-ÂDEM	104
2.21.1. Hz. Âdem ve Ayna.....	104
2.21.2. Âdemoğlu ve Ayna	105
2.22. AYNA- ZAMAN.....	106
2.23. AYNA- HAKİKAT	107
2.24. AYNA-KEÇE KILIF (NEMED).....	108
2.25. AYNA-SU	109
2.26. AYNA-KIBLEGÂH.....	109
3. AYNA İLE İLGİLİ DİĞER TEŞBİHLER.....	109
3.1. Devlet Aynası	109
3.2. Mutluluk Aynası -Âyîne-i Ferhân-	110
3.3. Din Aynası.....	110
3.4. Devran Aynası.....	111
3.5. Kişilik Aynası - Âyîne-i Zat-.....	111
4. EFSANEVİ AYNALAR ve TEŞBİHLERİ (Âyîne-i İskender ve Câm-ı Cem)	112
4.1. Âyîne-i İskender	112
4.2. Câm-ı Cem.....	113
5. MADENİ AYNALAR ve TEŞBİHLERİ.....	114
5.1. Gümüş Ayna	114
5.2. Çini Ayna (Çelik ve Tunç Ayna).....	114
5.3. Altın Ayna.....	115
6. SÜSLENME ARACI OLARAK AYNA ve TEŞBİHLERİ	116
6.1. Âyîne-dâr (Ayna Tutucu)	116
6.2. Âyîne-dân (Ayna mahfazası) ya da Aynayı Örtmek	116
6.3. Âyîne-gerdân (Parayla Aynaya Bakmak).....	117

III. BÖLÜM 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE AYNA İLE İLGİLİ TABLO ve GRAFİKLER	118
1. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE ÂYÎNE, MİR'ÂT, AYNA VE GÖZGÜ KELİMELERİNİN KULLANIM SIKLIĞI	118
2. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE GEÇEN ÂYÎNE, MİR'ÂT, GÖZGÜ VE AYNA KELİMELERİNİN YÜZDELİK DAĞILIMI.....	119
3. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE GEÇEN AYNA TERKİBLERİNİN YÜZDELİK DAĞILIMI.....	120
SONUÇ	122
KAYNAKÇA.....	126

KISALTMALAR

b.	: Oğlu
Bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
CA.	: Cemşâh u Alemşâh
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
GN.	: Gül ü Nevrûz
FŞ.	: Ferhâd u Şîrîn (Ferhâd-nâme)
HF.	: Heft-Peyker
HŞ.	: Husrev ü Şîrîn
H.z.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
LM.	: Leylâ ve Mecnûn
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
no.	: Numara
r.a.	: Raziyallahu anha
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ŞP.	: Şem u Pervâne
ŞG.	: Şâh u Gedâ
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok/ Tarihsiz
VA.	: Vâmık u Azrâ
VG.	: Varka ve Gülşah
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: yüzyıl
YZ.	: Yusuf u Züleyhâ

GİRİŞ

Türk-İslam edebiyatında aşk, şairin vazgeçilmez bir konusudur. Aşkın hemen hemen her manzume türünde bir nakış gibi şiirlere nakşedilebilir estetikte olması da bir tesadüf değil, ayrı bir ehemmiyettir. Klasik edebiyatımızda mesnevî formunda yazılan aşk konulu şiirler ise uzun, kurgu ve macera dolu hikâyelerin kolayca işlendiği bir tür olmayı başarmıştır.

Edebiyatımızda aşkın gerek ilahi gerek beşeri veçhelerinde kullanılan mazmunlar bir hayli çoktur. Bu mazmunlardan biri de geçmişten günümüze insan hayatında bir meta olarak yeri bulunan “aynadır.”

Ayna, şiirlere en çok süslenme aracı neviyle konu olmuştur. Başta parlak, aydınlık olması ve aynaya has birçok özellik, onun edebiyatta sevgiliyle benzerlik ilgisi kurulmasını sağlamıştır. Sevgilinin uzuvları ve tavırları; aynanın yapısı, türü ve işlevleri şairlerin güçlü kalemde bir ilişki haline dönüşmüştür. Bu sayede edebiyat sahasında, aynadan türeyen yeni kelimeler ortaya çıkmış, gerçek ve mecâzi anlamlarıyla aynaya birçok teşbih yapılmıştır.

Şairlerin bu uğraşları elbette ki salt bir hayal ürünü olamaz. Onlar da toplumsal bir varlık olarak günlük hayattan edindikleri bilgi birikimlerini şiirdeki temalara yansıtmak durumundadırlar. Aslında şairler edebi meşguliyetleriyle genel anlamdaki hayat malzemelerini karşılıklı bir alışverişe çevirmişlerdir. Onların hayat tecrübeleri şiir dünyasına yansımış, şiirlerindeki ifadeler ise hayata dair mesajlar içermiştir. Hal böyle olunca ayna, şiirde edebiyata hizmet etmekle birlikte tasavvufi düşünceler, kültür ve inançlarla da iç içe bir kavram olmuştur.

Elbette ki maddi aşk kadar manevi sevgi ve aşkın da şiirde yeri oldukça kapsamlıdır. Zahirden hareketle batını inceleyen bir ilim olarak tasavvufta ayna; Hak, âlem ve insan üçlüsünü konu alarak derin anlamlar yüklenmiştir.

İlk ayna olarak kullanılan su, zamanla icad edilen madeni aynalar ve günümüzün çok yönlü modern cam aynaları... Hepsi geçmişten taşıdığı izleri kültür ve inanç hazinesine aktarmaktadır. Şairler de kudretleri ve yetenekleri ölçüsünde bu serüvenin, bu birikimin şiir dünyasında yansıtanı, bir aynası olmaktadır. Bu çalışma

‘aşk mesnevîlerinde ayna’ temasıyla şairlerin bu yönde bir perspektifini sunmayı amaçlamaktadır.

Aşk mesnevîleri türünde yirmi beş mesnevî “ayna” manasında “âyîne, mir’ât ve gözğü kelimeleriyle incelendi. Araştırmamızın tarama aşamasından sonra sadece çalışmamıza kifâyet edecek sayıda beyit çeşitliliğinin 16. yüzyıla ait aşk mesnevîlerinde olduğunu tespit edildi. Bu sebeple 16. yüzyılda kaleme alınmayan aşk mesnevîleri konunun dışında tutuldu. Bu yüzyılın mesnevîlerinin bir kısmı da “ayna” ile ilgili kavramaları ya hiç kullanmadıkları için yahut da kaynaklık etme noktasında yeterli olmayacağı kaygısıyla çalışmaya dâhil edilmedi. Çalışmamızda bizlere rehber ve temel kaynak olan on üç eser ve müellifleri ise şu şekildedir: Behiştî Ahmed Sinan Çelebi *Heft-Peyker*, Bihiştî Ramazan Efendi *Cemşâh u Alemşâh*, Firâkî Husrev u Şîrîn, Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn, Hamdullah Hamdî *Yusuf u Züleyhâ*, Lâmi’î *Ferhâd u Şîrîn*, Lârendelî Hamdî *Leylâ ile Mecnûn*, Manisalı Camîî *Vamık u Azra*, Mustafa Çelebi *Varka ve Gülşah*, Niğdeli Muhibbî *Gül ü Nevruz*, Şâhî *Ferhad u Şîrîn*, Taşlıcalı Yahyâ *Şâh u Gedâ*, Zâtî *Şem u Pervânedir*.

Tüm eserlerde ayna kelimesinin geçtiği her bir beyti tespit ettikten sonra ayna ile ilgili teşbih gruplandırmaları yapıldı. Teşbihlerin yer aldığı konu başlıkları, incelediğimiz on üç eserde yoğunlukla işlenmiş temalardan oluşmaktadır. Teşbih örnekleri bu eserler içinde konusuna en uygun, mesaj içeriği daha kapsamlı görülen beyitlerden seçilmiştir. Konularına göre ayna ile ilgili teşbihlere yukardaki sıralamada olduğu gibi (müelliflerin baş harflerine göre) alfabetik bir tasnifle yer verilmiştir. Ayrıca her bir beyit örneğinin künyesi olarak parantezle verilen bilgilerde eserlerin yalnızca baş harfleri (kısaltma halinde) belirtilmiştir. Kısaltmalar bölümünde çalışmamıza kaynak olan eserlerin kısaltma biçimleri gösterilmiştir.

İlk zamanlardan beri insan için kıymetli bir eşya olan ayna, şiir dünyasında da kendine yakışan bir değer görerek birçok konunun güçlü bir temsilcisi haline gelmiştir. 16. yüzyıl aşk mesnevîlerinde aynayla ilgili örnekleri tespit edip (ilgili beyitlerin) tahliline yer verdiğimiz bu çalışma (inaniyoruz ki) bilim dünyasına ışık tutacaktır.

1. AYNANIN TARİHÇESİ

1.1. AYNA NEDİR?

Günümüz Türkçesi'nde ayna telaffuzuyla kullanılan kelimenin aslı Farsça âyîne¹ veya âyene olup âyen (ahen) “demir” kelimesinden türetilmiştir. Arapça karşılığı mir'âttır.² Ayna; ışık ışınlarını yansıtan cilalı, metalle (kalay, gümüş, alüminyum cinsi maddelerle) sırlanmış camdır.³ Arka tarafına ince bir cıva tabakası sürülmüş gayet düz (müstevi) cam levhalardır ki karşılardaki şeyleri şekil ve renkleriyle aksettirir.⁴

İnsan Allah tarafından merak duygusuyla donatılmış bir varlıktır. Çoğu kez bilimsel buluşların ilk adımı bu merak hissiyle başlamıştır. İnsan bilim adına atılan her adımda ilerleyerek yol almış, almaya da devam etmektedir. Merakta sınır olmamakla birlikte bilgide de sınır yoktur. İnsanın kendini görme arzusu da işte böyle birşeydir. Varlığını gözüyle bizzat algılayan insanın yansıyan görüntüsüne şahit olması ise tarihin ilk zamanlarına kadar uzanmaktadır. Su, bilinen ilk ayna olarak insanlığa hizmet etmiştir. Eşya cinsinden bilinen ilk aynanın⁵ Cilalı Taş Devri'ne ait Çumra yakınlarındaki Çatalhöyük'te izine rastlanmıştır.⁶ Sümerler ilk camı yapmış, Romalılar ise siyah camdan ayna yapmayı başarmışlardır. Bu gelişmelerden kompozit olarak faydalanan Venedikliler XII. yüzyılda gümüş sırlı aynalar imal edip ihraç dünyasına dahi sunmuşlardır.⁷

Aynanın hammaddesi ya madenlerdir ya da günümüzdeki kullanımıyla camdır. Camdan yaklaşık iki bin yıl önce madenler keşfedildiğine göre; cam

¹ Mehmet Kanar, *Farsça- Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2011, s. 30.

² Halil b. Ahmed el-FERÂHÎDÎ, *Kitâbu'l-Ayn*, haz: Dr. Davud Sellum vd., Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1. bs., Lübnan 2004, s. 287.

³ “Ayna”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetecilik, C. III. İstanbul t.y., s. 1116.

⁴ Celâl Esad Arseven, “Ayna”, *Sanat Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, C. I. İstanbul 1958, s. 141. Ayna ile ilgili diğer tanımlar için “Ayna”, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Ansiklopedik Yay., C.I. İstanbul 1982. S.200. İbrahim Alâettin Gövsa, “Ayna”, *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi*, İskit Yay., İstanbul 1947. C.I. s. 162-163.

⁵ Aynanın bir süslenme aracı olarak kullanımının yanı sıra; gemilerde dürbün, doğramacılıkta çerçeve içine geçirilen tahta ya da taş levha, kürekte uçtaki yassı kısım, akıntı ve anafor suları arasında kalan düz, durgun ve parlak kısım, atlarda diz kapağı, Karagöz oyununda perde, sığ suların dibini görmeye yarayan balıkçı aleti, tornada işlenecek parçanın tutturulduğu bölüm, bisiklette pedallarla çevrilen büyük dişli ve radyoskopi gibi anlamlarla birçok alanda kullanıldığı da bilinmektedir. Bu bilgiler için bk. “Ayna”, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Ansiklopedik Yay., C.I. İstanbul. 1982. s. 200.

⁶ Nermin Sinemoğlu, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 259-260.

⁷ Sinemoğlu, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 260.

aynalardan önce insanlar demir, gümüş, çelik, tunç ve altın cinsinden imal ettikleri madeni aynaları tercih etmekteydi. Çetindağ, *Ayna Kitabı* adlı eserinde madeni aynaların en belirgin özelliğinin “...pas tutması ve bu pasın bazı metodlarla temizlenmesi” olduğunu vurgular.⁸ Bu durum ayna mazmununda şairlerin sıkça kullandığı “aynada ki pas” tabirinin kaynağına da işaret etmektedir.

Eskiden ilk madeni aynaların demirden yapıldığı ve hatta aynanın demir demek olan “ahen” kelimesinden türetildiği kuvvetli görüşler arasındadır.⁹ Elimizde ki beyitlerde demir aynayla alakalı bir örnek mevcut olmadığı için burada bu bilgiyi aktarmak uygun görülmiştir. Madeni ayalardan tunç, gümüş ve altın aynalarla ilgili bilgiler ise II. Bölümde yer alan madeni aynalar başlıklı konuda beyit örnekleriyle birlikte verilmiştir.

Aynanın yapımı konusunda ise *Meydan Larousse Ansiklopedisi*'ne ait şu bilgiler ışık tutar niteliktedir: “*Eski aynaların yüzleri, büyük bir ihtimalle bugünkü gibi, yani cilâlamayla elde ediliyordu. Bu cilâlama aralarında oldukça sert, fakat gittikçe daha ince hale getirilen bir tozun bulunduğu iki madde parçasıyla yapılır. Cam aynanın bir yüzeyinin paralel bir tabakayla düzgün bir şekilde kaplanması henüz bilinmediğinden, XIX. y.y.'a kadar madenî aynalar tercih ediliyordu. Bugün, uzun zamandan beri bilinen ve gümüş kaplamada kullanılan kimya ve boşlukta buharlaştırma yöntemlerine başvurulur. Maden, ısıtılmış bir potadan veya akkor halindeki ince bir telden buharlaştırılır.*”¹⁰

Kullanılışına göre aynaların isimlerini şöyle zikredebiliriz: El aynası ve halkalı duvar aynası, endam aynası, top aynalar, cüce aynası, dev aynası, berber aynası, cep aynası, diz aynası, baht aynası, keşmir aynası, rûmi ayna, sokak aynası, şaman aynası, aynalı beşik, divan aynası, meydan aynası, aynalı süpürge, aynalı mezartaşı, aynalı dolaplar, aynalı çarşı, aynalı saray, aynalı kilim, aynalı yazı, minber aynası, çeşme aynası, musluk aynası, kapı aynası, av aynası, ışık aynası, yarım ayna ve aynalı tüfek.¹¹

⁸ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2011, s. 15.

⁹ Bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 16.

¹⁰ Safa Kılıçoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, “Ayna”, *Meydan Larousse*, C. I. İstanbul 1969, s. 956.

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 33-62.

Türklerde ayna kullanımının tarihi eski olup Maden devrine kadar uzanır. Orta Asya'dan günümüze gelen ilk aynaların demir, çelik ve bronzdan olduğu görülmektedir.¹² Bu madeni aynalar genelde kurganlarda¹³ bulunmuştur. Bunun sebebi ise Türklerin ölülerini kıymet verdikleri eşyalarıyla gömme geleneğidir.¹⁴ Yine benzer şekilde Göktürk ve Hun kurganlarında çıkan Çin kumaşı ve Çin aynalarıyla Türklerin Çin kültüründen etkilendikleri de görülmektedir. Anadolu'da M.S. II. Yüzyıla ait mezar taşlarındaki sembollerde bize o dönemden bilgiler vermektedir. Bu mezarlarda sahibini gösteren işaretler vardır. Mesela kadınlara ait mezar taşları üzerinde yün, sepet ve ayna, erkeklerinkinin mezar taşlarında ise kartal, aslan ve boğa motifleri bulunmaktadır.¹⁵

İslami dönem aynalarından bilhassa Selçuklu aynaları, yıldız figürleri ve efsanevi hayvan motifleriyle bezenmiş (bronz madeninden yapılmış) saplı veya halkalı tipleriyle farkındalık oluşturmuş, müzelerde sergilenmek üzere yerini almıştır.¹⁶ “*Osmanlılar altın, gümüş, yeşim, demir ve bronzdan yapılmış zengin bezemeli ve çoğunlukla saplı aynalar kullanmışlardır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısıyla XVII. Yüzyıla tarihlenen bazı altın ve yeşim aynalar, Osmanlı sanatının ölçülü sadelik, zenginlik ve üstün tekniğinin örnekleri olan Topkapı Sarayı Müzesi'nin Hazine Dairesi'nde sergilenmektedir. XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren de Batı sanatının tesiriyle sarayların iç süslemelerinde, görkemli çerçeveler içindeki boy aynalarına yer verilmeye başlanmıştır. En zengin örnekler arasında Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları ile Aynalıkavak Kasrı'nı saymak mümkündür.*”¹⁷

Ayna nedir? sorusuyla açılmış bir başlık olarak ayna ile ilgili bilinmesi gereken genel bilgilere ulaşılmıştır. Tarihte aynanın ilk örneğinin Anadolu'da Çatalhöyük'te Cilalı taş devrine ait olduğu bu bilgilerin ilki sayılmaktadır. Madeni ve cam aynaların ise özellikleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Aynı zamanda madeni ve cam

¹² Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 7.

¹³ Kurgan; İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe, tepe biçiminde mezar, höyük. Bu tanım için bk. Türkçe Sözlük, Ankara: TDK 2011. s. 1530.

¹⁴ Türklerin ölüyü eşya ile gömme âdeti için bk. İbrahim Çeşmeli, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültürler, Ritüeller ile İkonografi (M.S. 8. Yüzyıla Kadar)”, *Art Sanat*, 3/ 2015 s.71.

¹⁵ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 8.

¹⁶ Sinemoğlu, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 260.

¹⁷ Sinemoğlu, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 260.

aynaların yapımında ki farklılıklara da kısaca yer verilmiştir. Kullanılışına göre kaynaklarda sıklıkla geçen aynaların isimleri zikredilmiştir. Türklerin aynayı madeni devirlerden beri kullanıp İslami süreçte özellikle Selçuklu aynalarının dikkate değer olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı dönemi aynalarına ait birkaç bilgi ile konumuz sonlandırılmıştır.

1.2. KÜLTÜR VE EDEBİYATTA AYNA

*“Edebi metinlerde geçen ayna ile ilgili hayal ve tasavvurları doğru ve isabetli değerlendirip yorumlamak için öncelikle aynaların tarih boyunca oluşumunu ve onların gündelik hayatta nasıl kullanıldığını gözden geçirmek gerekir.”*¹⁸ Bu sebepten öncelikle aynanın tarihteki sürecinden bilgiler vererek asıl konumuza zemin hazırlamış bulunmaktayız. Edebiyatta ayna şairlerin tercih etmeye layık bulduğu güçlü anlamlar taşımaktadır. Müstakil bir konu olarak “kültür ve edebiyatta ayna” başlığımızın içeriğine ilk olarak Türklerde ayna anlamına gelen kelimeleri ve ayna sözcüğünün edebi tanımları dâhil edilecektir. Devamında edebi sahada aynanın kullanımına geniş bir yelpazede değinilecektir. Ayna ile alakalı bir takım inanç, atasözü ve deyimlere yer verilecektir.

Öncelikle tarih penceresine göz atıp Türklerin bugünkü “ayna” kelimesini karşılayan hangi kavramları kullandıklarına yer verelim: Türklerle ait ilk yazılı kaynaklardan olan Yenisey Yazıtları’nda “ Sekiz bakır küzenüsü on kara küzenüsü ert... (Sekiz bakır aynası, on kara aynası...)” söz diziminde “küzenü” kelimesiyle aynanın kastetildiğine ve o dönemde madeni aynaların kullanıldığına tanık olmaktayız.¹⁹ Ayrıca Göktürk, Uygur ve Karahanlılar döneminde küzkü, közüngü, gözgi ve gözgi kelimesinin “ayna” anlamında kullanıldığı bilgisine (döneme ait) yazıtlar ve bir takım eserler vasıtasıyla ulaşmaktayız.²⁰

“Ayna” kelimesinin anlamını ise tek bir kaynağa bağlı kalmaksızın her biri ayrı ayrı kıymetli birkaç klasik edebi sözlükle vermek daha uygun olacaktır.

¹⁸ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM, 2016, C. I. s. 484.

¹⁹ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 10. Daha kapsamlı bir bilgi için atıf yapılan kaynak olarak bk. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 1994, s. 135.

²⁰ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 10-12. Daha detaylı bir bilgi için atıf yapılan kaynaklar olarak bk. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C.II, s.363. Ceval Kaya, *Uygurca Altun Yaruk*, TDK, Ankara 1994, s. 176. Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C.III. haz: Besim Atalay, TDK, Ankara 1999, s. 45.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki* adlı eserinde aynayı şöyle tanımlar: “İn’ikâs ziyâ tarıkıyla insanın kendini görmesi çün yapılmış musaffâ levha veya cam gözgü, mir’ât.”²¹

Muallim Nâci, aynayı; “Türkçesi mehur hükmünde bulunan (gözü) lafzıdır. Âyîne nazmda kullanılmaz. Şi’ran âyîneyi ekseriya (aks, suret, inkisâr, ah) kelimeleriyle irad ederler.”²² ifadeleriyle tanımlamaktadır.

Hüseyin Kâzım Kadri’nin *Büyük Türk Lûgati* eserinde ise ayna farısı âyîne, muharrifi gözü²³ ifadeleriyle tanımlanmaktadır.

Yakın döneme ait Türkçe-edebi sözlüklerde de şu tanımlara rastlanmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın’ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü*nde aynayı, “Farsça bir kelime olan âyine eşyayı aksettiren sırlı cam demektir. Ayna şeklinde telâffuz olunan bu kelimenin Türkçesi (gözü) dür.”²⁴ ifadeleriyle tanımladığını görmekteyiz. Benzer şekilde *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*’nde M. Atâ Çatıkkaş âyîne kelimesini; “Ayna, mirât, gözü. Mazhar, vâsita; görüntü.”²⁵ kelimeleriyle tanımlamıştır.

Yukarıda birden çok tanım ve örnekle belirttiğimiz gibi “ayna” kelimesi edebiyatta mazmun formunda değerlendirilebilecek kadar nicel sembol ve anlama sahiptir.²⁶

Ayna gerçeği yansıtan bir metadır. Fakat aynadaki görüntü aslı olmayan hayali bir görüntüdür. Bu durum edebiyatta aynaya gerçek ve mecâzi olarak iki vecheden bakmayı mümkün kılmaktadır. Ayrıca eşyayı aksettirmesi haricinde aynanın parlaklığı, cilalanması, cilalı ve saf olarak ikiyüzlü olması vb. özelliklerini de ilave edebiliriz. Aynaya atfettiğimiz bütün bu vasıflar şiirde sevgiliyle ilişkilendirilmektedir. Hassaten aynanın parlak ve pürüzsüz olması sevgilinin yüz

²¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Şifa Yay., İstanbul 2015, s.53.

²² Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, Çağrı Yay., 5.bs., İstanbul 2006, s.15-16.

²³ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, Devlet Matbaası, C.I. İstanbul 1928, s.176.

²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C. I. İstanbul 2004, s. 124.

²⁵ Mehmet Atâ Çatıkkaş, *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*, Sütun Yay., İstanbul, Şubat 2009, s. 146.

²⁶ Mazmun; edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlardır. Tanım için bk İskender Pala, “Mazmun”, *Ansilkopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, 24. bs., İstanbul 2004, s. 298.

aynası için de geçerlidir.²⁷ Nitekim insanoğlunun aynayı (daha çok) bir süslenme aracı kullanması edebiyata da yansımıştır. İlk zamanlardan bu yana insanlık için önem arz eden bu nesnenin adı şiirde güzellerle anılmıştır. İlk aynalar olan madeni aynaların pas ve rutubetten miskale ile temizlenmesi, cilalanması ve üzerinin dış tesirlerden korunması amacıyla örtülmesi²⁸ zahirde nasıl bir yer tutmaktaysa ayna bazı kelimelerle desteklenerek şiir dünyasına da aynı mesajı iletebilmektedir. Âlem, cihân, dünya, gönül, kalp, yanak, yüz, sîne, su, kadeh, gül, güneş, gökyüzü, felek, çarh, sipihr, âşık, kadr, tab', kara, vb. kelimeleri²⁹ örnek olarak verebiliriz. Öyle ki M. Atâ Çatıkkaş, *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*'nde yer alan âyîne maddesinde bu ve benzeri kavramlarla aynayı ilişkilendirerek toplamda altmış dört terkiib nakletmiştir. Çalışmamızın kaynağı olan on üç mesnevîde ise aynayla kurulmuş yetmişe yakın (altmış dokuz) tamlama tespit edilmiştir. Bu terkiiblerden ilk sırayı; mir'ât-ı dil, mir'ât-ı kalb, âyîne-i dil ve gönül ayinesi kullanımlarıyla karşımıza çıkan "kalp aynası" almaktadır. İkinci ve üçüncü olarak; âyîne-i nur veya âyîne-i envar tamlamasıyla, cihani gösteren ayna anlamındaki âyîne-i gîtî-nümâ tamlamaları takip etmektedir. Çatıkkaş'ın kitabından derlediğimiz ve çalışmamızdan tespit ettiğimiz bu iki sayısal verinin benzerlik göstermesi dikkate şayandır. Ayrıca süslenme aracı dışında İskender'in aynası, Cem'in kadehi gibi efsane türünden kabul edilen aynalar da klasik edebiyatta sıkça kullanılmıştır.³⁰ Paragrafın başından bu yana sunmuş olduğumuz tüm bu veriler aynanın edebiyatta güçlü bir mazmun konusu oluşuna delildir.

Çetindağ, aynanın bir benzetme unsuru olarak kullanılmasını klasik şiir geleneği çerçevesinde birtakım ilişkiler kurulmasına bağlar ve şu cümleleri sarf eder: *"Mesela gönül Hakkın tecellî ettiği ve sevgilinin hayalinin devamlı bulunduğu yer olması bakımından aynadır. Gam, keder, hırs ve kin gönül ve kalb aynasının kararmasına, özelliğini kaybetmesine sebep olan toz ve jeng olarak düşünülür. Yüz ve yanağın ayna ile ilişkilendirilmesinde, yüzdeki unsurlarla aynadaki unsurlar*

²⁷ Bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 415.

²⁸ Bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 416.

²⁹ Bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 416.

³⁰ Detaylı bilgi *Efsanevi Aynalar* başlığında verilecek olup ayrıca İskender'in aynası için bk. İskender Pala, "âyine-i İskender", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 48. ve Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz: Cemal Kurnaz, MEB Yay., 2. bs., İstanbul 2004, s. 122, Cem'in kadehi için bk. Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 95.

*arasında benzerlik kurulur. Bu tasavvurlarda ayva tüyleri, papağan, toz veya saç kimi zaman görüntüye zarar verirken, kimi zaman da aynanın kapatılmasına sebep olur. Ayna ile kadeh arasındaki münasebette parlaklık ve içkinin gizli sırları söylemeye vesile olması, sır ile aynadaki hayaller arasında kurulan benzerlik aynası münasebetinde de parlaklık, düz satıh ve görüntüleri yansıtma özelliği önemli unsurlar olarak göze çarpar.*³¹

Aynanın günlük hayatta (genel olarak) kullanımına baktığımızda zamanla kültürümüzün parçası haline gelen bir takım uygulamalara şahit olmaktayız. Çevresel faktörlerden nasibini alan şiir geleneği ise bu durumdan payını almış, şiirde ayna bol malzemesiyle bir mazmun haline dönüşmüştür. Kuşkusuz kültür ve edebiyat çerçevesi içinde yer alan inançlar, âdetler, atasözü ve deyimler de aynanın ehemmiyetini ortaya sermektedir. Bu çerçevede araştırmamıza dayanak olacak verileri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1.2.1. Şiir Dünyasında Ayna

Aynalar baş üstünde taşınır: Geçmişten beri hemen hemen her kültürde aynaya dair bir takım batıl inançlar mevcuttur. Bu inançlar başta insanoğlunu bir ürkekliğe sürüklemiştir. Arkasından insan bu korku ve kaygılarından müsebbip aynaya saygı ve itibar gösterir bir hale gelmiştir. Eski minyatürlerde resmedilen aynacıların aynayı başlarının üstünde taşımaları bu durumu destekler bir örnektir.³² Ayrıca aynayı baş üstünde taşıma geleneği olarak Şentürk; camii, saray ve büyük konaklarda yer alan süs ve aydınlatma amaçlı “top aynalar” ların şiirlere (bu anlam sebebiyle) konu olduklarını belirtir.³³

Her gördüğünü bağrına basar: “Aynalar karşılarında duran her nesneyi hemen içlerine almaları sebebiyle şairler tarafından herkesi kucaklamakla itham edilirler.”³⁴

Herkes farklı yüz gösterir: Aynalar her bakanda farklı görünüp asla gerçek yüzlerini göstermedikleri için riyakâr kabul edilirler.³⁵ Aynı zamanda, sevgiliye yüz

³¹ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 416-417.

³² Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 490.

³³ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 490.

³⁴ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 490-491.

yüze bakabilmesinden ötürü ayna şiirde; hayâsız, hicapsız yakıştırmasına da tabi olur.³⁶

Hediye olarak verilir: Aynanın hediye olarak verilmesi çok eski zamanlara dayanmaktadır. M.Ö. III. Bin yılında Mısırlılar'ın tanrılarına ayna hediye ettiği bilinmektedir. Güzellere ayna verme geleneği, Şark kültüründe Hz. Yusuf peygamberle anılmış, onunla yaygınlık kazanmıştır.³⁷ Türk kültüründe ise gelin adayı için hazırlanan nişan bohçasında el aynası olmazsa olmaz bir âdet olarak karşımızdadır.³⁸

Papağan konuşturulur: Papağanın konuşmayı öğrenmesi için önüne ayna konulur. Aynada yansıyan suretini gören kuş, onun başka bir papağan olduğunu zanneder. Aynanın arkasında gizlenen kişi de güzel bir diksiyonla öğretmek istediği kelimeleri tekrar eder. Duyduğu kelimeleri aynada gördüğü papağanın söylediğini sanır. Böylece tekrarlanan kelimeleri ezberleyerek, söz söylemeyi öğrenir.³⁹

“Nefes tutma” deyimi: Bu ifade ile aynanın nefesten yayılan buğudan ötürü zamanla kararması kast edilir. Ayrıca beddua almak, dilini tutmak gibi anlamları da tevriye sanatıyla yüklenmektedir. Nasıl papağan diline hâkim olamayıp dilini her kelimeye yorduğu için kafese haps ediliyorsa, aynalar da konuşmadıkları için- bir nevi nefeslerini tuttıkları için- sevgiliyle buluşur. Sevgili aynaya bakarak onunla beraber olmaktadır.⁴⁰

“Yüz verme” deyimi: Aynalar içinde bir yüz görüldüğü ve her bakana yüz gösterdiği için bugün Türkçemizde her manada “yüz verme” tabirine sembol olmaktadır.⁴¹

“Ayna tutma” deyimi: Hasta, baygın ve boğulmuş kimselerin sağ olduklarını anlamak için ağızlarına ayna tutulur ve aynada nefes buğusu olup olmadığına

³⁵ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 491.

³⁶ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 491.

³⁷ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 218. Ayrıca atıf yapılan kaynak olarak bk. Sinemoğlu, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 258.

³⁸ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 487.

³⁹ Pala, “Âyîne”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 47.

⁴⁰ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 491.

⁴¹ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 490.

bakılırmış. Şairler de canânın sine ve yanağını aynaya benzetip kendilerini hasta farz ederek mazmunlar yapmışlardır.⁴²

1.2.2. Aynayla İlgili Atasözü ve Deyimler

Aynayla ilgili atasözleri ve deyimler, açıklamalarıyla aşağıda verilmiştir.

Atasözleri:

“El elin aynasıdır.” Kişi kendi özelliklerini zaman zaman yabancından öğrenir.⁴³

“İş kişinin aynasıdır.” Bir kimsenin nasıl bir kişi olduğu yaptığı işten anlaşılır.⁴⁴ Türk Dil Kurumu’nda yer verilen aynayla ilgili bu atasözleri haricinde şunlara da rastlanmaktadır.

“Aynan yoksa komşuna bak.”⁴⁵ Yakınındaki insanın sendeki özelliklere göre sana davranışta bulunması anlamındadır.

“Bakalım âyîne-i devrân ne suret gösterir.”⁴⁶ İnsan zaman aynasıyla hayatta neler görecektir anlamındadır.

“İnsanın aynası eî’alidir.”⁴⁷ İnsanın uğraştığı şey; huyunu, mizacını yansıtır.

“Sîma ahlâkın aynasıdır.”⁴⁸ İnsanın iç halinin –karakterinin-, dış görünüşüne yansımaları anlamındadır.

Deyimler:

“Ayna gibi.” 1. Dümdüz ve parlak; 2. Kımiltısız, durgun (deniz)⁴⁹ mecâzen sût liman.⁵⁰

⁴² Bk. Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 119. ve Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 486. Pala, “Âyîne”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 47.

⁴³ Bu atasözünü için bk.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb9d0fc16cc19.11506594 (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

⁴⁴ Bu atasözünü için bk.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb9d0fc16cc19.11506594 (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

⁴⁵ İsmail Parlatır, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’ *Atasözleri*”, Yargı Yayınevi, Ankara 2010, s. 116.

⁴⁶ Mustafa Nihat Özön, *Türk Atasözleri*, Duygu Basımevi, trs. s. 43.

⁴⁷ Özön, *Türk Atasözleri*, s. 176.

⁴⁸ Özön, *Türk Atasözleri*, s.259.

“Kendini dev aynasında görmek.”Kendini olduğundan çok üstün görmek.⁵¹

“Körler mahallesinde ayna satmak.” Bir şeyi ona gereksinim duymayacak olan çevreye götürmek.⁵²

İşimiz ayna: İyi bir durumda, yolunda.⁵³

Aynalı: Bu ifade mecâzen parlak yüzlü, güzel ve yalabık⁵⁴ gibi anlamlar taşırken; argoda saçsız, kel veya süslü kimseler için de kullanılan bir tabirdir.⁵⁵

Aynasız: Âmiyâne münabetsiz ve abes⁵⁶ gibi manalarla birlikte, argoda polis memuru için de kullanılan bir tabirdir.⁵⁷

Aynalanmak: Mecâzen denizi sakin ve râkid olmak⁵⁸ demektir.

Aynalı Pembe: Hafif meşrep kadın için kullanılan bir tabirdir.⁵⁹

Aynasızlanmak: Argoda kötü davranışlar takınmak demektir.⁶⁰

Ayrıca, Ziya Paşa'nın Terkib-i Bendi'nde; kişinin çalışma disiplinesinin karakterini, mizacını yansıtan bir ayna olduğu şu ifadelerle kastedilmektedir:

Ayinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz

Şahsın görünür rütbe-i akl-ı eserinde⁶¹

1.2.3. Aynayla İlgili İnanç ve Uygulamalar

Gayb âlemine geçiş aracıdır: Aynalar büyücü, kâhin ve münecimlerin metafizik âlemlerle irtibat kurmak için kullandıkları bir araçtır. Bu hususa özellikle

⁴⁹http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb9da5d15e630.84495907 (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

⁵⁰ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, C.I. s. 176.

⁵¹http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb9da5d15e630.84495907 (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

⁵²http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb9da5d15e630.84495907 (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

⁵³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bb9d935545052.64280355 (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

⁵⁴ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, C.I. s. 176.

⁵⁵ Bk. “Ayna”, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, C.I. s. 200.

⁵⁶ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, C.I. s. 176.

⁵⁷ Bk. “Ayna”, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, s. 200.

⁵⁸ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, C.I. s. 176.

⁵⁹ Ferit Develioğlu, *Türk Argosu*, Aydın Kitabevi Yay., 6. bs., Ankara 1980, s. 61.

⁶⁰ Ferit Develioğlu, *Türk Argosu*, s. 61.

⁶¹ Vasfi Mahir Kocatürk, *Ziya Paşa'nın Şiirleri*, Buluş Yay., Ankara 1959, s. 46.

halkalı aynalar tercih edilmiştir. Bu aynaya (halkalı ayna) bakanların geleceği, uzak yerlerde olup biteni ya da gaybı gördükleri rivayet edilmiştir. Şamanizm âdeti olarak Türkler metal aynalarla kaplı kıyafetlerle transa geçip bu sayede öbür dünyayı daha rahat gördüklerine inanmışlardır. İslami dönemde ise tılsımlı olduğuna inanılan aynaların bir takım resimlerle bezendiği ve sahibine uğur getirdiği, şifa verdiği inancı dikkat çekmektedir.⁶² Kısacası Türklerde gerek İslamiyetten önce gerek İslamiyet sürecinde aynaya gizemli işlerde kutsal bir değer atfedilmiştir.

Cin çağrılır: Çok eski zamanlardan beri su veya aynalarla cin-peri çağrıldığına dair inanışlar mevcuttur. Çağımızda cinci-büyücü tabirleriyle anılan bakıcıların da benzer yöntemlere başvurdukları bilinmektedir.⁶³

Uğursuzluk ve Ayna

Kırılan ayna uğursuzluk getirir: Ayna kırılmasının uğursuzluk getireceği en eski batıl inançlardan biridir. Hatta aynanın icadından da eski olduğu söylenir. Söylentilere göre, ilk ayna kabul edilen suda insan kendini görünce şaşkınlığa düşmüştür. Ruhu zannettiği bu yansımaya ve (zamanla) aynalara bir kudsiyet atfetmiştir. Dolayısıyla görüntünün (ruhun) yansımaya engel olan şeyler de uğursuzluk sayılmıştır.⁶⁴

Cam aynaları kullanmaya başlayan insanoğlu zamanla bu inancını aynaya yönlendiririp kırılmasını uğursuzluk saymıştır. Çünkü kırılan ayna parçaları ruhun parçalarını temsil etmekte ve ruha zarar verdiği kabul edilmektedir. Ruhun yenilenmesi için de Eski Roma ve Bizans'tan kalma inanişe göre; yedi yıllık bir zaman zarfı gerekmektedir. Aynanın kırılması ve yedi sayısı ile ilgili hurafeler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu hususa ait bazı inanışlar şöyledir: “Ayna kıran yedi yıl evlenemez” ya da “Ayna kırılan ev yedi gün iflah olmaz.” Kırık aynanın varlığı ve aynanın kırılması hadisesinin beraberinde ölüm vb. belalar getirdiğine yönelik algıları ise şöyle sıralayabiliriz: Rüyada ayna kırılmasının bir kadının ölümüne veya kötü bir habere yorulması, karanlık çökünce komşuya verilen aynanın veya kırılan aynanın uğursuzluk sayılması, düşüp kırılan bir ayna olursa

⁶² Bu konuda detaylı bilgi için bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 202-203.

⁶³ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 492.

⁶⁴ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 200.

veya bu durum izlenirse evdekilerden birinin kaza geçireceği yahut öleceğine inanılması, evin boy aynasının kırılmasının aile için büyük bir bela getireceği düşüncesi, evde bulundurulmuş kırık aynanın uğursuzluk kabul edilmesi, durup dururken kırılan aynanın ise ölüm habercisi görülmesi gibi inanışlar (bu hususa) örnek teşkil etmektedir.⁶⁵

Aynaya bakmak uğursuzluk getirir: Metafizik âleme geçiş aracı varsayılan aynaların bu sebeple üzerleri bir bezle örtülür veya (ayna) ters çevrilerek asılır.⁶⁶ Hal böyle olunca uzun süre aynaya bakmanın uğursuzluk getirdiğine yönelik algılar vardır. Bu tür hurafelerden bazılarını örnek olarak; “Aynayla çok oynarsan ağzın eğilir ve moralin bozulur.”, “Aynaya çok bakarsan akraba evliliği yaparsın.”, “Aynaya çok bakarsan sürekli korkarsın.”⁶⁷ ifadeleri verilebilir.

Gece aynaya bakılmaz: Yukarıda defaaten belirttiğimiz gibi inançsal bir çerçevede baktığımızda ayna; insanı zahiri âlemden bâtinî âleme taşıyan bir köprü gibi kabul görmektedir. Bu sayede; insan yabancı olduğu bu âlemdeki varlıklara da kapısını aralamış ve bundan sonraki akıbetine yönelik halk arasında hurafeler ortaya atılmıştır. Bu hurafelerin kaynağında ayna kadar gecenin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü geceler de gizemlidir ve duygusallığın arttığı zaman dilimidir. Geceleyin insan birçok şeyden korkar ve birçok şeyi yapmaktan çekinir. Hem aynanın hem de gecenin gizemi birleşince gece aynaya bakmakla ilgili batıl inançlar zuhur etmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “Aynada yaşayan cinler, geceleyin aynaya bakanın yüzünü değiştirir ya da ona zarar verir.”, “Bunlardan korunmak için de gece yatmadan önce aynaların üzeri örtülmelidir.”, “Gece aynaya bakınca kötü ruhlar eve gelir.”, “Gece aynaya bakarsan gurbete gidersin.”, “Gece aynaya bakarsan ömrün kısalır”, “Gece yatmadan önce aynaya bakarsan kötü rüya görürsün.”, “Gece aynaya bakanın bahtı bağlanır.”, “Gece aynaya bakarak saç taramak günahdır.”, “Gece aynaya uzun süre bakmamak gerekir. Cinler insanları korkutmak amacıyla insan kılığına girebilir.” gibi...⁶⁸

⁶⁵ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 200-201.

⁶⁶ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 492.

⁶⁷ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 199.

⁶⁸ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 197.

Ayna öpülür: Bir hayli batıl inancı özünde barındırmasıyla ayna; insanların korku duydukları, çekindikleri bir araç olmuştur. Bu korkuyla beraber insanlar aynaya hürmet ifade eden davranışlara yönelmiştir. İhtiyarların aynayı kullanmadan önce öpüp başlarına koyması, gelinin eve ilk giriş anında damat ve gelinin benzer şekilde aynayı öpüp başlarına koyması vb. âdetler bu hususta örnek olarak gösterilebilir.⁶⁹

Bu bölümde öncelikle eski Türklerin ayna anlamında kullandıkları kelimelere yer verildi. Çalışmamızın anahtar kelimesi olan, “ayna”yı edebiyatımızda önde gelen birkaç klasik sözlükle tanımlamak perspektifimize çoklu yön kazandırdı. Günlük hayatın vazgeçilmez bir eşyası olarak ayna kendisine has vasıflarını kültür penceresinden edebiyat sahasına kadar yansıtmayı başarmıştır. Bu durumda aynanın özellikleriyle örtüşmekte olan kalıplaşmış bir takım algılar örnek olarak belirtilmiştir. Devamında ayna kelimesinin yer aldığı atasözü ve deyimler açıklamalarıyla verilmiştir. İşlevi açısından metafizik âlemle irtibatından ötürü ayna, (zahiri âlemde ki fonksiyonundan gayri) manevi sır ve güçlerde de etkin bir araç olarak kabul edilmiştir. Geçmişten bugüne (bu gizemli yönleriyle) ayna söz konusu olmuşken insan merak ve korku duygularına kapılmıştır. Kültür ve edebiyat hazinesinde aynayla ilgili inanç, âdet ve uygulamaların yer aldığı bilgi ve örneklerle bu bölüm sona erdirilmiştir.

1.3. TASAVVUFTA AYNA

Peygamber efendimizin hayatında aynanın yerine baktığımızda kendisine ait bir kutunun içinde ayna, makas, tarak, sürmedan ve misvak gibi kişisel bakım malzemelerini bulundurduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre “Allah’a hamdolsun! Allah’ım yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir”, Enes b. Mâlik’in benzer rivayetinde ise “Yaratılışımı düzgün kılan, yüzümün biçimini güzelleştirip şerefliendiren ve Müslüman olarak yaratan Allah’a hamd olsun”⁷⁰ dediği hadis kaynaklarıyla bilinmektedir. Bu bilgiler tarak ve ayna kullanmanın sünnet olduğunu destekleyici niteliktedir.⁷¹

⁶⁹ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, s. 493.

⁷⁰ İbn Sünnî, s. 70-71; Müttakî el-Hindî, VI, 693.

⁷¹ Süleyman Uludağ, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 261.

Kuran-ı Kerim’de (Arapça olarak) ayna anlamına gelen mir’ât kelimesi hiç geçmezken, gerçek ve mecaz anlamlarıyla ayna kelimesinin yer aldığı hadislere rastlanılmaktadır. “Mümin müminin aynasıdır”⁷² hadisi buna örnek verilebilir. Varlıkların yansıma yeri açısından ise açıktan veya ima yoluyla bazı ayet ve hadisler mevcuttur. “Ayetlerden bir kaçı şöyledir: “Doğu da Batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır”⁷³, “Allah göklerin ve yerin nurudur”⁷⁴, “Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır”⁷⁵ vb. Tecellî mahiyetinde hadis cihetinden örnekler ise sayıca daha fazladır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve halkı yarattım”⁷⁶, “Beni gören Hakk’ı görmüştür”⁷⁷, “Resulullah’a (s.a.v.): Allah yeryüzünde nerededir? diye sorulduğunda: ‘Mümin kullarının kalbindedir’ buyurdu.”⁷⁸, “Allah ilk olarak benim nurumu yarattı”⁷⁹, “Allah Âdemi kendi sureti üzere yarattı”⁸⁰ vb.⁸¹

Yukarıda ayrıca yer verdiğimiz “Mümin müminin aynasıdır” hadisi, üzerinde durulmaya değer derin anlamlar taşımaktadır. Bu hadis üzerine bir incelemesi bulunan Huriye Martı, (hadisi) tahlil ederken öncelikle “ayna” kelimesine dikkat çeker. Yalnızca ayna olanın değil aynaya bakanın da keza sorumluluğu olduğunu, (müminlerin) karşılıklı bu bilinçte olması gerektiğini vurgular.⁸²

Hadiste biri diğerine ayna olan iki müminin etkileşimi iki farklı mesaj içermektedir. Genel olarak bakıldığında ilk algıladığımız müminin müminle ilişkisi yani beşeri bir ilişkidir. İkincisinde ise müminin yaratıcısı olan Allah ile ilişkisi yani tasavvufî bir ilişkidir.⁸³ Zülfî Güler bu durum için şöyle der: “... Allah da aynadır insan da. İnsan Hakk’ın aynasına baktığında kendi görüntüsünü görür. Allah da kendi

⁷² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49; Tirmizî, “Birr”, 18.

⁷³ Bakara, 2/115.

⁷⁴ Nur, 24/35.

⁷⁵ Zümer, 39/69.

⁷⁶ Aclûnî, II, 132.

⁷⁷ Buhârî, “Ta’bîr”, 10; Müslim, “Rû’yâ”, 10.

⁷⁸ Zebidî, İthafu’s-Sade, IV, 234.

⁷⁹ Aclûnî, I, 265-266.

⁸⁰ Buhari, “İstizan” ,1; Müslim, “Birr”, 115.

⁸¹ Bu ayet örnekleri için bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 287-288.

⁸² Huriye Martı, “Mümin Mümin Aynasıdır Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2009, Sayı:27, s. 52.

⁸³ Martı, “Mümin Mümin Aynasıdır Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, s. 50-51.

kendisini insanda seyreder.”⁸⁴ Hadisteki sosyal ve tasavvufî bu mesajlar bize insan için basiretin önemini de hatırlatmaktadır. Nasıl ki kör aynayı kullanamazsa, basiretsiz (inançsız) insanda hakikat mesajlarını aynada görüp hayatına geçiremez.⁸⁵ Mevlana, *Fihî Mâ-Fih’de* peygamberimizin inanana inana ayna kılmasına değinirken Neden kâfir kâfire aynadır? denilmemiştir⁸⁶ sorusuyla ters bir mantık kurmaya çalışır. Çünkü “Müslüman elinden ve dilinden başka Müslümanların zarar görmediği kimsedir.”⁸⁷ Kâfir aynasının farkında değildir fakat ayna aslında bir ayar mekanizmasıdır. Bilinçli mümin ise hem kendi hem karşısındakinin ifadelerine dikkat ederek ayna olan ve aynaya bakan durumunda olabilir.⁸⁸

Mevlana, Allah’ın insanlara doğruyu ve adaleti vasıta kılması için aynanın ve terazinin var olduğunu düşünür. Yıllarca kendilerine hizmet edilse dahi kendilerine verilen görevi sadakatle yerine getireceklerini, hatır için aynanın yalan söylemeyeceğini terazinin de hile yapmayacağını belirtir.⁸⁹ İşte inançlı ve şuurlu müminler de böyle Allah için doğruluktan taviz vermeyenlerdir.

Tasavvufun doğuşundan itibaren sufiler ifade edilmesi ve anlaşılması zor nazari kavramları teşbih ve temsil yöntemlerini kullanarak halka aktarmayı mümkün ve kolay kılmışlardır. Ayna kavramı da zamanla bu usullerin mümessili haline gelmiştir. Bilindiği üzere fizikte de aynanın yansıma kanunları vardır. Bu kanuna göre, aynanın biçimine ve konumuna bağlı olarak tam ya da eksik olarak az ya da çok berrak bir biçimde görüntüsü değişmektedir. Bu kanun manevi yansımaya dönük yorumlandığı takdirde, Allah’ın kulunun kalbine yansımasının, suyun kabına göre şekil almasına benzeyeceği ifade edilmiştir. Yine bu bağlamda kalp aynası, uzaydaki konumuna göre güneş ışığını az veya çok mükemmel yansıtan aya benzetilmiştir. Ay saf Ruh ile aydınlanan nefstir ve ışığın zamanla değişimine mahkumdur.⁹⁰ Sufiler, beden ve şekil gibi dışta görünen güzelliklerin, ahlâki erdemlerin içteki aynanın birer

⁸⁴ Zülfi Güler, “Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV. Sayı: 1, 2004, s.13.

⁸⁵ Martı, “Mümin Mümin Aynasıdır Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, s. 51.

⁸⁶ Güler, “Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü”, s. 13.

⁸⁷ Buhârî, “İman”, 4-5; Müslim, “İmân” 64-65.

⁸⁸ Martı, “Mümin Mümin Aynasıdır Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, s. 51.

⁸⁹ Nurgül Sucu, “Mesnevînin Bir Beyti Işığında Gönül Aynası ve Mevlânâ’nın Gönüle Bakışı”, *Sûfî Araştırmaları Dergisi*, C. I. Sayı:2, Yaz 2010, s. 79.

⁹⁰ Titus Burckhard, *Aklın Aynası*, İnsan Yay., İstanbul 1994, s. 130.

yansıması olduğunu kabul etmişlerdir. Tasavvufu merkeze aldıkları yaşamlarını ise bu disiplinle biçimlendirmişlerdir.⁹¹ Beyazıd-ı Bistâmi Allah'ın aynaya benzeyen kulları olduğunu halka nazar etmek istediğinde bu kullara baktığını söyler ve bu kulların aracı bir ayna vazifesi görmesiyle kuldan halka nazar ettiğini belirtir. Zira onlar kalplerinde Hakk'ın dışında ki herşeyi çıkarmıştır.⁹² Ebû Abdulah es-Subeyhî, “Ârifin bir aynası var ki ona bakınca Hakk'ı görür.” demiş ve Baklî bu aynayı arifin kalbi olarak şerh etmiştir. Çünkü ilahi nur insana buradan yansır ve bu nur zerrecikleri ârifin tevhid aynası olur.⁹³ Hallâc'ın kalp aynasına Allah'ın tecellîsi öyle zuhur etmiş ki kendisi bu aynanın yansımalarıyla sersemlemiş ve (aslında tecellî mahalliyken) tecellî eden olduğunu “Ene'l-Hak” deyimiyile zikredivermiştir.⁹⁴

Vahdet-i Vücut teorisi gibi birçok tasavvufî konuyu ele alırken sembollerle anlatımını kolaylaştıran İbn-i Arabî kozmoloji ve Tanrı-insan ilişkilerine yönelik görüşlerinde de ayna sembolüne sıkça başvurmuştur. Onun fikirlerini aynayla bağlantısı güçlü olan “âlem, insan-ı kâmil ve gönül” kavramları üzerinden değerlendirmek yerinde olacaktır.

Tanrı-Âlem

İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücud öğretisine göre vücud tek bir hakikattir. Mutlak olan hakikat Allah'tır. Diğer varlıklar bu vücuttan kendilerinde buldukları veya bu vücutta buldukları ölçüde vardır.⁹⁵ Onun tecellî anlayışına göre; ayna tek bir hakikattir ki o da vücud veya tanrıdır, mümkünler ise aynaya yansıyan suretler olmaktadır. Aynanın bu sembolünü a'yân-ı sâbite - Tanrı'nın aynada yansıyan suretleri- olarak isimlendirmektedir. Âlemdaki tüm varlıkları suret olarak nitelendiren İbn-i Arabî âlemin tanrıyla diğer bir deyişle suretin aynayla ilişkisini şu üç maddeyle özetleyebiliriz.

⁹¹ Uludağ, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 262.

⁹² Uludağ, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 262.

⁹³ Uludağ, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 262.

⁹⁴ Hallâc'ın vahdet-i vücûd nazariyesi için daha detaylı bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 290-291.

⁹⁵ Tahir Uluç, *İbn-i Arabî'de Ayna Sembolizmi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 119. Âlem için ayrıca bk. Güler, “Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü”, s. 3-5.; Ahmet Ögke, “İbnu'l Arabî'nin Fusûsul Hikeminde Ayna Metaforu”, *İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* (İbnu'l-Arabî Özel Sayısı-2), 2009, Sayı:23, s. 78-83.; Nurgül Karayazı, “Nev'i Yahyâ'nın Aynası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 2014. s. 41.

1. Görüntü, ayna olmadan ortaya çıkamaz. İbn-i Arabî'ye göre şeylerin varlığa gelişi, onların “Tanrı aynası’nda zuhur etmelerinden başka olmadığından, ayn’lar ancak bu yüzey sayesinde var olurlar. Bu da nihâi anlamda, görüntünün varlığı aynanın varlığına bağlı demektir.

2. Aynayla görüntü ve görüntü ile görüntünün sahibi özdeş değillerdir. Bu iki çift, tamamen birbirinden farklı da değillerdir. Bunlar arasındaki ilişki ‘ne/ne de’ ve ‘hem/hem de’ ilişkisidir. İbn-i Arabî ayna ile görüntü arasındaki bu arada-olma halini pek çok bağlamda kullanır.

3. Ayna, üzerinde görüntü olmasa da ayna olmaya devam eder ve varlığı görüntüye bağlı değildir. Fakat aynanın aynalık vasfının kemâli, ancak aynalık fonksiyonunu yerine getirmekle gerçekleşir. Bir başka deyişle, ayna ancak üzerindeki görüntülerle kemâl bulur.⁹⁶

İnsan-ı Kamil

İnsan-ı kâmil, söz, fiil ve ahlâkıyla mükemmelliğe erişmiş⁹⁷, varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insandır.⁹⁸ İbn-i Arabî biyolojik insanla kâmil insan arasındaki farkı ayna sembolüyle açıklar. Ona göre, kâmil insan Tanrıyı bilfiil yansıtma istidadı olan ya da Tanrı’nın tecellî ettiği kimsedir.⁹⁹

İnsanı ve âlemi aynaya benzeten İbn-i Arabî, insanın Hak katına en layık olma durumunu “mizaç” kavramıyla ifade eder ve mizacı en mükemmel insanı da Hz. Muhammed olarak belirtir.¹⁰⁰ Hz. Muhammed’in aynası konusunda peygamberimizin “Beni gören Hakk’ı görmüştür.” sözünü mutasavvıflar Hakk’ın en iyi kendisinde tecellî eden olması yönüyle (peygamberimizi) Hakk’ı yansıtan bir ayna olarak algılamışlardır. İnsan-ı kâmilin en kusursuz örneği ise Hz. Muhammed’tir. Çünkü Hz. Muhammed Allah’tan aldığı nurları bütün dünyaya yansıtmaktadır.¹⁰¹

⁹⁶ Uluç, *İbn-i Arabî’de Ayna Sembolizmi*, s. 127.

⁹⁷ Uluç, *İbn-i Arabî’de Ayna Sembolizmi*, s. 133.

⁹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

⁹⁹ Uluç, *İbn-i Arabî’de Ayna Sembolizmi*, s. 135. İnsan-ı kâmile ilgili ayrıca bk. Güler, “Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü”, s. 9-13; Ögke, “İbnu’l Arabî’nin Fusûsul Hikeminde Ayna Metaforu” s. 83-85.; Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 396-400; Karayazı, “Nev’i Yahyâ’nın Aynası”, s. 47-48.

¹⁰⁰ Uluç, *İbn-i Arabî’de Ayna Sembolizmi*, s. 139-140.

¹⁰¹ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 401.

İnananla inanmayanın gönül aynaları farklı olduğu için zahirde aynı şeye de baksalar farklı görürler. Tıpkı Peygamber efendimize bakan ve onu birbirlerinden farklı nitelendiren Hz. Ebu Bekir ve Ebu Cehil gibi. Hz. Ebu Bekir peygamberimizin yüzünü görünce ne kadar güzelsin ya Resulullah derken Ebu Cehil bu yüzden nefret etmiştir. Aslına bakılırsa her ikiside âyîne-i Muhammed'te kendi suretlerini o hal üzere görmekteydiler.¹⁰²

İnsan-ı kâmil ona göre inançlardan, mezheplerden vs. haberdardır, bu tarz konuları savunanların hatalı olduklarını düşünmez bilâkis kapsayıcı bir tutum sergilerler. Çünkü onlar Hakk'ın ve âlemin suretine erişmekle meşguldürler. Hal böyle olunca herkes yalnızca cüz'ün bilgisine erişmişken insan-ı kâmil küllün ariftir.¹⁰³

Kalp (Gönül)

Sûfiler, Tanrıya dair bilgilerin kaynağı olarak akli değil, kalbi görmüşlerdir. Kalp, bir tecellî ve hikmet aynasıdır.¹⁰⁴ İbn-i Arabî'ye göre Tanrı'ya dair bilgi burdan elde edilir. Ona göre bilgide duyular ve akıl yadsınamaz fakat marifetullah konusunda bu deliller yetersiz kalmakta, böylece en yetkin haliyle kalp devreye girmektedir. Bu kalp, fiziksel manadaki bir kalp değildir.¹⁰⁵

Kalp bir aynadır. Ayna tozlanır ve paslanır. Bu durumda aynanın yüzeyini tozdan arındırmak veya pası için cila gerekir. Aynı şekilde insan günah ve hata lekeleriyle aynasına, kalbe zarar vermektedir. Ayna ancak pak olduğunda görüntüyü iyi yansıtabilir. Sufiler için dünya ilgisiyle (masiva) kararan kalp aynası ise ancak riyazet ve mücahede ile arınabilmektedir. Tasavvufun hedefi de kalbi saf ve temiz bir ayna haline getirmektir.¹⁰⁶

Sadece İbn-i Arabî değil önde gelen mutasavvıflarda kalbin tasavvufî bilgiye (irfan, marifet) hazırlanmak üzere temizlenip aydınlatılmasını açıklarken ayna

¹⁰² Sucu, "Mesnevînin Bir Beyti Işığında Gönül Aynası ve Mevlânâ'nın Gönüle Bakışı", s. 79.

¹⁰³ Uluç, *İbn-i Arabî'de Ayna Sembolizmi*, s. 141-142.

¹⁰⁴ Uluç, *İbn-i Arabî'de Ayna Sembolizmi*, s. 167.

¹⁰⁵ Uluç, *İbn-i Arabî'de Ayna Sembolizmi*, s. 172. Gönül için ayrıca bk. Güler, "Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü", s. 6-9.; Ögke, "İbnu'l Arabî'nin Fusûsul Hikeminde Ayna Metaforu", s. 86-87.; Sucu, "Mesnevînin Bir Beyti Işığında Gönül Aynası ve Mevlânâ'nın Gönüle Bakışı", s. 73-86.; Karayazı, "Nev'i Yahyâ'nın Aynası", s. 43-46.

¹⁰⁶ Bk. Ögke, "İbnu'l Arabî'nin Fusûsul Hikeminde Ayna Metaforu", s. 86. ve Uluç, *İbn-i Arabî'de Ayna Sembolizmi*, s. 172.

sembolünden ilham alırlar. Nitekim Gazzâli'nin *İhyâ'ü ulûmi'd-din* adlı eserinde, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevî*'sinde, İbn-i Haldûn'un *Şifâ'ü's-sâil* isimli eserinde kalbin ilahi bilgiye hazırlanışını konu alan bir hikâyeye¹⁰⁷ yer verilmiştir. Özetle şu şekildedir:

Çinli ressamlarla Anadolu ressamları bir çekişme halindedir. Her iki taraf da kendisinin daha üstün olduğunu iddia etmektedir. Dönemin padişahı bir yarışma düzenleyerek bu duruma bir son vermek ister. Yarışma için hazırlanan sahne ortadan perdeyle ayrılır. Çin ressamları birbirinden güzel resimler ortaya koyar. Anadolu ressamları ise duvarı cilalamakla yetinirler. Kendilerine ait duvarı ıslık ıslık parlatırlar. Padişah ürünlerini sergilemek üzere kendisini bekleyen Çinlilerin bölümüne gittiğinde bulunduğu görüntüye hayran kalır. Sıra Anadolu ressamlarının bölümüne geldiğinde Anadolu ressamlarından biri perdeyi kaldırır ve Çinli ressamların o güzel resimleri daha bir parlak görünmektedir. Çünkü Anadolu ressamlarının çalışması karşısındaki çalışmaya ayna vazifesi görmektedir.¹⁰⁸

İnsanın aynaya bakarken kendine çeki düzen verip kendisini güzelleştirmesi gibi gönül aynası da güzel hasletlerle temizlenip arınmaya ihtiyaç duyar. Hikâyede bu duruma misal olmuştur.

Alevi-Bektaşî inanç geleneğinde; tanrının varlık âleminin görüldüğü cem ve semah ayinleri bir nevi Hakk'ın ayinesi kabul edilmiştir. Bahsi geçen ayinler Aleviler tarafından bu sebeple “ayine-i sema” veya “erenler meydanı” olarak isimlendirilmiştir. Hilmi Dedeba'nın şu dizeleri tasavvufî bir algıyla tanrının bu ayinlerde ayna olarak zuhur etmesini ifade eder:

Âyîne tuttum yüzüme,

Ali göründü gözüme,

Nazar eyledim özüme,

Ali göründü gözüme.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Uludağ, “Ayna”, *DİA*, C. IV, s. 262.

¹⁰⁸ Hikmet Konur, “Bir Ahlâk Kitabı Olarak Mesnevî”, *Marife Dergisi*, Kış 2007, s. 220.

¹⁰⁹ <http://www.yolunezeli.com/?p=2682>

Kuran-ı Kerim’de aynayla ilgili doğrudan bir ayet geçmezken, tecellî mahiyetinde ayet örneklerine rastlanmaktadır. Ayna, peygamber efendimizin sürekli yanında bulundurduğu gereçlerden biri olmuş ve peygamberimiz aynanın işlevini kast ederek dualarında bu kelimeyi zikretmiştir. Ayrıca hadis kaynaklarında bu kelime karşımıza çıkmakla birlikte özellikle “Mümin, müminin aynasıdır” hadisinde mümin-mümin ve mümin-Allah ilişkisinde aynanın fonksiyonel konumuna yer verilmiştir. Tasavvufî kimliğe bürünmüş her bir sufi için gönül, âlem, insan ve insan-ı kâmil ve Hak kavramları ne kadar önem arz etmekteyse bu kavramlara özgü haller, amellerde aynayla bir o kadar ilişkilendirilmiştir. Aynayı bu konular bütünlüğünde sembolizmin önderi İbnu’l Arabî’nin yaklaşımlarıyla özelde değerlendirdik. Alevi-Bektaşilerde tasavvufî bir yansıma olarak ayna kavramına değinerek, tasavvufî gelenekteki ayna konusunu nihayete erdirdik.

1.4. DİN VE MİTOLOJİDE AYNA

Mitoloji; bir ulusa, bir dine, özellikle Yunan Latin uygarlığına ait mitlerin, efsanelerin bütünüdür.¹¹⁰

Mitos (mythus veya mythe)’un konusu efsaneler iken mitoloji bu efsaneleri inceleyen bir bilim dalıdır.¹¹¹

Geçmişte Sümer, Yunan, Mısır ve Roma gibi medeniyetlerin kültür havuzunda “ayna”yla ilgili mitoslar önemli bir yer tutmaktadır.¹¹² Bunlardan Yunanlılara ait Narkissos mitosuna ise şöyle bir kurguyla aktarılmaktadır: Narkissos, on altı yaşında çok güzel ve alımlı bir delikanlı imiş. Hikâyeye göre uzun ömürlü olması için kendini görmemesi gerekirmiş. Bu güzeliği fark eden Ekho isminde bir peri kendisine âşık olur, fakat Narkissos bu duruma karşılık vermez. Kendi görüntüsünün aksini bir gün pınarda gören Narkissos, güzelliğine hayran kalıp kendine âşık olur. Günden güne bu haliyle eriyip gider ve kehanet gerçekleşir. Narkissos’un ölümü kendini suda görmesiye gerçekleşir. Ölümüne şahit olan perilerin onun bedenini yakmak için odun toplamaya gittiklerinde bedeninin nergis çiçeğine

¹¹⁰ Bk. Türkçe Sözlük, Ankara: TDK 2011. s. 1691.

¹¹¹ Bahaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 3 (Önsöz).

¹¹² Necati Sümer, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. X. Sayı: 52, Ekim 2017, s. 1368.

dönüştüğünü görürler.¹¹³ İnsanlık tarihinin ilk aynası olan su, bu hikâyenin temalarından olmuştur.

Ayna insanlık tarihinin başlangıcından bu yana her medeniyet için cin-şeytan cinsi varlıkların, metafizik güçlerle donatılmış gizemli bir âlemin derin anlamlar yüklediği bir nesne olmuştur. Sırlarla dolu bu âlemde insanoğlunun dini tutum ve uygulamalarına abartılı yaklaşımları, şüphesiz ki “ayna” kavramı üzerinde de oluşmuştur.

Ayna birçok toplumun dini törenlerde bulundurduğu ve mana atfettiği bir nesne olarak tarih kaynaklarında yer almaktadır. Eski Mısır’da kadınlar güneşin sembolü olarak ayna taşıyıp tanrılarına armağan olarak sunmuşlardır.¹¹⁴ Şamanların (bakşılar) dini törenlerde gaybi varlıklarla iletişime geçip onlardan haber almak için aynayı kullanmaları benzer bir durumdur.¹¹⁵

Yahudilerin bazı dini rituellerinde aynayla ilgili bir takım yasaklar ve yaptırımlar söz konusudur. Bunlardan ilki; tanrının dünyayı altı günde yaratıp dinlendiği yedinci gün olan Şabat gününe özgüdür. Talmud’ta bugünün önemini unutturacak eylemler yasaktır. El aynasıyla saç kesmenin yasak olması gibi. Çünkü aynayı bırakıp makası getirmek için bile kişi bu kutsal günü unutabilir. İkinci bir durum ise Yahudilerin yas tutma geleneğinde karşımıza çıkmaktadır. Yahudilere göre; ölünün toprağa gömülmesinden sonra otuz günlük bir yas vardır. Ölünün hanesindeki aynanın üstü örtülmeli ya da ters çevrilmelidir. Kendi yansımısını ölü evindeki aynada dua okurken gören kişi için bu hem ölüye hem de tanrıya bir saygısızlık addedilmektedir.¹¹⁶

Gerek bazı dinlerde gerek mitolojik bir alt yapıda “sihirli aynaların” varlığıyla ilgili algılar mevcuttur. Budizm ve Şamanizm inancına göre; bu aynalar geçmişteki olayların sebeplerini göstermekle doğruluğun bir nevi vasıtası olmaktadır.¹¹⁷ Taoizm’de ise sihirli ayna, kötü etkilere karşı paratonerlik yapmakta

¹¹³ Bk. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 12. bs., İstanbul 2003. ve Sümer, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, s. 1368. Ayrıca Narkissosla ilgili benzeri hikâyeler için bk. Pala, “Nergis”, *Ansilkopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 356.

¹¹⁴ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 280.

¹¹⁵ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 283.

¹¹⁶ Sümer, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, s. 1372.

¹¹⁷ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 281.

bu sebeple evlerin girişlerine korunma amaçlı ayna asılmaktadır.¹¹⁸ Fârîsilerde ise efsaneye göre Pythagoras'ın sihirli bir aynası vardı. Geleceği okumak için ayna tutardı. Ölmüş veya doğmamış ruhlarla irtibata geçer, bu aynaya ruhların cevapları yansırdu.¹¹⁹

Bir takım inanışlarda aynanın maden cinsine göre işlevsel üstünlükleriyle ayrı ayrı kullanıldığına şahit olmaktayız. Örneğin; eski Türk inancı olan Şamanizm'de ayna görünen âlemden görünmeyen âleme geçiş sağlayan bir araçtır. Şamanın davula monte edilmiş bir pirinç aynasının olması gerekir. Burada davul şamanı cezbeyle getirirken pirinç ayna ise kötü ruhları üzerinde biriktirir. Şaman son olarak aynada bütünüyle birikmiş kötü ruhları yok eder.¹²⁰ Benzer biçimde Çin halk inancında da ayna korunma amaçlı kullanılmaktadır. Çin inanışına göre; yeni gelin yanında ayna taşımalıdır ki eline ayna aldığı anda kendisine kötü ruh yaklaşmasın. Pirinç aynaların ise histeriden, şeytandan ve kötü ruhlardan koruduğuna inanılmaktadır. Çin mitoslarında yağmur veya ışık tanrıçası olarak geçen Lei Gong elinde sürekli ayna bulundurarak yağmurlu zamanlarda bu ayna ile insanları kötü ruhlardan korumaktadır. Eski Çin kültürüne bakıldığında ise mezarlara koyulan bronz aynalar toplumsal bir statü farkına işaret etmekte, mezarında bronz ayna bulunan kimsenin üst tabakadan bir kimse olduğuna inanılmaktadır.¹²¹ Budist geleneğinde ise; tapınaklarda veya evlerde yer alan Buda heykelinin yanına ayna konulur. Bronz ayna konulması Buda'nın aydınlanması için bir tür sembol olmaktadır.¹²²

Evrenin birer parçası olan güneş ve ay, birçok inancın da temel yapı taşlarından sayılmaktadır. Başta güneş olmak üzere gökyüzü varlıklarının ayna ile ilişkisi ise bu inançlara ayrı bir değer yüklemektedir. Çin'in felsefi dinlerinden Konfüçyünizm'e göre; ayı ve güneşi temsil eden Yin (ay) ve Yang (güneş)'a ait elementlerin bir araya gelmesiyle evren oluşmaktadır. Yin, aydaki çiy tanelerini kare bir aynada toplarken; Yang, güneşteki ateşi Yang-sue isimli bronz bir aynada

¹¹⁸ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 282.

¹¹⁹ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 283.

¹²⁰ Sümer, "Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna", s. 1370.

¹²¹ Sümer, "Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna", s. 1371.

¹²² Sümer, "Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna", s. 1372.

toplamaktadır.¹²³ Japonya’da ise, Güneş tanrıçası Amateruse’nin sembolü aynadır. Öyle ki birçok “Shinto tapınağında” kutsal aynalar vardır.¹²⁴

Hristiyanlar ve Müslümanlara göre; insanın kalbi Tanrı’yı yansıtan bir aynadır. Budistlerde benzer mahiyette gönül aynası, Buda’nın tabiatını yansıtmaktadır. Yine Taoistlerde ise kalp aynası, gökyüzü ve yeryüzünü yansıtan olmaktadır.¹²⁵

Eflatun ve Plotinus, ruhu aynaya benzeterek varlığın özünü suretine yansıttığını belirtir. Eflatun’un hocası Sokrat, bir insanın göz bebeğine bakarak orada insanın kendi yüzünü göreceğini vurgular. Eflatun ise hocasının bilgileri ışığında, (ruhlar için de böyle olduğunu) ruhunda kendini tanıyabilmesi için hikmetli bir ruha bakması gerektiğini savunur.¹²⁶

Ayna, suda yansımaları keşfeden insanla başlayan bir farkındalıktır. Ve o günden bu yana insan için hem bir estetik araç hem de gizemli bir nesne olmuştur. Mitoloji, aynanın estetik işlevinden ziyade esrarlı oluşuyla ilgilenmektedir. Mitoloji dairesi içerisinde aynayla ilgili birçok mitos örneği mevcut iken çalışmamızda yalnızca meşhur Yunan mitos Narkissos’un hikâyesine yer verildi.¹²⁷ Daha sonra dini törenlerde aynayı farklı farklı ele alan medeniyet ve dinlerden örnekler verildi. Birçok toplumda ve dinde “sihirli ayna” olarak kabul edilen aynaların insana hangi alanlarda hizmet ettiği konumuzun devamında belirtildi. Gaybi âleme geçişin aracı sayılan aynaların madeni cinslerine göre uygarlıklar tarafından ne amaçla kullanıldığı örneklendirildi. Bu madeni aynalarla alakalı bazı dinlerdeki inançlara yer verildi. Güneş, ay, kalp ve ruh kavramlarının ayna ile ilişkisine yönelik (öne çıkan) dinlerin algısı ve düşünürlerin yaklaşımlarıyla da konumuz sonlandırılmıştır.

¹²³ Sümer, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, s. 1371.

¹²⁴ Bk. Burckhard, *Akılın Aynası*, s. 129. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 283 ve Sümer, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, s. 1371.

¹²⁵ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 281.

¹²⁶ Bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 284. ve Martı, “Mümin Mümin Aynasıdır Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, s. 50, dipnot: 71.

¹²⁷ Aynayla ilgili daha fazla mitos için bk. Sümer, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, s. 1368-1370.

I. BÖLÜM: 16. YÜZYIL MESNEVÎ EDEBİYATI

1. 16. YÜZYIL MESNEVÎ EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

XVI. yüzyılda Osmanlı devletinin ilerlemeci politikası sayesinde Türk kültür ve medeniyeti devamında Türk sanat ve edebiyatı zirve noktalara ulaşmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde doğuda katedilen gelişmeler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde keza batıdaki fetihlerin Osmanlı dünyasına olumlu yansımaları hükümdar II. Selim dönemine kadar devam etmiştir. III. Murad'ın hükümdarlığıyla Osmanlı duraklama dönemine girmiş, bu durum şiir ve edebiyata da olumsuz nüksetmiştir. Nitekim bunda III. Murad'ın kendisi de şair olmasına rağmen sanatkârlara önem vermeyişi de etkili olmuştur.¹²⁸

Sultanların fethettiği yerlerdeki ilim adamlarını ve şairleri İstanbul'a taşıma uygulaması; farklı kültür ve edebiyatların edebiyatımıza tesir sürecini hızlandırmıştır.¹²⁹ İran'ın fethiyle Tebriz'den getirilen Türk asıllı şairler bu nevi bir uygulamanın mümessili olmuşlardır.

“Mesnevî”, Türk edebiyatına İran edebiyatından geçen bir terimdir. İranda “mesnevî” edebi bir malzeme olarak sıklıkla kullanılmakla birlikte¹³⁰, bu nazım şeklinin ilk örnekleri ise Arap edebiyatında¹³¹ görülmektedir. Mademki bu nazım şeklinin edebiyatımızdaki tesirleri İran edebiyatından¹³² gelmektedir, Türk şairlere bu anlamda etkisi bulunan İran şairlerini ismen zikretmek uygun olacaktır. “Feridüddîn-i Attâr (1119?-1193?), Nizâmî (1150?-1214?), Sa'dî (1213?-1292), Emîr Husrev (öl. 1325), Hâcû-yı Kirmânî (öl. 1327), Molla Câmî (öl. 1492).”¹³³

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., 11. bs., İstanbul 2015, s. 189-198.

¹²⁹ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 189.

¹³⁰ Mesnevî, şekil olarak beyit sınırlaması olmadan kendi arasında uyumlu, kafiyeli beyitlerden oluşmaktadır. Beyit sınırlaması olmadığı için geniş konuları anlatmak üzere şairler mesnevî türünü sıklıkla tercih etmişlerdir. Bu bilgi için bk. İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986 Sayı: 415-416-417, s. 432.

¹³¹ Şekil olarak mesnevîlerin başlangıcı Arap şiirlerinde kullanılan aruz uygulamasına dayandırılmaktadır. Bu konu ve mesnevîler hakkında detaylı bir bilgi için şu çalışmaya bk. Ahmet Kartal, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V. Sayı: 10 2007. s. 353-432.

¹³² Bk. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB., C. I. İstanbul 1983, s. 597.

¹³³ Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 430-431. Ünver'in aynı konu üzerine şu çalışmasında bk. İsmail Ünver, “Mesnevî”, *DİA*, C. XXIX. s. 322-324.

Burada Mevlana'yı zikretmeden geçmek olmaz. Kendisi bir Türk şairi olmakla birlikte eseri Farsça'dır. Bu eser, şekil ve konu itibarıyla "mesnevî" türüne eşsiz bir örnek teşkil etmektedir. Bu sebepten olsa gerek; Türk edebiyatında "mesnevî" deyince akıllara ilk (anda) Mevlana'nın bu eseri gelmektedir. Yine bir Türk şairi olan Ali Şir Nevai, "Hamse"sinde yer alan mesnevîleriyle şairlerin övgüsüne mazhar olmuştur.¹³⁴

"Ağâz-ı dâstân", "matla-ı dâstân", "ağâz-ı kıssa", "ağâz-ı kitâb" gibi başlıklar mesnevîlerin ana konusunun işlendiği bölümdür. Burada yer verilen konular mesnevînin diğer bölümlerinde olduğu gibi değişkenlik göstermektedir. Edebiyatımızda yazılış maksatlarına göre mesnevîleri üç grupta inceleyebiliriz.¹³⁵

1. Grup

Okuyucuyu eğitmek, bilgilendirmek amaçlı mesnevîlerdir. Dini, ahlâki, tasavvufî ve ansiklopedik bilgiler veren mesnevîler bu grupta yer almaktadır.¹³⁶

Allah'ın 99 güzel ismini konu alan *Şerh-i esmâ-i hüsnâ* isimli eser, İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'ye aittir.¹³⁷ Lâmi'î'nin de aynı türden *Şerh-i Sâfi* isimli mesnevîsi bulunmaktadır. Yine bu türde Bursalı Dervîş Subhî'nin manzumesi de mevcuttur.¹³⁸

Bu dönemde kırk hadis ve yüz hadis; kırk ayet ve yüz ayet çeviri ve şerhleri de yapılmıştır. Merdümî mahlaslı Abdüsselâm Efendi'nin *Tuhfetü'l-İslam* isimli eseri manzum kırk hadis ve kırk ayet tercümesidir. Hakanî, *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*'i Câmî'den tercüme etmiştir.¹³⁹ Kastamonulu Latîfî'nin *Subhatü'l-uşşâk* adlı eseri manzum yüz hadis tercümesinden meydana gelmiştir. Ayrıca; Sirozlu Hüseyinî'nin ihlas suresini 10.000 beyitle tefsir ettiği mesnevîsi *Câmi'u'l-envâr alâ-Tefsîri'l-ihlâs* ismini taşımaktadır.¹⁴⁰

¹³⁴ Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 431.

¹³⁵ Konularına göre mesnevîlerin üç grupta incelen bu tasnifi, Şentürk'ün eserinden ilham alınarak hazıranmıştır. Bk. Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 214-223.

¹³⁶ Bk. Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri) s. 438-440.

¹³⁷ Bk. Ali Yılmaz, "Türk Edebiyatı'nda Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî'nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1998, Sayı:2, s. 1-34.

¹³⁸ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 214.

¹³⁹ Bk. Abdulkadir Karahan, "Kırk Hadis", *DİA*, C.XXV. s. 471. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 214.

¹⁴⁰ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 214.

Bu dönemde “mevlid” türünden mesnevîler ise; Emîrî, Hevâyî, Visâlî Ali Çelebi, Şâhidî, Murâdî, Edirneli Abdülkerim Efendi, Keşfi, Muhibbî, Zâtî ve Şemseddîn-i Sivâsî’ye aittir.¹⁴¹ Bunun yanı sıra; Zâ’îfî’nin peygamberimizin savaşlarını konu aldığı *Gazâvâtü’n-nebî* isimli mesnevîsi de mevcuttur.¹⁴² Hâkânî, peygamberimizin mübarek bedenini ve güzel vasıflarını *Hilye-i Sa’âdet* mesnevîsiyle konu edinmiştir.¹⁴³

Bu asırda Âzerî’nin *Nakş-ı Hayâl*’i, Taşlıcalı Yahyâ’nın *Gülşen-i Envâr*’ı, Cinânî’nin *Riyâzü’l-cinân*’ı, Âlî’nin *Tuhfetü’l-uşşâk*’ı ve Bursalı Rahmî’nin *Gül-i Sad-berg*’ı; Nizâmî-i Gencevî’nin *Mahzenü’l-esrâr*’ına benzeyen mesnevîlerdir. Sa’dî’nin *Gülistân*’ı bu dönemde, Za’îfî tarafından *Kitâb-ı Nigâristân* ve *Hadîka-i Sebzistân* olarak manzum Türkçeye tercüme edilmiş bir mesnevîdir. Za’îfî, ayrıca Bostan’ı da *Bâg-ı Behişt* isimli eserinde manzum olarak tercüme etmiştir.¹⁴⁴

Bu dönem şairlerinden Huzûrî, Feridüddîn-i Attâr’ın *Esrâr-nâme* isimli eserini Türkçe’ye nazmen tercüme etmiştir. Attâr’ın *Pend-nâme*’sini Edirneli Nazmî ve Emre de Türkçeye manzum olarak tercüme etmiştir. Attâr’ın *Mantuku’t Tayr* isimli mesnevîsini ise Za’îfî *Gülşen-i Sî-murg* adlı mesnevîsinde nazmen tercüme etmiştir. Bu asırda Attâr’ın *Mantuku’t Tayr* isimli eserine benzer nitelikte mesnevîler de yazılmıştır. Şemsî’nin *Deh-murg*, Şâhidî’nin¹⁴⁵ *Gülşen-i Vahdet*, Ârifi’nin *Ravzatü’t-tevhîd*, Şemseddîn-i Sivasî’nin *Gülşen-âbâd*’ı bu mesnevîlere örnektir. Şâhidî ayrıca *Mesnevî*’yi *Gülşen-i Tevhîd* isimli eseriyle şerh etmiştir.¹⁴⁶

Bu dönem şairlerinden Güvâhî, *Pend-nâmesi*’nde¹⁴⁷ kendi başından geçen olayları alıp hikâye, lâtife, fıkra ve atasözlerine yer vermiştir.¹⁴⁸

Taşlıcalı Yahyâ’nın *Gencîne-i Râz*’ı¹⁴⁹ ve Cinânî’nin *Cilâü’l-kulûb*¹⁵⁰ adlı eseri bu dönemin didaktik-ahlâki mesnevîlerindedir.

¹⁴¹ Hasibe Mazıoğlu, “Türk Edebiyatı’nda Mevlid Yazan Şairler”, *Türkoloji Dergisi*, C. VI. 1974, s. 31-62. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 214.

¹⁴² Zâ’îfî’nin gâzâvatü’n-nebîsi için bk. Mustafa Erkan, “Gazavatnâme”, *DİA*, C.XIII. s. 439.

¹⁴³ Hâkânî’nin hilyesi için bk. Mustafa Uzun, “Hilye”, *DİA*, C. XVIII. s. 44. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 214.

¹⁴⁴ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 215.

¹⁴⁵ Şâhidî ve eserleri için bk. Mustafa Çıpan, “Şâhidî İbrâhim”, *DİA*, C. XVIII. s. 274.

¹⁴⁶ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 216.

¹⁴⁷ Bk. Pala, “Nasihât-nâme”, *DİA*, C. XXXII. s. 410.

¹⁴⁸ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 217.

2. Grup

Tarihî, destanî ve menkabevî eserlerdir.¹⁵¹

Bu dönemde Figânî'ye ait olduğu kaynaklarda belirtilen İskender-nâme bugün için kayıp durumdadır. *Heft-peyker* türünde mesnevîlerden biri Lâmi'î'ye ait olduğu söylene de hakkında fazla bir bilgi yoktur. Âşık Çelebi ve Kâtip Çelebi bu eserin eksik kaldığını, Lâmi'î'den sonra damadı Rûşenî-zâde tarafından tamamlandığını belirtirler. Figânî'nin de *Heft-peyker*'i bulunmaktadır. Hâtifi'nin *Heft-peyker*'e cevap niteliğinde *Heft-manzar*'ı vardır.¹⁵²

Bu dönemde İslam büyüklerinin hayatlarını, dini gayret, keramet ve azametlerini konu alan eserler de mevcuttur.¹⁵³ Lokmanî Dede'nin Mevlânâ'yı konu aldığı eseri *Menâkıb-ı Mevlâna* eseri bu nevidendir. Şemseddin Sivasî de *Menâkıb-ı İmâm-ı Azam* isimli eserinde İmâm-ı Azam hazretlerini konu almıştır. Ayrıca, Şükrî Bitlisî, Bahârî, Fütûhî Hüseyin Çelebi, Hakî Efendi ve Merâhi gibi bu dönem şairlerinin de bu türden mesnevîleri bulunmaktadır.¹⁵⁴

Firdevsî'nin *Şeh-nâme* adlı eserini, Diyarbakırlı Şerîfî¹⁵⁵ ve Bursalı Celîfî manzum olarak tercüme etmişlerdir.¹⁵⁶

Bir şehrin esnaf güzellerini anlatan “*şehrengiz*” mesnevîleri; Zâtî, Lâmi'î, Edirmeli Hâdî, Azîzî, İshak Çelebi, Hayretî, Taşlıcalı Yahyâ, Usûlî ve Âlî isimli şairler tarafından kaleme alınmıştır.¹⁵⁷

¹⁴⁹ Bk. Taşlıcalı Yahyâ ve eserleri için Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, *DİA*, C.XL. s. 157.

¹⁵⁰ Bk. Cinânî ve eserleri için Cihan Okuyucu, “Cinânî”, *DİA*, C.VIII. s. 12.

¹⁵¹ Bk. Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 440-441. 16. yüzyıl mesnevîlerini üç grupta Şentürk'ün tasnifine göre incelemekle birlikte Ünver, ismi geçen makalesinde 2. Gruba dâhil ettiğimiz şairlerin genel kültür birikimlerini ve gezi-gözlemlerini konu edinen mesnevîleri ayrı bir başlıkta 4. Grupta vermiştir. Ünver'in bu 4. Tasnifi için de bk. Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 443.

¹⁵² Bk. Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 220.

¹⁵³ Menakıbnâme eserleriyle ilgili daha detaylı bir bilgi için bk. Haşim Şahin, “Menakıbnâme”, *DİA*, C.XXIX. s. 112-114.

¹⁵⁴ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 221.

¹⁵⁵ Şâhnâme türüyle ve Şerîfî'nin Şâhnâmesi ile ilgili bilgiler için bk. Zühal Kültürel Şâhnâme, *DİA*, C.XXXVIII. s. 291-292.

¹⁵⁶ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 221.

¹⁵⁷ Şehrengizler için bk. Bayram Ali Kaya, “Şehrengiz”, *DİA*, C. XXXVIII. s. 461-462. Ayrıca; Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 443. (Dipnotlar) ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 221-222.

Ayrıca, şehzadelerin sünnet düğünleri ve hanım sultanların düğünlerini konu alan mensur ve manzum “*surname*” isimli eserler de bu dönemde yazılmıştır. Yine bu dönemde şairlerin yaşadıkları aşk veya türlü maceraları konu alan “*sergüzeştânâmeler*”¹⁵⁸ mevcuttur. Sevgili, sâkî, içki ve musikiden bahseden “*sâkînâmeler*”¹⁵⁹de bu dönem şairlerinin manzum olarak kaleme aldıkları eser grubuna girmiştir. İnsanın beden yapısı ile karakteri arasında bir ilginin kurulduğu “*kıyafetnâmeler*”¹⁶⁰de bu döneme ait mesnevîlerdendir. Osmanlı tarihini ve Osmanlı dönemindeki gazavatnâmeleri konu alan manzum mesnevîler de bulunmaktadır. Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman* eserinde Osmanlı hanedanından bahsetmiştir. Gubârî, Kanunî'nin emriyle *Şâh-nâme* isimli Osmanlı Tarihi yazmıştır.(Bir diğer adı *Süleymân-nâmedir*.)¹⁶¹

3. Grup

Aşk ve macerayla yoğrulmuş, edebi zevke hitap eden mesnevîlerdir. Çalışmamızın kaynağını oluşturan mesnevîler bu gruba dâhil olmaktadır. Bilhassa kaynaklarımızın 16. yüzyıla ait eserler olması, 16. yüzyıl aşk mesnevîlerini ayrı bir başlıkta ele almayı gerekli kılmıştır.

Başlıca aşk mesnevîleri şöyledir: “*Yusuf u Zelîhâ, Leylâ ve Mecnûn, Husrev ü Şîrîn ve Ferhâd u Şîrîn, Cemşîd u Hurşîd, Hurşîdnâme, Işk-nâme, Varka vü Gülşâh, Vâmık u Azrâ, Humâ vü Humâyun, Edhem ü Hü mâ, Vîs ü Râmin, Gül ü Husrev, Süheyl ü Nevbahar, Şem u Pervâne, Şâh u Gedâ ve Şâh u Dervîş, Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşterî, Mihr ü Vefâ, Gül ü Bülbül, Gül ü Nevrûz, Niyâz-nâme-i Sa'd u Hü mâ, Gûy u Çevgân, İşret-nâme, Hayrâbâd, Heft-peyker (Behrâm-ı Gûr), Heft-Hân, Beng ü Bâde...*”¹⁶²

2. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİ

Aşk mesnevîleri; kahramanların beşeri aşktan ilahi aşka geçişini konu almaktadır. Bazen de hikâye tamamıyla beşeri aşka yönelmişken, iki aşığın vuslatı tasavvufî bir mesajla neticelendirilmiştir. Bu mesnevîlerde, şairler edebi çizgilerle

¹⁵⁸ Sergüzeştânâmeler için bk. Orhan Kemal Tavukçu, “Sergüzeştânâme”, *DİA*, C. XXXVI. s. 559-560.

¹⁵⁹ Sâkînâmeler için bk. Rıdvan Canım, “Sâkînâme”, *DİA*, C. XXXVI. s. 14.

¹⁶⁰ Kıyafetnâmeler için bk. Mine Mengi, “Kıyafetnâme”, *DİA*, C. XXV. s. 514.

¹⁶¹ Bk. Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 221.

¹⁶² Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 441.

ustalık sanatını, hünelerini sergilemektedir.¹⁶³ Bu yüzyılda “*Leylâ ve Mecnûn, Yusuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şîrîn*” gibi aşk mesnevîlerine yenileri eklenmiştir.¹⁶⁴

Bu dönemde çokça kaleme alınan mesnevîlerden biri *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîleridir. Öyle ki Âhî'nin eserlerinden en çok beğeni alanı *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîsi olmuştur. Celîlî'nin Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği *Hüsrev ü Şîrîn*'i ise Nizâmî'den esinlendiği, onunkinin özeti mahiyetinde olduğu bilinmektedir. İmâm-zâde Ahmed'in *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Şâh u Gedâ* isimli iki mesnevîsi vardır. Ayrıca Halîfe, Mahvî ve Hâtîfî de *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevîleriyle kaynaklarda ismi geçen mesnevî müellifleridir.¹⁶⁵

Celîlî, Sevdâî, Lârendeli Hamdî, Sâlih ve Halîfe bu devirde *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesini kaleme alan şairler olmuşlardır.¹⁶⁶

16. yüzyılda aşk mesnevîleri içerisinde en çok tercih edileni, “ahsenü'l-kasas” (en güzel kıssa) tabirini taşıyan, Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi olmuştur. Kemâl Paşa-zâde, Taşlıcalı Yahyâ, Celîlî, Şerîfî ve Gubârî Abdurrahmân'ın bu türden eserleri günümüzde mevcuttur.¹⁶⁷

Taşlıcalı Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ* mesnevîsi, 1537 yılında yerel karakterlerden meydana gelmiş platonik bir aşk hikâyesidir. Konusu İstanbul'da geçen özellikle de Atmeydanı ve Ayasofya'ya özgü tasvirleriyle dikkat çeken bir eserdir.¹⁶⁸

Şem u Pervâne, yine bu dönemde Zâtî, Lâmi'î ve Kalkandelenli Muîdî gibi şairler tarafından yazılmış aşk mesnevîlerinden biridir. Rum ülkesinin padişahı Jâle'nin oğlu Pervâne ile Çin ülkesi hükümdarı Fağfur'un kızı Şem arasındaki aşkı konu almaktadır.¹⁶⁹

¹⁶³ Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 441.

¹⁶⁴ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 217.

¹⁶⁵ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 218.

¹⁶⁶ *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîleri için bk. Tahsin Yazıcı, “Leylâ ve Mecnûn”, *DİA*, C. XXVII. s. 160-161. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 218.

¹⁶⁷ Hanife Koncu, Yûsuf u Züleyhâ, *DİA*, C.XLIV. s. 38-40. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 218.

¹⁶⁸ Bk. Taşlıcalı Yahyâ'nın bu ve diğer eserleri için Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, *DİA*, C. XL. s. 156-157. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 218-219.

¹⁶⁹ *Şem u Pervâne* hakkında genel bir bilgi için bk. Sadık Armutlu, *Zâtî'nin Şem u Pervânesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Mustafa İsen, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 219.

Bu dönemde Yenipazarlı Vâlî'nin *Hüsn ü Dil* isimli mesnevîsi de aşk mesnevîleri grubuna dâhil olmaktadır. Fettâhî Nişâbûrî'nin aynı adlı eserinin tercümesi şeklidir. Eser Yunan ülkesi padişahı Akl'ın oğlu Dil ile Maşrık ilinin Aşk isimli sultanının kızı Hüsn arasındaki aşkı konu edinir.¹⁷⁰

Vâmık u Azrâ mesnevîsi, padişah Kanunî'nin Lâmi'î'den isteği üzerine kaleme alınan, Unsurî'nin aynı adlı eserinin altı aylık bir süreçte ortaya çıkan tercümesidir. Lâmi'î'nin ayrıca *Salâmân u Absâl* isimindeki mesnevîsi, Abdurrahman-ı Câmî'nin aynı isimli eserine tercüme niteliğindedir.¹⁷¹

Türk edebiyatına konusu ve üslubuyla mümtaz bir örnek teşkil eden *Gül ü Bülbül*, gönül ve ruhun dialoğunu hem beşeri hem tasavvufî yönleriyle alegorik tarzda sunan bir mesnevîdir. Şehzade Mustafa adına Fazlî tarafından yazılmış 2450 beyitlik *Gül ü Bülbül* mesnevîsi en meşhuru iken, İznikli Bakaî'nin de aynı isimli mesnevîsi bulunmaktadır.¹⁷²

Gelibolulu Âlî ve Kıyâsî'nin *Mihr ü Mâh*'ı, Mostarlı Ziyâî ve Bedî'nin *Varka ve Gülşâh*'ı, Abdî'nin *Cemşîd ü Hurşîd*'i, Bihiştî Ramazan Efendi'nin *Cemşâh u Âlemşâh*'ı, Kalkandelenli Muîdî ve Manisalı Câmî'î'nin *Vâmık u Azra*'sı, Abdî'nin *Gül ü Nevruz* ve *Niyâz-nâme-i Sa'd u Hüma*'sı, Münîrî İbrahim Çelebi, Molla Maşîzâde Fikrî Dervîş ve Ümmülveled-zâde'nin *Mihr ü Müşteri*'si, Gelibolulu Âlî Hâşimî, Harîmî ve Mustafa Çelebi'nin *Mihr ü Vefâları* bu yüzyıla ait diğer aşk mesnevîleridir.¹⁷³

Yukarıda örneklerden de anlaşılacağı gibi belli başlı aşk hikâyelerine ilave olarak farklı kahraman ve konularıyla bu yüzyılda yeni aşk mesnevîleri Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Özellikle *Gül ü Bülbül* gibi edebiyatımıza mütehasis bir mesnevînin bu dönemde ilk örneğinin verilmesi dikkate değer bir durumdur. 16. yüzyılda Osmanlı devletinin sanata ve edebiyata yönelik ilgi ve tutumları, şairlerin

¹⁷⁰ Hüsn ü Dil mesnevîleri için bk. Tahsin Yazıcı, "Fettâhî", *DİA*, C. XII. s.485-486. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 219.

¹⁷¹ Bk. Günay Kut, "Lâmiî Çelebi", *DİA*, C.XXVII. s. 96. Ayrıca; bk.Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 219. Ünver, "Mesnevî", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 442.

¹⁷² Mustafa Özkan, "Gül ü Bülbül", *DİA*, C.XIV. s. 222-223. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 220. Fazlî'nin bu eserini Şentürk ise 2444 beyit olarak nakletmektedir.

¹⁷³ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 220.

kaleme aldıkları birçok eserin varlığı; bu asrın ne kadar verimle geride bırakıldığının bir ispatıdır.

3. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎSİ YAZAN ŞAİRLERE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde eserleriyle tezimize temel kaynak olan on üç şairin hayatına ve eserlerine ilişkin bilgiler aktarılacaktır.¹⁷⁴

3.1. BEHİŞTÎ AHMED SİNAN ÇELEBİ

Türk edebiyatında Behiştî mahlasını kullanan dört şairden biridir.¹⁷⁵ Tezkirelerde şairin doğum tarihine, doğum yerine ve vefat tarihine dair kesin bir bilgi bulunmazken, son eseri olan *Heft-Peyker*'i (H.913/M.1507-8) yazdığı tarih düşünülerek kırk beş yaşına varmadan vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

Sanatçı, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî'nin ilminden faydalanmıştır. Bazı gazellerinde Çağatay ve Azeri Türkçesi'ne özgü söyleyişlere yer vermiştir.¹⁷⁷

Ali Şir Nevâî'den aldığı ilhamla olsa gerek divan edebiyatında ilk defa tam bir hamse ortaya koyan şair olma özelliğine sahiptir. “Hamse”sinde; *Vâmık u Azrâ*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Hüsn ü Nigâr*, *Süheyl ü Nevbahâr* ve *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîleri yer almaktadır. Bu mesnevîlerden bugün elimize ulaşanı ise sadece *Leylâ ve Mecnûn*'dur.¹⁷⁸

Çalışmamızın kaynağı olan *Heft-Peyker* mesnevîsi ise İran hükümdarı Behrâm-ı Gur'un efsanevi, destansı mesnevîsini ihtiva etmektedir. Nizâmî'nin aynı adlı eserine bir nazire niteliğindedir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ On üç şairin hayatı hakkındaki bilgiler şairlerin isimlerinin başharflerinin alfabetik sıralamasına göre verilmiştir. Nitekim tezimin ana kısmı olan II. Bölümünde şairlerin konuya uygun beyit örnekleri de bu şekildeki bir sıralamaya tabi olmuştur.

¹⁷⁵ Şener Demirel, *Behiştî Heft-Peyker Mesnevîsi*, Ankara, Kült. Bakanlığı Yay. 2017. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55737.heft-peyker-mesnevisispdf.pdf?0>

(Erişim tarihi:21.09.2018). s.3. Behiştî mahlasını kullanan şairlerle ilgili bilgi için ayrıca atıf yapılan kaynak olarak bk. Haluk İpekten vd., *Tezkirelere göre İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988. s. 71-72.

¹⁷⁶ Demirel, *Behiştî Heft-Peyker Mesnevîsi*, s. 3.

¹⁷⁷ Hasan Aksoy, “Behiştî Ahmed Sinan Çelebi”, *DİA*, C. VI. s. 145.

¹⁷⁸ Aksoy, “Behiştî Ahmed Sinan Çelebi”, *DİA*, s. 145.

¹⁷⁹ Demirel, *Behiştî Heft-Peyker Mesnevîsi*, s. 20-21.

Tezimizde Behiştî Ahmed Sinan Çelebi'nin *Heft-Peyker* mesnevîsinin Şener Demirel'e ait e-kitap olarak 2017 yılında yayımlanan neşrini kullandık.¹⁸⁰

3.2. BİHIŞTÎ RAMAZAN EFENDİ

Merkezefendi halifelerinden Vize doğumlu, Çorlu'da vaaz ve irşadla iştigal etmiş bir şairdir.¹⁸¹ Kanuni Sultan Süleyman devrinde yetmişmiş, çok yönlü kişiliğiyle tanınmıştır.¹⁸² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Çorlu'da H. 979 (M.1571)'da vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁸³

Bu şairin şahsiyetine yönelik; kaynaklarda eğlence meclislerinde aranan, hoşsohbet, zarif ve nüktedan oluşu bahsedilmektedir. Ahdî ve Âşık Çelebi isimli şairler kendisiyle birlikte buldukları meclislerden şahit oldukları nükteleri nakletmişlerdir.¹⁸⁴

Klasik bir divan şairinden farklı olan en belirgin özelliği; mutasavvıf kimliğinin yanında iyi bir vaiz de olmasıdır. Bu özelliğiyle Fuzûlî, Bâki gibi şairler tarafından ağır eleştirilere maruz kalmışken, bazı şairler de kendisinden övgüyle bahsederek ona duydukları sempatiyi dile getirmişlerdir.¹⁸⁵

İlmi eserleri şunlardır: *Haşiye âlâ Şerh-i Akaid li'l-Allâmeti't-Taftazanî*, *Talikat âlâ Şerh-i Miiftah*, *Haşiye Âdâb-ı Mes'udî*, *Talikat ale'l-Câmi*.¹⁸⁶

Edebi eserleri ise; *Divân*, *Heşt-Bihişt*, *Şerh-i Manzûme-i Muammâ ve Cemşâh u Alemşâh*'tır. Bunlardan divanın herhangi bir nüshası günümüzde mevcut değildir.¹⁸⁷ Ayrıca kaynaklarda *Süleyman-nâme* ismiyle bir eseri geçse de şuarâ

¹⁸⁰ Şener Demirel, *Behiştî Heft-Peyker Mesnevîsi*, Ankara, Kült. Bakanlığı Yay. 2017. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55737.heft-peyker-mesnevîsipdf.pdf?0>

¹⁸¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972, C. I. s. 59.

¹⁸² Mustafa Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", *DİA*, C.VI. s. 146.

¹⁸³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 59.

¹⁸⁴ Bk. Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", *DİA*, C.VI. s. 146. ve Bk. Muharrem Dindar, *Cemşâh u Alemşâh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Murat Yurtsever, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999, s. 28.

¹⁸⁵ Dindar, *Cemşâh u Alemşâh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 28-29.

¹⁸⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 59.

¹⁸⁷ Uzun, "Bihiştî Ramazan Efendi", *DİA*, C.VI. s. 146.

tezkirelerinde hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır. Herhangi bir yerde nüshasında bulunmamaktadır.¹⁸⁸

Tezimizde kaynak olarak kullandığımız Cemşâh ve Alemşâh'ın aşklarını konu alan orijinal bir mesnevî olması sebebiyle bu şahsın övgüye değer bulunan en kıymetli eseri kabul edilmiştir. Bihiştî Ramazan Efendi, şiirde yeni mazmunlar kurgulayabilen yönüyle şairlik tabiatının ne kadar güçlü olduğunu ispat etmektedir.¹⁸⁹

Çalışmamızda Bihiştî Ramazan Efendi'nin *Cemşâh u Alemşâh* mesnevîsinin Muharrem Dindar tarafından yüksek lisans tezinde hazırlanan metnini kaynak olarak kullandık.¹⁹⁰

3.3. FİRÂKÎ

16. yüzyıl şairlerindedir. Zeyniye tarikatı şeyhlerinden Kütahyalı bir zatın oğlu olan¹⁹¹ şairin asıl adı -yalnızca Riyâzî'nin aktardığı bilgiye göre- Abdurrâhman Çelebi'dir.¹⁹²

Bir süre ilim tahsiliyle meşgul olan şair, daha sonra tasavvuf ve tarikat yoluna girip vaaz veren bir kişiliğe bürünmüştür. Şehzade Bayazıd'ın Kütahya'ya gelişi üzerine bir gazel yazmıştır. Şâhî mahlasıyla kendisi de şair olan şehzadenin şairlerden ve âlimlerden kurduğu irfan meclisinde Firâkî de yer almıştır. Firâkî'nin ölüm tarihiyle ilgili tezkireciler tarafından 1562-1585 yılları arasında değişen rivayetler mevcuttur. Evliya Çelebi de Seyahatnâmesi'nde Kütahya'da medfun olduğunu bildirmiştir.¹⁹³

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme ettiğini bildirir. Tâhir ayrıca, Firâkî'ye nispet edilen *Kırk Sual* isimli eserin aidiyeti konusunda şüphe taşıdığını da ilave eder.¹⁹⁴ Bir divanı ve kırk üç parça telifinin

¹⁸⁸ Dindar, *Cemşâh u Alemşâh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 35.

¹⁸⁹ Dindar, *Cemşâh u Alemşâh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 29.

¹⁹⁰ Muharrem Dindar, *Cemşâh u Alemşâh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Murat Yurtsever, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999.

¹⁹¹ Bk. Firâkî hakkında Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 110-111.

¹⁹² Asuman Bayram, *Firâkî Husrev ü Şîrîn*, Ankara, Kült. Bakanlığı Yay. 2017. E-kitap: <http://ekitap.kulturuzm.gov.tr/TR,194284/firaki-husrev-u-sirin.html>. (Erişim tarihi:21.09.2018). s. 6.

¹⁹³ Bayram, *Firâkî Husrev ü Şîrîn*, s. 7-10.

¹⁹⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 111.

olduğunu ise Lâtîfi ve Âşık Çelebi nakletmiştir. Ayrıca Sûret-nâme isimli bir manzum mektubu, Şehzade Bayezid'e ithafen *Kalem Kasidesi, Şerhu'l Fıkhı'l Ekber Tercemesi, Seg-nâmesi, Se'âdet-nâmesi* kaynaklarda mevcuttur. Çalışmamıza kaynak olan *Husrev u Şîrîn* mesnevîsi ile ilgili herhangi bir kaynakta bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu mesnevîyi Firâkî'nin, İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere iki aylık bir süreçte yazdığı ise eserindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bilinen tek nüshası, Macar Bilimler Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde, *Husrev-nâme-i Firâkî* adıyla yer almaktadır.¹⁹⁵

Çalışmamızda Firâkî'nin *Husrev u Şîrîn* mesnevîsinin Asuman Bayram'a ait Kültür Bakanlığı'nca e-kitap olarak 2017 yılında yayımlanmış neşrini kullandık.¹⁹⁶

3.4. FUZÛLÎ

Fuzûlî'nin asıl adı Mehmet olup babasının adı ise Süleyman'dır. Doğum tarihi ve doğum yeri kesin olarak bilinmemektedir. Kendisinin “*menşe' ve mevlidim Irak*” ifadesinden ebced hesabıyla (888) ortaya çıkan 1483 yılı, doğum tarihi olarak kabul görmektedir. Kaynaklarda “Fuzûlî-i Bağdâdî”¹⁹⁷ olarak anılmasına rağmen doğum yerinin Hille, Nefes ve Kerbelâ olduğu yönünde rivayetlerde bulunmaktadır.¹⁹⁸ Yaygın görüş ise, bu ismi geçen bölgelerde bulunup şöhret kazandığı doğrutusundadır.¹⁹⁹ Vefatı; “Göçdü Fuzûlî” ibaresinden H.929/M.1526 yılı olarak çözümlenmektedir.²⁰⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde, kabrinin Kerbelâ'da İmam Hüseyin'in meşhedinde olduğunu nakletmektedir.²⁰¹

Fuzûlî tefsir, hadis gibi dini ilimlerde; hikemî ve hendesî ilimlerde iyi bir tahsil görmüş, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde şiir yazacak yetkinliğe ulaşmıştır. “Fuzûlî” mahlasını kimsenin beğenmeyeceğini düşünerek tercih

¹⁹⁵ Bayram, *Firâkî Husrev ü Şîrîn*, s. 11-13.

¹⁹⁶ Bk. Asuman Bayram, *Firâkî Husrev ü Şîrîn*, Ankara, Kült. Bakanlığı Yay. 2017. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194284/firaki-husrev-u-sirin.html>

¹⁹⁷ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I. s. 529.

¹⁹⁸ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, 9. bs., İstanbul 2017, s. 259.

¹⁹⁹ Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II. s. 107. Ve Hasibe Mazıoğlu, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, TDK, 2. bs., Ankara 2009, s. 285.

²⁰⁰ Bk. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. s. 530. ve Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 108.

²⁰¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 108.

etmiştir.²⁰² Osmanlı insanı onun için şairlerin efendisi anlamındaki “reîsü’ş-şuarâ” tabirini kullanmıştır.²⁰³

İtikadi hüviyeti hakkında; edebi ve fikri şahsiyeti, eserleri üzerine araştırmalarda bulunan ilim adamlarıyla edebiyat tarihçileri fikir ayrılığına düşmektedir.²⁰⁴ Benzer bir ihtilaf ise şöyledir: Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*’nde onun eserlerinden Şîî ve İmâmiye mensubu olduğuna dair bir ipucu çıkarılamayacağını dile getirirken²⁰⁵; Mazıoğlu, (onun) *Türkçe Divanı ve Arapça Divanı*’nda, *Hadikatü’s-Süedâ* isimli eserinde yer alan Ali ve On iki İmam övgülerini, Şîî mezhebinden oluşuna delil göstermektedir.²⁰⁶

Abdulkadir Karahan, Fuzûlî’ye ait Arapça, Farsça ve Türkçe; manzum ve mensur on beş eser kadar eserin varlığından bahseder.²⁰⁷ Fuzûlî’nin öne çıkan eserleri şöyledir: Şah İsmail’in Bağdat’ı ele geçirmesiyle ona *Beng ü Bâde* adlı eserini sunmuştur. Kanunî Sultan Süleyman’ın Bağdat’ı fethinden sonra da *Bağdat Kasidesi*’ni Kanunî’ye yazmıştır. Kendisine evkaftan bağlanan maaştan hoşnut olmayınca *Şikâyet-nâmeyi* ifade aracı olarak kaleme almıştır.²⁰⁸ *Dîvân-ı Belâğât* ünvanıyla meşhur Farsça Divanı, otuz bin beyit civarında Arapça Divanı²⁰⁹ ve sanat kudretinin en iyi tecellîsi, en tanınmış eseri Türkçe Divanı vardır. Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehid edilmesini anlatan *Hadikatü’s-Süedâ* isimli eseri, Türk İslam edebiyatının maktel formunda bir şahseri olarak görülmüştür.²¹⁰ Fuzûlî’nin Hz. Muhammed’e yazdığı düşünülen *Su Kasidesi* peygambere yazılan naatler arasında, usta şairin sanat gücüyle farkını ortaya koyar niteliktedir.²¹¹

Tezimize kaynaklık eden *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsi, Türk edebiyatında bu türde yazılmış eserlerin en takdire şayan bulunanıdır. 3098 beyittir. Fuzûlî, eserin dîbâcesinde Leylâ’nın Allah’ın sıfatlarını, Mecnûn’un Allah’ı arayan, bu yolda türlü meşakkatlere katlanan bir kulu temsil ettiğini belirtir. Bu eserde tasavvufî mesajlar

²⁰² Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 259.

²⁰³ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II. s. 107-108.

²⁰⁴ Abdulkadir Karahan, “Fuzûlî”, *DİA*, C. XIII. s. 242.

²⁰⁵ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 259.

²⁰⁶ Mazıoğlu, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, s. 289.

²⁰⁷ Bk. Fuzûlî’ye ait eserlerle ilgili detaylı bilgi için; Karahan, “Fuzûlî”, s. 244-246.

²⁰⁸ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 182.

²⁰⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 108.

²¹⁰ Karahan, “Fuzûlî”, s. 245.

²¹¹ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 260.

verilirken beşeri aşkın (beraberinde) tüm macerasıyla canlılığını zinde tutması, şairin kurgu gücüyle edebi maharetini birleştirmesinden ileri gelmektedir.²¹²

Çalışmamızda Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsinin Muhammet Nur Doğan tarafından kaleme alınan neşrini kullandık.²¹³

3.5. HAMDULLAH HAMDÎ

Asıl adı Mehmet olup 853'te Göynük'te dünyaya gelen şairin babası meşhur sufi Akşemseddin'dir. Ailenin on iki çocuğunun en küçüğüdür.²¹⁴ Doğumu başta olmak üzere kendisiyle ilgili manevi rivayetler mevcuttur.²¹⁵

Çocukluğundan itibaren maddi sıkıntılar yaşamış geçimini yalnızca şiirlerinin istinsahından sağlamıştır. Zorlu yaşamına rağmen eserlerindeki edebiyat, tasavvuf, astronomi ve müzik bilgisiyle iyi bir eğitim aldığı aşikârdır. Babasının eski halifesi İbrahim Tennûri'ye intisabı vardır. 914'de Göynük'te vefat eden şair babasının kabrinin yanında medfundur.²¹⁶

Anadolu sahasında ilk hamse sahibi şair sıfatını taşır.²¹⁷ *Divan*'ı da bulunan şair, mesnevîleriyle ön planda olmuştur. *Yusuf u Züleyha* isimli mesnevî bunların en meşhurudur. *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsi Sunni İslam anlayışıyla Osmanlı kültür ve geleneğine has unsurlar barındırır. *Kıyafet-nâme* isimli eseri, Türk edebiyatında türünün ilk örneğidir. Konunun farklılığından ötürü en çok okunan eserleri arasındadır. *Tuhfetü'l Uşşâk* ise, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantuku't-Tayr* isimli eseri ve Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inden izler taşıdığı için orijinal bulunması yönüyle eleştiriye açıktır. *Ahmediyye* isimli eseri mevlid türünden ziyade Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyyesine* benzetilmiştir.²¹⁸

²¹² Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 184-185.

²¹³ Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî Leylâ ve Mecnun- Metin Düzyazıya Çeviri ve Notlar-*, YKY., 1. bs., İstanbul 2000.

²¹⁴ Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", *DİA*, C. XV. s. 453.

²¹⁵ Hamdi ile ilgili manevi rivayetler için bk. Banarlı, a.g.e. C.II. s. 476. ; M. Naci Onur, *Yusuf u Züleyhâ (İnceleme ve Seçmeler)*, Ertem Matbaacılık, Ankara 1986, s. 8. ; Öztürk, "Hamdullah Hamdi", s. 452.

²¹⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 137. Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 146.

²¹⁷ Öztürk, "Hamdullah Hamdi", s. 453.

²¹⁸ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 146-148.

Çalımızdaki temel eserler arasında yer alan *Yûsuf u Züleyhâ*'da şair; kardeşlerinden gördüğü kötü muameleden ötürü, Yusuf peygamberle kendisini özdeşleştirmiştir. Molla Câmîi'den tercüme ettiği bu eserde birebir tercümenin dışına çıkarak konuya ilaveler de yapmıştır. Onun bu eseri, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'una kadar en başarılı mesnevî değerini görmüştür.²¹⁹

Tezimizde *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîsinin M. Naci Onur tarafından yapılan neşrini kullandık.²²⁰

3.6. LÂMÎ'Î

878 yılında Bursa'da doğan şairin asıl adı Mahmud'tur. Sultan I. Bayezid'in hazine defterdarı Osman Çelebi'nin oğlu, Nakkaş Ali'nin de torunudur. Nakkaş Ali Timur tarafından Semerkand'a götürülüp bu işin ustası olarak geri dönen Lâmi'î, Bursa Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin hizmetinde bulunan bir sanatkârdır. Genç yaşta Nakşi şeyhi Emîr Ahmed Buhârî'ye intisap ederek tasavvuf-tarikat yoluna girmiştir.²²¹

Otuz yedi yaşında eser yazmaya başlayan müellifin²²² hem mensur hem manzum ve karışık olan eserleri mevcuttur. Daha çok mensur olmak üzere otuzaya yakın eserin müellifi veya mütercimidir.²²³ Abdurrahman Câmîye olan yoğun ilgisinden ötürü -başta onun eserine olmak üzere- tercüme mahiyetinde eserleriyle bilinmektedir. Câmî'den tercüme ettiği siyer içerikli eser *Şevâhidü'n- Nübüvve*'dir. Yine aynı şahısın *Fettâh-ı Nîşâbûrî* adlı eserini tercüme ederek (eserine) *Hüsn ü Dil* ismini vermiştir. Hem *Hüsn ü Dil*'i hem de manzum eserlerinden olan *Ferhâd-nâme*'yi hükümdar Yavuz Sultan Süleyman'a sunmuştur. Hayatı boyunca resmi bir görevi kabul etmeyen kişiliğiyle geçimini yalnızca eserlerinden sağlaması dikkat çekicidir. Câmî'nin *Nefahâtü'l-üns* adlı sufilerin hal tercümesinden bahseden esere Anadolu sufilerinin de hayat hikâyelerini ekleyerek tercüme ettiği esere yeni bir form kazandırmıştır. *Şehrengîz-i Burusa*, *Vâmık u Azrâ*, *Şem u Pervâne* ve *İbret-nâme* Kanuni Sultan Süleyman'a sunulan eserlerdir. Ayrıca padişah kendisinden

²¹⁹ Öztürk, "Hamdullah Hamdi", s. 452-453. ve Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 147.

²²⁰ M. Naci Onur, *Yûsuf u Züleyhâ Hamdî*, Akçağ Yay., Ankara 1991.

²²¹ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 206.

²²² Günay Kut, *Lâmiî Çelebi*, DİA, C. XXVII. s. 96.

²²³ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. s. 601.

Unsûrî'nin *Vâmık u Azrâ* isimli eserinin tercümesini istediğinde altı ay gibi bir sürede hazır hale getirmiştir. *Şerefî'l-insân* ise hayvanlarla insanı mukayese eden ikisinin dialoğuna yer veren bir eserdir.²²⁴

Çalışmamızda *Ferhâd-nâme*'nin Abdulkadir Erkal tarafından yüksek lisans tezinde hazırlanan metnini kullandık.²²⁵

3.7. LÂRENDELİ HAMDÎ

Şairin bilinen tek eseri, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsidir. Tek nüshası bulunan bu mesnevî günümüze ulaşmayı başarmış, Süleymaniye Kütüphanesi'nde izine rastlanmıştır. Latîfi tezkiresindeki Sâhirî maddesinde yer alan bilgiler dışında Lârendeli Hamdî'ye nispet edilen başka bir kaynağa rastlanılmamıştır. Bu maddede yer alan bilgiler de kanaat olarak kesinlik arz etmemektedir. Ancak zorlama yorumlar ve varsayımlarla, Konya'da ismi geçen şairin İstanbul'a geldiği, *Hüsrev ü Şîrîn* isimli bir eser daha yazdığı, Sâhirî mahlasını kullandığı şeklinde bilgiler ortaya çıkmaktadır.²²⁶

Bütün bunlarla birlikte şairin eserinde kendisine dair aktardığı bilgiler de sınırlıdır. Bu bilgiler; H.949/M.1542'de hayatta bulunup bu eseri yazdığı, Konya ile alakası bulunduğu, Nizâmî'nin hamsesine nazire yazmayı düşündüğü şeklindedir. Ayrıca Hamdî mahlası, gazellerdeki makta beyitlerinden ve eserinde kendinden "Hamdî" olarak bahsetmesinden anlaşılmaktadır. İyi bir eğitim gördüğü eserinden farkedilen şairin, Arapça ve Farsça bildiği de eserin sebab-i telif bölümünde geçmektedir. O dönemde Karaman beylerbeyi olan Şehzade Selim'e eserini sunduğu, ona atfen yazdığı kasidelerden birinde belirtilmiştir.²²⁷

Edebiyat tarihi kaynaklarında ismi geçmeyen şairin tek nüsha eserinin günümüze kadar ulaşması ilginçtir. Ali Nihat Tarlan'ın "İslam Edebiyatı'nda Leylî

²²⁴ Bk. Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 206-207. Lâmi'î'ye ait diğer eserler için bk. Kut, *Lâmi'î Çelebi*, DİA, C. XXVII. s. 96-97; Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 207

²²⁵ Abdulkadir Erkal, *Ferhâd u Şîrîn (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr.Turgut Karabey, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

²²⁶ Bk. Rifat Kütük, *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsi İnceleme-Metin ve Diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, s. 76-84.

²²⁷ Kütük, *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsi İnceleme-Metin ve Diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 79-84.

vü Mecnûn Mesnevîsi” konulu doktora tezinde ve Agâh Sırrı Levent’in Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında *Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi* adlı kitabında şaire değinilmiştir.²²⁸

Çalışmamızda Rıfat Kütük’e ait “Lârendeli Hamdî Leylâ ve Mecnûn mesnevîsi (inceleme-metin) ve diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi” isimli doktora tezinde yer alan metin esas alınmıştır.²²⁹

3.8. MANİSALI CAMİİ

Hakkında detaylı bir bilgi bulunmayan şairin ismi yalnızca Lâtîfi’nin tezkeresinde geçmektedir. O da Saruhan’dan irfan ehli bir kimse olduğunu, hat ve resimdeki ustalığını dile getirmiştir. *Vâmık u Azrâ* isimli eserini yazma konusunda kendisini yönlendiren kişinin kaptan-ı derya Sinan Paşa olduğu eserde bu konuyu mevzu etmesinden anlaşılmaktadır. Eserinde Bektaşî-Aleviliğe dair motifler kullanması şairin sosyal ve felsefî yönüne işaret etse de Sunni bir padişaha bir takım beklentilerle sunulan bu eserin kabulünü zorlaştırmış olabilir. Nitekim kabul edilip edilmediğine dair bir veri mevcut değildir.²³⁰

Lâtîfi şairin üslubunu âşıkâne bulurken, bu konu üzerine tezi bulunan Selami Ece; sade, akıcı, müzikal ve pürüzsüz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Ece, şiirsel malzemeyi iyi kullanıp hikâye etme tekniğini de nizamla şiire yerleştirmesine dikkat çeker. Şairin eserinde, vecize ve nasihatlere başvurarak didaktik bir yön kazandırdığını belirtir.²³¹

Bilinen tek eseri konusu geçen *Vâmık u Azrâ* olmakla beraber, Bursalı Mehmed Tâhir; Behiştî Sinan Efendi’den bahsederken Manisalı Camiî’nin bir de *Mahzen-i Esrâr* isimli eserine yer vermiştir.²³² Fakat bu bilginin aslı söz konusu olmayıp başka bir yerde de rastlanılmamıştır.

²²⁸ Kütük, *Lârendeli Hamdî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsi İnceleme-Metin ve Diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), (Önsöz bölümünde s. X-XII.)

²²⁹ Rıfat Kütük, *Lârendeli Hamdî’nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevîsi İnceleme-Metin ve Diğer Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

²³⁰ Selami Ece, *Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Doç. Dr. Metin Akkuş, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, s. 3-6.

²³¹ Ece, *Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 8-11.

²³² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 49.

Çalışmamızda Ece Selami'ye ait Manisalı Camii'nin *Vâmık u Azrâ* isimli doktora tezinde yer alan metin esas alınmıştır.²³³

3.9. MUSTAFA ÇELEBİ

Priştine doğumlu, tezkireeminliği ve Defterhâne-i Hakâni yapmış, Varka ve Gülşah mesnevîsiyle tanınan şair 1569 yılında vefat etmiştir. Şiirlerinde tarzının şeh-levendâne, rindâne, bî-tekellüf şive ve laubalivesh olduğu Âşık Çelebi tarafından nakledilmiştir. Hatta Âşık Çelebi ile tanışık olduğu ve mesnevîsinden onu haberdar ettiği veya bazı bölümlerini ona vermiş olması bile muhtemeldir. Bunun yanı sıra mesnevîdeki üslubu ve kurgusu beğenilmiştir.²³⁴

Kanuni Sultan Süleyman döneminde devletin katıldığı savaşlarda bulunmakla mükellef iki memur olarak karşılaştıkları ihtimaline binaen; kâtip Abdurrahman El Gubârî isimli şairin *Yusuf u Züleyha* adlı mesnevîsini, defterini Mustafa Çelebi'ye sunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Şiirlerinde mahlas kullanmayan Mustafa Çelebi'nin divan sahibi olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanılmaz. Öyle ki Âşık Çelebi, gazelleri olduğunu ifade etmişse de divanından bahsetmemiştir.²³⁵

Deftereminliği bir yıllık bir görev olup görevi uzatılması durumunda memur, padişahın elini öper ve teşekkürlerini sunarmış.²³⁶ Hal böyle olunca defterini Mustafa Çelebi'nin de bu meşhur eseri Kanunî'ye teşekkür gayesiyle yazdığı ve sunduğu tahmin edilmektedir.²³⁷

Çalışmamızda Ayşe Yıldız'a ait "Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi" isimli tezinde yer alan metin esas alınmıştır.²³⁸

²³³ Selami Ece, *Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Doç. Dr. Metin Akkuş, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

²³⁴ Ayşe Yıldız, *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 12-14.

²³⁵ Yıldız, *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 16-17.

²³⁶ Bk. Erhan Afyoncu, "Defter emini", *DİA*, C. IX. s. 92.

²³⁷ Yıldız, *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 18.

²³⁸ Ayşe Yıldız, *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

3.10. NİĞDELİ MUHİBBÎ

Gül ü Nevrûz adlı mesnevînin sahibi, 16. yüzyıl divan şairlerindedir. Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonlarına doğru (1520-1566) vefat ettiği düşünülmektedir. Şair hakkında Türk dili ve edebiyatı içerikli eserlerde bir bilgiye rastlanamaması²³⁹ bu mesnevîyi tez olarak çalışan Delice'yi eserin içinden bilgiler bulmaya sevk etmiştir. Muhibbî mahlasını kullanan yedi şairden biridir.²⁴⁰

Eserin Sultan Süleyman'a sunulmak için yazıldığına dair bir bilgi bulunmasa da, eser içinde Sultan Süleyman'ın cömertliğinden bahseden methiyeler bulunması onun yardım talebinde bulunduğunu göstermektedir.²⁴¹

Bu mesnevîde yer alan gazel, kaside, murabba', muhammes, müseddes, mu'aşşer, müstezat ve lugaz nazım şekilleri, Muhibbî'nin bir divanının veya başka eserlerinin de olma ihtimalini arttırmaktadır. Eser; Gül ile Nevrûz arasında geçen alegorik bir aşk hikâyesidir ve Delice'ye göre; şair tarafından kuyumcunun titizliğiyle işlenmiş, kusursuzca kaleme alınmıştır.²⁴²

Çalışmamızda Delice'nin doktora tezinde yer alan metin esas alınmıştır.²⁴³

3.11. ŞÂHÎ

Şâhî mahlası, Kanunî Sultan Süleyman'ın sekiz oğlundan biri olan 1526 doğumlu²⁴⁴, Şehzade Bayezid'e aittir. Şehzadenin annesi ise Hürrem Sultandır. Kaynaklarda laları Mehmet ve Mustafa, hocası Cafer Çelebi olarak geçmektedir.²⁴⁵

Osmanlı hanedanının birçok üyesi gibi edebiyatla yakından alakadar olmuştur. Sanata ve sanatçıya değer vermiştir. Şairleri himaye etmiş, başarılı

²³⁹ H. İbrahim Delice, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevrûz*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Doç. Dr. Ahmet Buran, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Elazığ 1995, s. 23.

²⁴⁰ Delice, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevrûz*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 26.

²⁴¹ Delice, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevrûz*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 25.

²⁴² Delice, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevrûz*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 27-28.

²⁴³ H. İbrahim Delice, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevrûz*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Doç. Dr. Ahmet Buran, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Elazığ 1995.

²⁴⁴ Şehzade Bayezid'in siyasi yönü ve biyografisi için bk. Şerafettin Turan, "Şehzade Bayezid", *DİA*, C.V. s. 230-231.

²⁴⁵ Nurgül Özcan, *Şâhî Ferhâd-nâme (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 13.

durumlarında onları mükâfatlandırmıştır.²⁴⁶ Kütahya’da bulunurken şairlerden ve âlimlerden oluşan bir irfan meclisi kurması bu hususa işarettir.²⁴⁷

Hayatı boyunca iktidar arzusuyla yanıp tutuşan şehzadenin şiir dünyasında Şâhî mahlasını kendisine seçmesi de bu hevesiyle ilişkilendirilmektedir. Tecrübe ettiği ve yaşamak istediği durumları şiirlerine yansıtmıştır. Sanat onun için dertlerin ifade edildiği bir unsur olmuştur. Bu sebepten olsa gerek; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* eserinde onun şairane kabiliyeti için “üstâdı sürûrî-i kadîm” tabirini kullanmıştır.²⁴⁸ “Hasbi-hal” tarzı olarak nitelendirilen şiirleriyle vasat bir seviyeyi yakalamış olsa da üslubu lirik ve sıcak bulunur. Herhangi bir tarıkata bağlı olduğu düşünülmemektedir. Çünkü şiirlerinde yalnızca klasik şiir geleneğine ait tasavvufî unsurlar hâkimdir. Birçok şiiri nazire olarak yazan Şâhî, Fuzûlî ve Hâfız gibi müstesna şairlerin gazellerine de nazire yazmıştır. Bir Türkçe divanı, Farsça divançesi ve çalışmamızın da temel kaynağı olan *Ferhâd-nâmesi* vardır. Bilinen tek nüshasıyla Almanya Milli Kütüphanesi’nde yer alan *Ferhâd-nâme*, dil özellikleri açısından 16. yüzyılın genel şiir yapısını taşımaktadır.²⁴⁹

Çalışmamızda Nurgül Özcan’a ait, Şâhî’nin *Ferhâd-nâme* konulu doktora tezinde yer alan metin esas alınmıştır.²⁵⁰

3.12. TAŞLICALI YAHYÂ (YAHYÂ BEY)

Arnavut asıllı, Dukakin ailesinden gelen şairin doğum yeri ve doğum tarihi bilinmemektedir.²⁵¹ İstanbul’a devşirme olarak getirilmiş, yeniçeri ocağında tahsil görmüştür. Askerlik mesleğinde yayabashılığa kadar terfi etmiş, şairlik kariyerine ise Sadrazam Rüstem Paşa’nın ve ardından Kanuni’nin şiirlerini keşfetmesiyle adım atmıştır.²⁵² Evkaf mütevellisi olmuş, tam emeklerinin karşılığını alıyor iken Şehzade Mustafa’nın katledilmesi hayatını tersine çevirmiştir. Şehzade Mustafa’ya yazdığı

²⁴⁶ Özcan, *Şâhî Ferhâd-nâme (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 23.

²⁴⁷ Turan, “Şehzade Bayezid”, *DİA*, C.V. s. 230.

²⁴⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II. s. 50.

²⁴⁹ Özcan, *Şâhî Ferhâd-nâme (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 23-26.

²⁵⁰ Nurgül Özcan, *Şâhî Ferhâd-nâme (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 13.

²⁵¹ Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, *DİA*, C.XL. s. 157.

²⁵² Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. s. 598.

mersiyede, Kanunî ve Rüstem Paşa'yı (Şehzade'nin idamından ötürü) hicvetmiştir.²⁵³ Şair tüm bu olan bitenden sonra İzvornik'e sürülmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatından sonra Uryâni Mehmed Dede'ye intisab etmiş ve şiirlerinin mahiyeti değişmiştir. Gençken aşıkâne gazelleri olan Yahyâ Bey, tasavvufa yönelince panteist duygu ve düşünceleri bütün mesnevîlerine yansımıştır.²⁵⁴

Yahyâ Bey hamse sahibi başarılı bir şairdir. Çünkü hamsesini oluşturan her bir mesnevînin hakkını vermiş, ustalığını göstermiştir. Hamsesi şu mesnevîlerden oluşmaktadır: *Gencîne-i Râz, Kitâb-ı Usûl, Şah u Gedâ, Yusûf u Züleyhâ ve Gülşen-i Envâr*'dir.²⁵⁵

Şah u Gedâ mesnevîsi, saray kapıcılarından Ahmed Şah adına yazılmış, plâtonik bir aşk hikâyesidir. Mecazî aşktan hakiki aşka yönelen insanı konu almaktadır.²⁵⁶

Çalışmamızda *Şah u Gedâ* mesnevîsinin Kâzım Yoldaş'ın yüksek lisans tezinde hazırlanan metni esas alınmıştır.²⁵⁷

3.13. ZÂTÎ

Balıkesirli olan şairin Sehî ve Lâtîfî'ye göre asıl adı Bahşî, Kınalızâde'ye göre İvaz, Âlî Mustafa Efendi'ye göre Satı, Zâtî veya Satılmıştır. Ancak Âşık Çelebi, bizzat şairin kendisinden İvaz ismini nakletmiş, Uzunçarşılı da bunun doğru olduğuna kanaat etmiştir. İvaz ismiyle ebced hesabında doğum tarihi 876 olarak çıkmaktadır. Baba mesleği olan çizmecilik yaparken rind meşrebiyle şiir meclislerinde boy göstermiştir. Fakat kulağı da iyi duymayan şair, şiir konusunda yeterli düzeyde değildi. Bu durumdan ötürü, Müneccimzâde'den remelcilik

²⁵³ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 356. Ayrıca bk. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. s. 599. Bu konuda farklı bir yorum; Mersiyesini padişaha dua ile bitiren şairin kuvvetli tenkidinden ötürü bu duruma maruz kaldığı yönündedir. Hatta Tarihçi Âlî Bey'in naklettiği rivayete göre; Yahyâ Bey, bu mersiyeği gizli tutmaktadır fakat yakın bir dostu açığa çıkarmıştır.

²⁵⁴ Bk. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. s. 601 ve Kaya, a.g.md. s. 157.

²⁵⁵ Bk. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I. s. 599-600.

²⁵⁶ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, s. 356.

²⁵⁷ Kâzım Yoldaş, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şah u Gedâ*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Hasan Kavruk, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Malatya, 1993.

öğrenmiş, bu ona ikinci bir geçim kaynağı sağlamıştır.²⁵⁸ Yaşlılık döneminde Bayezid Camiindeki remilci dükkânı Bâki gibi şiire meraklı gençlerin uğrak yeri olmuştur.

Şiirlerinin beğenilen yönü; (içinde) daha öncekilere benzemeyen bir kurguya sahip olmasıdır.²⁵⁹ Zâtî'nin şiirleri; üslup bakımından bir bütünlük taşımaz. Üslubu bazen kaliteliyken, basit seviyede olanları da vardır.²⁶⁰ Şiir söylemesi için çevresi tarafından tahrik edilen, hoşsohbet ve nüktedân özellikleriyle tanınan şair, ömrünün son zamanlarında çok cüz'i fiyatlara kasideler sunmuş, siparişe şiirler yazmıştır. Başlıca öne çıkan eserleri şunlardır: Divanı için Sehî ve Lâtîfi 3000, Âşık Çelebi 1700 gazelden ve 500 kasidenin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca devrin ileri gelen şahıs ve şairlerinin nüktelerine yer verdiği *Letâif*'i, Edirne'nin güzelliklerinin ve güzellerinin anlatıldığı *Şehrengizi* bulunmaktadır. 5000'den fazla beyitiyle *Şem ü Pervâne*²⁶¹; macera dolu, çift kahramanlı, özgün bir aşk mesnevîsi olarak çalışmamıza kaynaklık etmiştir.²⁶²

Çalışmamızda *Şem u Pervâne* mesnevîsinin Sadık Armutlu'ya ait doktora tezinde yer alan metin esas alınmıştır.²⁶³

Buraya kadar ki süreçte aynanın tarihçesi, kültür ve edebiyatta, tasavvufta, din ve mitolojideki yeri üzerine malumatlar verildi. Sonrasında mesnevîler ve özelden aşk mesnevîleri hakkında bilgilere değinildi. Sırada bu ön bilgilerin anlam kazandığı, "16. yüzyıl aşk mesnevîlerinde ayna" başlığıyla tezimizin esas bölümü yer almaktadır.

²⁵⁸ Vildan S. Coşkun, "Zâtî", *DİA*, C. XLIV. s. 150.

²⁵⁹ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 199.

²⁶⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II. s. 437.

²⁶¹ Şentürk, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 200.

²⁶² <https://www.edebiyatvesanatakademisi.com/divan-nesri-mesnevî-tarih/sem-u-pervane-mesnevîsi-zati-1825.aspx>

²⁶³ Sadık Armutlu, *Zâtî'nin Şem u Pervânesi (inceleme-Metin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Mustafa İsen, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998.

Tezde İncelenen Mesnevîler

1. Kitap Olarak Basılmış Mesnevîler

Müellifin Adı	Mesnevî Adı	Hazırlayan	Yayınevi	Yayın Yeri	Yayın Tarihi
Behiştî Ahmed Sinan Çelebi	<i>Heft-Peyker</i>	Şener Demirel	Kültür Bakanlığı	Ankara	2017
Firâkî	<i>Husrev u Şîrîn</i>	Asuman Bayram	Kültür Bakanlığı	Ankara	2017
Fuzûlî	<i>Leylâ ve Mecnûn</i>	Muhammet Nur Doğan	Yapı Kredi	İstanbul	2000
Hamdullah Hamdî	<i>Yûsuf u Züleyhâ</i>	M. Naci Onur	Akçağ	Ankara	1991

Çalışmamızda incelediğimiz mesnevîlerin kaynağı kitap ve tez olmak üzere iki ayrı tablo üzerinde gösterilmiştir.

2. Tez Olarak Hazırlanmış Mesnevîler

Müellifin Adı	Mesnevî Adı	Hazırlayan	Tez Türü	Tez Danışmanı	Tezin Kabul Edildiği Enstitü	Tez Tarihi
Bihîştî Ramazan Efendi	<i>Cemşâh ve Alemşâh</i>	Muharrem Dindar	Yüksek Lisans Tezi	Yrd. Doç. Dr. Murat Yurtsever	Uludağ Üniversitesi S.B.E. BURSA	1999
Lâmi'î	<i>Ferhâd-nâme</i>	Abdulkadir Erkal	Yüksek Lisans Tezi	Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey	Atatürk Üniversitesi S.B.E. ERZURUM	1998
Lârendeli Hamdî	<i>Leylâ ve Mecnûn</i>	Rıfat Kütük	Doktora Tezi	Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi	Atatürk Üniversitesi S.B.E. ERZURUM	2002
Manisalı Camîi	<i>Vâmîk u Azrâ</i>	Selami Ece	Doktora Tezi	Doç. Dr. Metin Akkuş	Atatürk Üniversitesi S.B.E. ERZURUM	2002
Mustafa Çelebi	<i>Varka ve Gülşah</i>	Ayşe Yıldız	Doktora Tezi	Prof. Dr. Filiz Kılıç	Gazi Üniversitesi S.B.E. ANKARA	2008
Niğdeli Muhibbî	<i>Gül ü Nevrûz</i>	İbrahim Delice	Doktora Tezi	Doç. Dr. Ahmet Buran	Fırat Üniversitesi S.B.E. ELAZIĞ	1995
Şâhî	<i>Ferhâd-nâme</i>	Nurgül Özcan	Doktora Tezi	Prof. Dr. Cemal Kurnaz	Gazi Üniversitesi S.B.E. ANKARA	2007
Taşlıcalı Yahyâ	<i>Şâh u Gedâ</i>	Kazım Yoldaş	Yüksek Lisans Tezi	Doç. Dr. Hasan Kavruk	İnönü Üniversitesi S.B.E. MALATYA	1993
Zâtî	<i>Şem u Pervâne</i>	Sadık Armutlu	Doktora Tezi	Prof. Dr. Mustafa İsen	İnönü Üniversitesi S.B.E. MALATYA	1998

II. BÖLÜM: 16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA

1. ŞAİRLERİN “AYNA” KULLANIMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Türkçesi gözgülü, Arapçası mir'ât, Farsçası âyîne olan ayna kelimesi; edebiyatımızda parlak, mücellâ satıh ve yassı; tecellî mahalli, vâsita ve benzeri mânâlarda kullanılmıştır.²⁶⁴

“Edebiyatımızda ayna hem gerçek manasında hem de mecaz manalarda, değişik kavramlara sembol olarak, çok çeşitli ifadeler içerisinde kullanılmıştır. Divan edebiyatında parlaklık ve aydınlık yönüyle sevgilinin yüzü, gerdanı, sinesi ile ayna arasında benzerlik ilgisi kurulur. Ayna ile ilgili olan, gubar-toz-jengâr, keçe kılıf aynanın yapıldığı madde (gümüş-pulad vs), ayna tutan ve ayna gezdiren, diğer süs araç ve gereçleri gibi unsurlarla, ayna ile ilgili inançlar ve deyimlerle ilişkili anlamlar ve sözler bir araya getirilir. (câm-ı Cem, câm-ı âlem-nümâ, âyîne-i İskender, âyîne-i âlem-nümâ), gibi terkiplerle efsanevî aynalara telmihte bulunulur. İsti'are ile güneş anlamında (âyîne-i âsmân, âyîne-i çerh, âyîne-i hâverî, âbb yîne-i gerdân, âyîne-i gerdân) terkipleri kullanılır.”²⁶⁵

Herşeye can veren, (her şeyi) türlü meziyetlerle donatan, kâinatın tek sahibi Allah u Teâla bir aynadır. Peygamber, hükümdar, sevgili, bilge şahsiyet, şeyh, dost gibi zikri geçen insan cinsinden zat ve eşhas bir ayna olduğu gibi onların özellikleri, envai duyguları da ayna olmaktadır. Yeryüzü ve sema kısacası âlem ve melekler de birçok yönüyle ayna kavramına müşebbihün aleyhtir.

Bu bölümde aynaya konu olan zatları; ilahi kimliğe sahip zatlarda ayna ve sevgilide ayna başlıklarıyla şairlerin sıkça kullandığı -yoğunlaştığı- örneklerden istifade ederek kısaca değerlendirme yapacağız.

1.1. Aynaya Konu Olan Zatlar:

1.1.1. İlahi Kimliğe Sahip Zatlarda Ayna (Allah-Peygamber-Dini Şahsiyetler ve Ayna)

Kuşkusuz herşeyin sahibi olan Allah varlığının tekliğini, üstünlüğünü türlü faziletlerle ortaya koymaktadır. Şairler şiir yeteneklerinin bir ilham olarak Allah'tan

²⁶⁴ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 118.

²⁶⁵ Güler, “Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü”, s. 2.

geldiğini bilerek ona şükranlarını dile getirmek, dünyevi ve uhrevi arzularını ondan temenni etmek isterler. Böylece şairin dünyasında Allah, övülmeye en layık olan zat olarak karşımızda yer almaktadır.

Mesnevî türündeki şiirlerimizde Allah-ayna ilişkisine baktığımızda cemâl, gönül ve tecellî kavramlarının ehemmiyeti gün yüzüne çıkmaktadır. Şairlerin verdiği mesaj şu şekildedir: Kaynağından ötürü güzel olan her bir varlık Allah'ın cemâlini ayna gibi yansıtmaktadır. Cemâl, (ilahi) güzelliği taşıyan bir ayna işlevi görmekteyken gönül, Allah'ın kalbimize yerleştirdiği çeşitli duyguların gizlendiği bir ayna (gönül aynası) olmaktadır. Allah âlemde mümkün kıldığı her şeye kendi nuruyla tecelli edendir. Şairlere göre; iç sıkıntısına düşenler kederlerinin safa bulması için kararttıkları gönül aynasını temizleyip cilalamalıdır. Bu durumdaki kişiler; ism-i azam gibi tesbihlerin gücüne, Allah'ın nuruna ihtiyaç duymaktadır.

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed ise şiirlerde; Allah'ın nur cemâlinin zerreleriyle dünyadaki yol gösteren yüzü olmuş, onun (Allah'ın) ebedi aynası olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed; âlemlerin Rabbinin yüzünün aynası, cemâlinin aynası gibi lâtifelerle süslenmiş benzetmelere de tabi olmuştur. Şairler peygamberimizi Allah'ın mübarek aynası olarak görmüşler ve bazen de efendimiz aracılığıyla –onun yüzü suyu hürmetine- Allah'tan avn u inâyet beklemişlerdir. Nitekim şaire göre insanın gönül aynası efendimizin vesilesiyle de pak olmaktadır.

Hz. Yusuf başta olmak üzere bazı peygamberlerin de ayna ile alakalı görülen beyitlerde zikri geçmiştir. Hz. Âdem (kendisiyle ilgili başlık mevcuttur), Hz. İlyâs ve Hz. Süleyman peygamberler gibi... Hamdullah Hamdî'ye ait *Yusuf u Züleyhâ* mesnevîsinde başkahraman olan Yusuf peygamber, güzelliğiyle saf bir aynaya benzetilmiş; erdemli, iffetli olması sebebiyle kire bulaşmayan bir gönül aynası taşıdığından söz edilmiştir. Bu sayede çevresinde ki çoğu insan Müslümanlıkla şereflenmiştir. Şairler (nebi Yusuf'a ait) bu güzel hasletleri, Allah'ın nurunun zerrelerini yansıtan bir ayna olmasına dayandırmaktadır.

Asr-ı saâdet ehlinin önde gelen isimleri olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den Allah'ın varlığına ayna oluşu, efendimizin

mağara arkadaşı (Hz. Ebu Bekir) ve hakikat nurlarının aynasını temsil etmeleri yönleriyle bahsedilmektedir.

Hızır (a.s.), kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretilen kişi²⁶⁶ olarak özellikle (Lâmi'î ve Şâhî'ye ait) *Ferhâd u Şîrîn* mesnevîlerinde sıklıkla zikredilmektedir. Nice sırlı hazinelerle dolu tılsımlı aynayının efsunlarını çözme konusunda Ferhat'a yardımcı olur ve Ferhat'a hakikatlerle ilgili dersler verir. Bu sebepten olsa gerek şairler onu; "Allah'ın sonsuzluk hazinesinin tılsımı" ifadesiyle tasvir etmektedir. "Allah'ın varlık aynasının Hızır (a.s.)'ın gönlünde âşikar oluşuna" mesnevîlerde değinilmektedir.

Aynaya konu olan bir diğer şahıs da müridin bağlı olduğu şeyhidir. Yusuf Çetindağ *Ayna Kitabı* adlı eserinde; insan-ı kâmil'i, cemâl ve celâl, maddi ve manevi bütün âlemleri veya isim ve sıfatları yansıtabilen en mükemmel ayna²⁶⁷ olarak izah etmektedir. Örnek verecek olursak; Manisalı Camiî, mürşidi Şeyhî'den kendisinin gönül aynasını nura mazhar kılması yönüyle bahsetmektedir.

Buraya kadar ilahi veçhede önem arz eden zatlar ve aynaya dair münâsebetlerinden bahsedildi. Devamında, aşk mesnevîlerinin olmazsa olmazı sevgili ve aynayla kurulan benzerlik ilgisine yer verildi.

1.1.2. Sevgili ve Ayna

Bu bölümde aynaya en çok benzetilen şahıs olarak sevgilinin, şairler tarafından (genel anlamda) hangi temalarda ne maksatla bu teşbihlere yöneldiklerine değinilecektir.

Aşk mesnevîlerinde sevgili ve ayna ilişkine geçmeden önce gazellerde ve aşk mesnevîlerinde sevgiliyi karşılaştıran Melike Gökcan Türkoğan'ın aşk mesnevîlerinde "sevgili imajına dair" vermiş olduğu şu bilgilerle konumuz aydınlanacaktır: "*Mesnevîlerde sevgili bambaşka bir karakterde tezahür eder. ...Aşk mesnevîlerinde "sevgili tipi" karakter yönünden birbirinden farklı, çok katmanlı, psikolojik ve fizyolojik realitesi olan, zaman zaman idealize edilseler de beşeri*

²⁶⁶ Detaylı bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Hızır", *DİA*, C. XVII, s. 406.

²⁶⁷ Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 396. Daha detaylı bilgi için atıf yapılan kişi olarak bk. Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005. C. III. s. 59.

zaafları, ruhsal iniş çıkışları, hayat karşısındaki duruşları, âşıklarına karşı tutumları son derece canlı tablolar halinde resmedilen kahramanlar olarak görünmektedir. ...Mesnevîlerde sevgili tipi tüm fizyolojisiyle müşahhasdır. Cinsiyeti, hüviyeti ve ismi bellidir.”²⁶⁸

Sevgili, beşeri güzelliğin timsâlidir. Bu sebepten en çok hüsn ve cemâl sahibi olmaları yönüyle aynaya benzetilmektedir. Dış görünüşü gibi üstün vasıfları da sevgilinin hüsnündendir. Fakat (sevgili) şiirde en çok kusursuz zahiri güzelliğiyle benzetmelere aracı olmaktadır. Şairler sevgiliye ayna hediye etme geleneği oluşturmuşlardır ki bu kurguda ayna kadar saf cemâle sahip olan yâr (kendi) güzelliğini temaşa eder. Sevgiliye ayna düzmek söylemi yârin güzelliğini nakşetmek maksatludur. Şaire göre sevgilinin zülfünden ayrı kalmak yârinin gönül aynasına tozdur. Zaten sevgilinin yüzü de sevenin gönül aynasıdır. Öyle ki bir ayna misali sevgilinin yüzü kederlenmişse eğer o ayna cilasız kalmış ve ışığı da sönmüş demektir.

Maddi-manevi veçhesiyle her bakımdan güzel kabul edilen sevgili cihanı ve hakikatleri gösteren mucizevi aynalara -İskender’in aynası, âyîne-i âlem-nümâ vb.- sıkça benzetilmiştir. Bu durum özellikle yüzünü görme şerefine erişen yâri için geçerlidir.

Şairler yine birçok yerde mâşuğu; âlemi süsleyen güneş, ay ve yıldızlara benzetir hatta sevgilinin (bu varlıkların) ışığından daha parlak olduklarını ifade ederek mübalağa yaparlar. Öyle ki bu bağlamda sevgilinin güzelliğinin ışıltısına mazhar olmuş mâşuğun gönlü de “güneş aynası”na (Lâmi’î, *Ferhâd u Şîrîn*) benzetilmektedir.

Âşık ile mâşuğun arasına giren üçüncü kişiye edebiyatta rakîb²⁶⁹ denir. Duygularında karşılık göremeyen rakîbin gönül aynası gamlanır. Şairlerin verdiği genel düşünceye göre gönül aynasının zevk bulması için sevgilinin yüzünü kendisine göstermesi yetecektir.

²⁶⁸ Melike Gökcan Türkoğlan, “Aşk Mesnevîleri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 115.

²⁶⁹ Rakîb: Divân şiirinde âşık-maşûk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Bu tanımın detayı için bk. İskender Pala, “Rakîb”, *Ansilkopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 374.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz üzere, şairler sevgiliyi aynaya benzetirken sevgilinin bilhassa yanağı, zülfü, yüzü ve sinesi gibi uzuvlarıyla bir bağ kurmuşlardır. Bu uzuvları; aynanın parlak, pürüzsüz ve güzeli yansıtma vb. özellikleriyle ilişkilendirmişlerdir.

Buraya kadar ilahi kimliğe sahip zatlar ile sevgilide ayna başlıklarıyla şairlerin genel iletileri özetle yansıtıldı. Şairler aynı zamanda aynanın saf, parlak ve gerçekleri yansıtan yönleriyle devlet büyüklerini methetmeyi başarmışlardır. Ayrıca mesnevîler içerisinde -daha asgari düzeyde- ismi geçen yardımcı nitelikteki kahramanlara ilişkin ayna örnekleri de mevcuttur. Bu örneklere ayna ile ilgili teşbihlerde değinmek kâfi olacaktır.

Bir alt bölümde ayna ile ilgili teşbihler ve örneklerine ait yirmi altı başlık vardır. Bu örneklerden istifade ederek şairlerin (16. yüzyıl aşk mesnevîlerinde) aynayı en çok işledikleri konular şu isimlerle sıralanmaktadır: Hüsn-cemâl-talât, gönül-hâtır, zevk-safâ, saflık-paklık, yüz, âlem, tecellî, nûr, hakikât ve şarap. Bu isimler içerisinde baktığımızda, aynaya teşbih yapılan beyit sayısının bir hayli fazla olması hasebiyle “yüz ve gönül” kavramları ilk sırayı paylaşmaktadır.

16. yüzyıl aşk mesnevîlerinden incelediğimiz on üç mesnevîye ait aynayla ilişkili iki yüz yetmiş beş beyit tespit ettik. Bu eserler içerisinde altmış yedi beyitle aynayı şiirlerinde en fazla kullanan şair *Ferhâd u Şîrîn* mesnevîsiyle Lâmi’î’dir. Onu yirmi beş beyitle Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsiyle ve yirmi bir beyitle Hamdullah Hamdî *Yusuf u Züleyhâ* mesnevîsiyle takip etmektedir.

Behiştî incelediğimiz *Heft-Peyker*’de mesnevîsiyle diğer şairlerden farklı ve müstakil olarak yedi farklı diyarın güzelleri olan eşlerini tasvir ederken ayna benzetmesine başvurmuştur. Diğer şairler gerek ilahi gerek beşeri formda Allah’ı, peygamberi, devlet büyüklerini, sevgiliyi ve hikâyenin diğer kahramanlarını konu edinirken ayna teşbihlerine yer vermişlerdir.

Bir sonraki bölüm olan “Ayna ile ilgili teşbihler ve örnekleri” bölümünün bilgileri ışığında, şairlerin mesnevîler içerisinde yer verdiği şahısları ve ayna ile ilişkilerini genel bir üslupla değerlendirildi.

Diğer bölümde yer alan “Ayna ile ilgili teşbihler ve örnekleri” bölümünün hüsn-cemâl-tal’at, gönül-hâtır ve can aynası, zevk-safâ, gam, saflık-paklık, yüz, âlem, nûr, basiret-nazar, ay, güneş, tecellî, aşk, akıl, çarh-felek, sîne, tılsım-bela, mey-şarap, ta’b, yıldız, zaman, hakikat, keçe kılıf, su ve kıblegâh başlıklarıyla aynaya konu olan kavramlar kapsamlı bir şekilde incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu sebepten son vermekte olduğumuz bölümde (mesnevîlerde geçen ayna ile ilgili kavramlara değil de) aynaya konu olan ilahi zatlar ile ayna ve sevgili ile ayna ilişkisine değinmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

2. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVİLERİNDE AYNA İLE İLGİLİ TEŞBİHLER VE ÖRNEKLERİ

2.1. AYNA-HÜSN-CEMÂL-TAL’AT

Cemâl, zâhirî ve bâtinî güzellik²⁷⁰ demektir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü’nde* tasavvufî olarak cemâl kelimesini; “Âşıkın ısrarlı istek ve arzusu üzerine maşukun kemalleri izhar etmesi, Allah’ın lütuf ve rahmet nedeni olan vasıfları”²⁷¹ ifadeleriyle tanımlamaktadır.

Hüsn, güzellik.²⁷² Uludağ, “Tasavvufî manada Zattaki kemal ki, Hak’tan başkasında bulunmaz. Âlemdeki bütün güzellikler ve güzeller O’nun güzelliğindedir. Güzel de âşık da odur”²⁷³ cümleleriyle hüsn kelimesini izah ederken ilahi vecheden güzelliğe işaret eder.

Hüsn ve cemâl, duyular dışında güzel hasletler içinde kullanılır. Bu surette beş duyuyla değil basiretle algılanır.²⁷⁴

“Tal’at” kelimesi ise çehre, didâr²⁷⁵ ve güzel yüz²⁷⁶ anlamlarına gelmektedir.

Klasik edebiyatta güzellik deyince sevgilinin yüz güzelliği akla gelir. Çünkü sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü didâr (yüz) oluşturur.²⁷⁷

²⁷⁰ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 323.

²⁷¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 34-35.

²⁷² Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 352.

²⁷³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 176.

²⁷⁴ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 165.

²⁷⁵ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 524.

²⁷⁶ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Mas Matbaacılık, 2. bs., İstanbul 2006, C. III, s. 3014.

²⁷⁷ Daha detaylı bilgi için Bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, “Didâr”, s. 116.

Yukarıda güzellikle alakalı kelimelerin sözlük anlamları ve tasavvufî manalarına yer verilmiştir. Allah mutlak güzel, insan ve kâinat ise ondan yansıyan güzelliklerdir. Bu durumda her bir varlık yüce Allah'ın aynası olmaktadır.

Ayna; Hakk'ın ve mahlukâtın güzelliklerine şahit olmakla birlikte bu güzelliklerin her daim yansıtanı da olmaktadır. Hal böyle olunca ayna- güzellik ilişkisini öncelikle ilahi açıdan devamında ise beşeri yönden değerlendirmek uygun olacaktır.

2.1.1. İlahi Güzellik Açısından Ayna

Lâmi'î'nin *Ferhâd u Şîrîn* adlı eserinde; Allah'ın zatının, cemâline ayna oluşundan şu ifadelerle bahsedilmektedir.

Cemâline olup âyine zâtı

Dahi 'arz-ı ruh itmezdi sıfâtı (Lâmi'î, Ferhâd u Şîrîn, s. 71)

Aynı eserde yaratılan her bir varlığın Allah'ın cemâlini ayna gibi yansıtmışından söz edilmektedir.

O olup her zât mir'at olup cemâle

Müzâhir düşdi zerrât ol cemâle (Lâmi'î, FŞ., s. 71)

Lâmi'î, gönül aynasını tertemiz kılması için cemâline sığınarak Allah'a şöyle niyaz ediyor:

Gill u gışden Lâmi'î pâk eyle dil âyinesin

'Aks ura ta anda nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl (Lâmi'î, FŞ., s. 73)

Allah nur cemâlinin zerrelerinden muhakkak ki habibi olan resulüne de vermiştir. Öyle ki bu ilahi güzelliğin dünyada yol gösteren yüzü, ebedi aynası Peygamber efendimiz Hz. Muhammed olmuştur. Lâmi'î ve Şâhî bu konuyu şu beyitlerle dile getirirler.

Âyine kıldı Hak çü cemâline zâtun

Tan mı yüzün cihana olursa hüdü-nümâ (Lâmi'î, FŞ., s. 84)

Hüsnine 'âşık idi zât-ı Ehad

Anı mir'ât idinmiş idi ebed (Şâhî, Ferhâd u Şîrîn, s. 336)

2.1.2. Beşeri Güzellik Açısından Ayna

2.1.2.1. Sevgilinin Güzelliği ve Ayna

Ayna, sevgilinin güzelliği için de bir tecellîgâhtır.

Bihîştî Ramazan Efendi'nin *Cemşâh u Alemşâh* adlı eserinde sevgilinin bin kere yüzüne bakılsa yine de ayna (gibi) ay güzelliğine benzetilemeyeceği dile getirilmiştir.

Bin kerre gelse kapumuza yüz el alub

Benzetemezüz biz âyinei hüsnün âyına (Bihîştî Ramazan Efendi, Cemşâh u Alemşâh, s. 461)

Hüsrev'in arkadaşı nakkaş Şavur, Şirin'in güzellik sırrını ortaya çıkarmak ve bu sırrı nakşetmek için (Şirin'in) penceresinin önüne aynalar düzer.

Ç'ola ol râz-ı hüsn âyîne de fâş

Hemân ol nakşı tahrir ide nakkâş (Fîrâkî, Husrev u Şîrîn, s. 82)

2.1.2.2. Beşeri İlişkilerde (Aile ve Arkadaş İlişkilerinde) Güzellik ve Ayna

Mecnun babasına sevdasının hakikatini göstermeyi başarınca, babası onunla çekişmeyi bırakarak oğlundaki hissiyatın kendisinden ona bir ayna olarak aks edişini; "Ey gaye incimin ipi, beslediğim güzel duyguların aynası"²⁷⁸ şeklinde dile getirmiştir. Özetle, ayna bu durumda babadan oğula miras kalan güzel hasletlerin yansıtıcısı olmuştur.

K'ey rişte-i gevher-i murâdum

Âyîne-i hüsn-i i'tikâdum (Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, s. 390)

²⁷⁸Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî Leylâ ve Mecnun*, YKY, İstanbul 2000, s. 391.

Mecnun arkadaşı Zeyd'in tuhaf halini görüp sorduğunda Zeyd: “Yârinin ay gibi parlak yanağını ışıksız, yüzünün aynasını ise cilasız kalmış vaziyette gördüm”²⁷⁹ diyerek Leyla'nın kederinin güzel yüzüne yansıdığını kastetmiştir.

Gördüm meh-i ârızın ziyâsuz

Âyîne-i tal'atın cilasuz (Fuzûlî, LM., s. 424)

Melik Tabur Ari'nin güzeller güzeli kızı Bazıga, Yusuf'un hüsnüne hayran kalır. Hamdullah Hamdî, Bazıga'nın Yusuf'un kemâline erişebilmek için cemâline aynalar düzmesini şu beyitle ifade eder.

Düzdü âyîneler cemâline

Mazhâr olmak için kemâline (Hamdullah Hamdî, Yusuf u Züleyha, s. 261)

Güzellere kendi hoş hallerini seyretmeleri için ayna hediye edilir. Vamık da peri güzeli Azra'ya ayna hediye eder, fakirce bir özeniş olduğunu, aslında Azra'ya layık olmadığını da belirtmeden geçmez.

Fakîrâne tekellüfdür bu mir'at

Olur hüsn ehline âyîne savkat (Manisalı Camîî, Vâmık u Azrâ, s. 673)

2.1.2.3. Sadık İnsanların Dikkatini Celbeden Güzel Yüz ve Ayna

Beşeri form denilince; güzellik, sadece sevgilide zuhur eden bir durum değildir. Bu başlıkta; temiz kalpli bir insanın, sadık bir dostun da güzeli yüzünden tanınmasına yönelik beyitler yer almaktadır.

Hamdullah Hamdî; Malik'in Yusuf'un güzelliğini fark etmesini, “(Yusuf) kendisini aynada görse cihanda emsâlsiz olduğunu anlar” ifadesiyle dile getirmiştir.

Görüp âyîne içre suretini

Yok sanardın cihânda kıymetini (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 135)

²⁷⁹Doğan, *Fuzulî Leylâ ve Mecnun*, s. 425.

Ferhat, bir tahta parçasının üstünde rüzgâr ve dalgalarla savrulurken rast geldiği bir gemi kurtuluşu olur. Tefvik, Ferhat'ı gemiciden satın alır ve Ferhat'ın güzel yüzüne yaşıyor mu? diye bir ayna tutar.

Zevrâk içre bulup bir âyîne

Tutdı ol dem cemâl-i ayına (Şâhî, FŞ., s. 488)

2.1.3. Aşkın Güzelliği ve Ayna

Aşk güzellikle bir bütündür. Fuzûlî aşkı dünyayı gösteren bir aynaya benzetip güzelliği ise onun cilası olarak nitelendirmiştir.

Aşk âyîne-i cihan-nümâdur

Keyfiyyet-i hüsn ana cilâdur (Fuzûlî, LM., s. 400)

Ayna-hüsn-cemâl-tal'at konusu üç ana başlık ve iki alt başlıkla incelenmiştir. İlahi güzellik açısından ayna başlığında; her bir varlığın Allah'ın cemâline ayna oluşuna, Allah'ın cemâlinin nur zerrecelerini peygamber efendimize ayna kılışına değinilmiştir. Beşeri açıdan güzellik ile ilgili örnekler; sevgilinin güzelliğine muhattap olanların ve bu hal ile gönül aynasını hoşnut kılanların güzellik anlayışını kapsamaktadır. Ayrıca aynı konunun bir alt başlığında; hikâye kahramanlarının güzel yüzünü fark eden sadık insanlarla alakalı ayna teşbihlerine yer verilmiştir. Konunun son başlığındaki beyit ise; aşk ve güzelliğin ayna benzetmeli ilişkisine dikkat çekmektedir.

2.2. AYNA-GÖNÜL-HÂTIR ve CAN AYNASI

Gönül; İnsanın hissiyat merkezi, yüreğin manevi ciheti, kalp, dil.²⁸⁰ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te gönül; “İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin manevi yönü” ifadeleriyle tanımlanırken, “Cenâb-ı Hakk'ın insanda tecellî ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı” cümleleriyle de gönül kelimesinin tasavvufî izahı yapılmıştır.²⁸¹

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* adlı eserinde hâtır kelimesini; “İnsanın düşünme ve hıfz etme kuvveti, fikir, zihin, akıl, kuvve-i hafıza; gönül, kalp, dil, his

²⁸⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınları, İstanbul 2015, s. 997.

²⁸¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. I. s. 1071.

ve duygu kuvveti”²⁸² olarak tanımlamaktadır. Tasavvufî manada gönül; irâdesi olmadan kulun kalbine doğan manevi hitap,²⁸³ iç âlemde duyulan ses, alınan mesaj²⁸⁴ ifadeleriyle karşılık bulmaktadır.

Cemal Kurnaz, klasik şiirde gönül ve ayna arasındaki bağdan şu cümlelerle bahsetmektedir: “Kırılma, paslanma, tozlanma ve hediye edilme gibi özellikleri dolayısıyla gönül aynaya benzetilir. Sevgiliye ayna hediye etmek âdet olduğu gibi âşık ona lâyük bir armağan olarak gönül aynasını verir.”²⁸⁵ Allah muhakkak ki varlık âlemine sonsuz ve sınırsız tecellî edendir. İnsan Hakk’tan gelen hakikat yansımalarını yalnızca kendisine ihsan edilmiş bir tecellîgâh olan gönül aynasında temaşa eder.

Gerek tasavvufî gerek edebi veçhede gönül ve ayna ilişkisi derin manalar arz eder. İncelediğimiz mesnevîlerden konuya uygun beyit örnekleri dört başlıkta derlenip değerlendirilmiştir.

2.2.1. Şairlerin Gönül Aynaları için Allah’a Dua ve Niyazları

Fuzûlî: “Ya Rabbi içimi aydınlatan ve gönül aynamı parlatan şeyi lütfet! Böylelikle gönlümün aynası temizlensin ve anlayışımın çerağı aydınlansın da; arzu kapımın kilidini açayım ve ne istersem elde edeyim; bahtımın bahçesini Peygamber’in ve ashabının cömertlik bulutları sulasın.”²⁸⁶ cümleleriyle Allah’a gönül aynası için şu beyitlerle niyâzda bulunmaktadır:

An kün ki dilem furûğ-gired

Levham rakam-ı safâ pezîred

Âyîne-i hâtıram şeved pâk

Rûşen gerded çerâğ-ı idrâk

²⁸² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, s. 470.

²⁸³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.II. s. 1204.

²⁸⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 160.

²⁸⁵ Cemal Kurnaz, “Gönül”, *DİA*, C. XIV. s. 151.

²⁸⁶ Doğan, *Fuzulî Leylâ ve Mecnun*, s. 31.

Kufl-i derd-i ârzû bitâbem

Her çîz taleb künem binâyem

Bahşet be-riyâz-ı devletem âb

Ebr-i keremi Rasûl u ashâb (Fuzûlî, LM., s. 30)

Hamdî, Allah'ın nuruyla kendi gönül aynasını cilalamak gerektiğine dair kendine şu mesajla seslenmektedir:

Hamdî âyîneni mücellâ kıl

Kalbini nûr-ı Hakka meclâ kıl (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 269)

Lâmi'î, iç sıkıntısından arınmak için Allah'tan gönül aynasına cemâl ve kemâlini aks ettirmesini şöyle dilemektedir:

Gill u gışden Lâmi'î pâk eyle dil âyinesin

'Aks ura ta anda nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl (Lâmi'î, FŞ., s. 73)

2.2.2. Devlet Büyüklerine Övgüde Gönül-Ayna

Hükümdarların, sultanların o içten, geniş kalpleri bazen bir aynayı temsil eder. Lâmi'î, Yavuz Sultan Selim'i methettiği bir şiirinde sultanın ayağını bastığı toprağı insanların körlüğüne şifa olan sürmeye, sultanın gönlünü ise cihanı gösteren büyük bir aynaya benzetmiştir. İlgili beyitte şairin sultanın gönlüne hem maddi hem de manevi bir genişlik atfettiği görülür:

Tozun 'alem gözine tûtîyâdur

Dilün âyîne-i kîti-nümâdur (Lâmi'î, FŞ., s. 94)

Lârendeli Hamdî, Sultan Selim'i "Gönül aynası hile ve aldatmacadan tertemiz, cihanın sırları ise onda apaçıktır" diyerek (onu) övgüye mazhar kılmıştır.

Gış u gıldan dil-i mir'ât-ı tâhir

Cihân bâtınları hep anda zâhir (Lârendeli Hamdî, Leylâ ve Mecnûn, s.

426)

2.2.3. Bilge Şahsiyetlerde Gönül-Ayna

Ferhat, Hızır (a.s.)'ın gönül aynasının Allah'ın sonsuzluk hazinesinin tılsımından oluşunu ve peşinden Allah'ın varlık levhasının onun (Hızır'ın) gönül aynasında aşikâr oluşunu şu beyitlerle ifade etmektedir.

Kalbün âyîne-i cemâl-i Hudâ

Zât-ı pakün tılsım-ı genç-i bekâ (Şâhî, FŞ., s. 438)

Ser-be-ser nakş-ı levh-i kevn ü mekân

Olur âyîne-i dilünde 'ayân (Şâhî, FŞ., s. 438)

Şâhî, mesnevîsinde Sokrat ile Ferhat'ı bir araya getirir. Sokrat, Ferhat'a: "Âlemlerin şehzadesi..." diye hitap ederek onun kalbinin Allah'ın cemâline ayna oluşundan övgüyle şu beyitte bahsetmektedir.

Zât-ı pâkûn tılsım-ı genc-i fenâ

Kalbün âyîne-i cemâl-i Hudâ (Şâhî, FŞ., s. 452)

2.2.4. Sevgilide Gönül-Ayna

Sevgilinin güzel kokulu zülfünden ayrı düşmek gönül aynasını tozlandırıp daraltmaya yeter. Fuzûlî, "hokkadaki mürekkebin ayrılık acısından ötürü karalar bağladığımı" şu beyitlerle ifade eder.

Olsan nola ey devât dil-teng

Âyîne-i hâturun dutup jeng

Ol turra-i müşg-bûdan ayru

Hicrân kara bagrun eylemiş su (Fuzûlî, LM., s. 154)

Gönül aynasında Gülşah'ın güzelliğinin gam giderici oluşu ise şu beyitle ifade edilmektedir:

Yüzinden almasa ger feyz-i nûrı

Dil-i âyînesün gitmez fütûrı (Mustafa Çelebi, *Varka ve Gülşah*, s. 1103)

Karşılıksız aşk içinde kalan Rebi' kendi gönül aynasında bulunan gam tozlarının (gönül okşayıcısı olan) Gülşah'ın yüzüne yansımalarını isteyerek şöyle seslenir:

Dilüm mir'atı gibi ey dil-ârâ

Gubâr-ı gam olup çihrende peydâ (Mustafa Çelebi, *VG.*, s. 829)

Bir sevdaya yakalanmışsa gönül, o yüreğin aynası kararmıştır. Bu ayna ancak yâre kavuşmakla gönlü gam tozlarından arındırır. Âşık Gülşah'ın, annesi ile sevdiği için tartışırken ki halini şu beyitler ifade etmektedir.

Dokındı itmeden feryâd u nâle

Dili âyînesi gerd-i melâle (Mustafa Çelebi, *VG.*, s. 904)

“Ferhat'ın zatı aşkın tecellî ettiği yer, gönlü ise sevgilinin yüzünün aksettiği ayna olur.” Ferhat'ın gönül aynasının sevdiğinin yüzü olması şaşılacak bir durum değil aksine aşkının en mümkün neticesidir.

Zâtı anun ki 'aşka mazhar olur

Dili mir'ât-ı rûy-ı dil-ber olur (Şâhî, *FŞ.*, s. 741)

Zâtî'ye göre muhabbet bir aynadır. Ona el sürüp gönül aynasını muhabbet ile cilalamalıdır. Zira cilalandıkça gönül, pastan arınacak ve muhabbet ile Cenâb-ı Hakk'ın tecellîgâhı olacaktır:

Muhabbet mıskaledür ur ana el

Gönül mir'âtını eyle musaykal (Zâtî, *Şem u Pervâne*, s. 427)

Ayna-gönül-hâtır konusunu şairlerde, devlet büyüklerinde, bilge şahsiyetlerde ve sevgilide gönül-ayna ilişkisi olarak dört başlıkta inceledik. Şairler kendileri adına Allah'tan gönüllerini arındırmasını dilemektedirler. Devlet büyüklerinden Sultan

Selim, şairler tarafından tertemiz ve cihanı gösteren bir ayna gibi gönüle sahip oluşuyla övülmüştür. Hızır (a.s.) ve Sokrat'ın ilgili mesnevîlerde kahramanlarla gönül dialoglarında ayna teşbihine başvurulmuştur. Sevgiliye özlem gönül aynasını gamla tozlandırırken, sevgilinin güzelliği gönül aynasında gam giderici bir rol oynamaktadır. Karşılıksız sevda içinde olanın aynası ise bitmeyen keder tozları taşır. Bu ve benzeri temalara sevgilide gönül-ayna başlığında yer verilmiştir. Nitekim konuya dair en fazla örneği bu başlık barındırmaktadır.

2.2.5. Can Aynası

Divan şiirinde can kelimesi maddi ve manevi iki anlam taşır. Kalp ve nefis. Bazen de her iki anlamı da içerebilir. Ayrıca can aynası eski tıpta yaşam belirtisi olarak kullanılmış. Ölüm anındaki insanın ağzına tutulan bu ayna ile hayat emaresi aranmıştır.²⁸⁷

Mihin Banu'nun Ferhat'a ziyafet verdiği sofrada Ferhat'ın gazel okuması üzerine Şirin onu (Ferhat'ı) fark eder ve Ferhat'a şarap sunar. Bu mecliste Ferhat ve Şirin bayılırlar. Herkes öldüklerini zanneder ve ağızlarına parlak ayna koyarlar. Onların bu halini şarap, sâkî ve kadehin kınısı benzetmesiyle şu beyitte görmekteyiz.

Getir sâkî kını mir'ât-ı cânı

Dehânum üzre ko lütf eyle anı (Lâmi 'î, FŞ. s. 172)

Gülşah, Gül'ü hapsettiğinde Nevruz'dan ayrı düşen Gül'ün can aynasının gamla dolduğunu şu beyitle fark etmeyiz: “Gönül levhasında ayrılık tasviri resim olduğundan beri güzel cilalanmış can aynasına keder bulanıklığı olur.”

Hoş musaykalken küdüret viridi cân mir'âtına

Olalıdan levh-i dilde resm tasvîr-i firâk (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 298)

²⁸⁷ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 474.

Gülşah, sevdiği Varka konusunda, (kendisinin) platonik aşığı Rebi’ tarafından sınanınca dilinden şu ifadeler dökülür: “ Eğer (senin yüzün) can veren bir ayna olursa ve ölürsem yüzüne (bir an bile) bakmayım.”

Ölürsem bakmayam yüzüne bir ân

Eger olursa âyîne-i cân (Mustafa Çelebi, VG., s. 764)

Can aynası başlığıyla bilhassa “can” kelimesinin kullanıldığı beyitlere ilgi kurma gayemiz vardır. Bunun haricinde belirtmek gerekirse gönül-hâtır kavramlarıyla benzer manalarda aynaya konu olmuştur. Fakat elimizde bulunan beyit örneklerinde yalnızca sevgilinin söz konusu olduğu can-ayna ilişkisinin işlenmiş olması diğer bir dikkate değer durumdur.

2.3. AYNA-ZEVK-SAFA

Zevk; hoş giden bir şeyden ötürü oluşan beğenme duygusu, eğlence, güzeli seçme kabiliyeti gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî manası ise; İlahi tecellîleri müşahede eden arifin kalbini tatmin eden idrak ve bu halin verdiği hazdır.²⁸⁸

Safa; gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik. Eğlence, neşe, zevk. Saflık, berraklık²⁸⁹ demektir.

İncelediğimiz aşk mesnevîlerinde ayna ve zevk-safa ilişkisine yönelik tespit ettiğimiz beyitleri konunun bütünlüğü açısından iki başlıkta değerlendirilecektir. Örnekler aşağıdaki tasnife göre verilmiştir.

2.3.1. Şairlerin Gönül Aynaları için Allah’tan Zevk-Safa Dilemeleri

Bihîştî Ramazan Efendi, *Cemşâh u Alemşâh* adlı eserini yazmaya başlarken Allah’tan feyzinin nurunu istemektedir ki ancak bu sayede gönül aynası safa bulsun.

Lik feyzun nûrı olursa bana

Gele âyîne-i derûna safâ (Bihîştî Ramazan Efendi, CA., s. 116)

²⁸⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.III. s. 3495.

²⁸⁹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.III. s. 2627.

Niğdeli Muhibbî; gönlünün cilalamasını, kederlerinin safa bulması adına Allah'tan şöyle dilemektedir.

Bu zamîrüm gözgüsine vir cilâ

Tâ kedûret ref' ola bula safâ (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 146)

2.3.2. Diğer Durumlarda Zevk-Safa

Behram adına mimar Sinnimar tarafından yapılan saray: “Sırçası âlemi gösteren bir ayna ...” ifadeleriyle tasvir edilmiştir.

Sırçası âyîne-i gitî-nümâ

Ziyet-i kalbe virür zevk u safâ (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, Heft-Peyker., s. 99)

Şâh Numan'ın huzuruna çıkan Alemşâh'ın görünüşüyle herkesi kendisine hayran bırakıp gönül aynalarına safa olmaları şu beyitle ifade edilmektedir.

Seyr idüp bunca serleri ümerâ

Geldi mir'ât-ı dillerine safâ (Bihiştî Ramazan Efendi, CA., s. 391)

Cemşâh ve Alemşâh Çin saraylarına yerleşip sevdiklerine de kavuşunca gönülleri ayna gibi parlamıştır. Her ayna nasıl sevgilinin yanaklarından hâlî (tenha) değilse onlar da sevgiliden hâlî kalmamışlardır.

Gönlüm safâda olalı mânend-i âyîne

Hâlî degül hayâl-i ruhundan her âyîne (Bihiştî Ramazan Efendi, CA., s. 461)

Ayna-zevk-safa konusu iki başlıkta incelenmiştir. İlk başlıkta şairler gönül aynaları için Allah'ın nurunu isterler ki bu sayede gerçek safaya erişebilsinler. Diğer başlıkta ise; insan hayatındaki bazı nesnelere veya olayların ilgili kahramanları mest etme, mutluluğa ulaştırma özelliğinin aynadaki tesirine değinilmektedir.

2.4. AYNA-GAM

Gam; kaygı, tasa, keder, iç darlığı.²⁹⁰ Tasavvufî manada ise; sevgiliyi dikkat ve özenle ararken karşılaşılan engellerdir.²⁹¹

“Divân şiirinde bu kelime ile anlamdaşları çok kullanılır. Çünkü divân şâiri ve âşık daima gamlıdır. Âşık gözüyle sevgilisini görünce gam esiri olup canında ve gönlünde gam hisseder. Bu gam, vuslata erememenin verdiği ızdırap olup sınırı yoktur.”²⁹² Kalbi, “duyguların aynası” olarak ifade edersek temiz bir ayna arınmış bir kalbe nüks eder. Dolayısıyla aşkta elem mübah kabul edilse de gönül aynası gamla dolup taşıdığına bile hakikati-saf olanı arzular. Çünkü ayna ancak kendi gibi şeffaf, pak ve aydınlık olanı yansıtmaya layıktır. “Ayna” ve “gam” kavramlarının manalarına kısaca değindik. İhtiyaç duyulan detaylara konu kapsamında yer verilmiştir.

Konuyla alakalı tespit edilen beyitler; ilahi ve beşeri formda gam-ayna başlıklarıyla örneklendirilmiştir.

2.4.1. İlâhi Formda Gam ve Ayna

Bu başlıkta yer alan beyitler; Allah’a gönül aynasının saflığı için dua edip Allah’tan inâyet beklemeyi konu alır. Detaylı olarak bakıldığında konu ve kahraman çeşitliliği dikkat çekecektir.

Lâmi’î, Allah’tan kemâlinin ve cemâlinin nuruyla gönül aynasını temizlemesini istemekte ve aynı zamanda “Eşhedü en lâ ilâhe illallah” cümlesinin gönül aynasına cila olduğunu da dile getirmektedir.

Gill u gışden Lâmi’i pâk eyle dil âyînesin

‘Aks ura ta anda nûr-ı cemâl-i bâ-kemâl (Lâmi’î, FŞ., s. 73)

Gönüller âyinesin pâk ider kudûretden

Cilâ-yı شهدان لا اله الا الله (Lâmi’î, FŞ., s. 75)

²⁹⁰ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.I. s. 994.

²⁹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 141.

²⁹² İskender Pala, “Gam”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 161.

Azra'nın perilerle sohbet edip birlikte Hakk'a şükür ve minnet duymaları, gönül aynasını keder tozundan arındırmasını sağlamıştır.

Gubâr-ı jeng-i gamdan ol dil-ârâ

Gönül âyînesin kıldı mücellâ (Manisalı Camiî, VA., s. 661)

Varka'yı öldürmek üzere olan cellad Varka'nın kim olduğunu öğrenince bu gayesinden ötürü pişmanlık duyar. Varka'nın gönül aynasını elem kederden koruması için de Allah'a şöyle dua eder:

Hudâ hıfz eylesün lutf u keremden

Dilün âyînesin gerd-i elemden (Mustafa Çelebi, VG., s. 1126)

Yahyâ Bey, Allah'tan can gözündeki sıkıntı tozlarını silip, gönül aynasını cilalamasını istemektedir.

Can gözinden gubâr-ı mihneti sil

Gönül âyînesin mücellâ kıl (Yahyâ Bey, ŞG., s. 89)

2.4.2. Beşeri Formda Gam ve Ayna

Hint şâhının kızıyla evlenip onun güzelliğini ilk defa keşfeden Behram, Hintli dilberin emsalsiz görünüşü karşısında hayran kalır. Bu güzelin henüz aynasına keder uğramadığına da şu beyitler şahitlik eder.

Virmemiş kıl dahı mirâte keder

Görinür yüz olına çünkü nazar (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi,HP., s. 86)

Cemşâh'a duyduğu arzuyla ona iftira atıp zulmeden üvey anne, pişman olduğunda kedere râm olur. Cemşâh'ın kendisini affettiğini dile getiren cümleleri can kulağı ile dinlerken gönül aynası kederden arınmış olur:

Gûş idüp Cem kelâmun ol gam-nâk

Oldı âyînesi kederden pâk (Bihîştî Ramazan Efendi, CA., s. 491)

Hüsrev'in oğlu Şiruye tarafından öldürülmesi üzerine Şirin (kocası Hüsrev için) matem tutar ve gönül aynası kederden paslanır.

Gönül mir'âtın idüp gussadan pâs

Tutardı ol Hızır hattıçün İlyâs (Firâkî, HŞ., s. 194)

Aşkları açığa çıkmasın diye türlü bahanelerle ancak bir araya gelen Leyla ve Mecnun'un neşe aynasına keder tozu düştüğünü ve bundan sonra ihtiyatlı davranmaları gerektiğini Fuzûlî şöyle dile getirir.

Gerd âyîne-i neşâta düşdi

Min-ba'd iş ihtiyâta düşdi (Fuzûlî, LM., s. 132)

Mecnun'un babası, oğlunun aşk acısına yakalandığını fark ettiğinde şu beyit dile gelir: "Gönül aynası tozlanmış, (gönül aynasını) gam rüzgarının pas rüzgârı tutmuş."

Âyînesini gubâr dutmuş

Jeng-i gam-ı rûzgâr dutmuş (Fuzûlî, LM., s.182)

Âşığın sevdiğine kavuşma hayalleri suya düşmüşse ve bu hayaller başka bir gemide zoraki bir yolculuğa hazırlanıyorsa sevdiceğin ahı keder tutar. Ve bu ah, yüzünün güzelliğine tanık olan aynayı dahi karartır. Mecnun'a âşık fakat İbn-i Selamla nikâha hazırlanan Leyla'nın durumu böyledir:

Gözüye keder verürdi âhı

Zulmât-ı hat istemezdi mâhı (Fuzûlî, LM., s. 322)

Keder; her insanın ruhuna zaman zaman işleyen bir duygudur. İnsan bu hal üzereyken aklıyla, hissiyatıyla kendini çıkmazlarda hisseder. Bazen bilge kişilikli bir büyüğün dilinden dökülenler, gönlümüzün teselli bulmasına yardımcı olur. Azra'nın derdi karşısında; yaşlı bir kadınının motive edici şu sözleri gibi: "Akıl aynasının pasını sil ki canın zevk u safalar bulsun. Hamdolsun ki gençsin, güzellik bahçesinde yürüyen bir servi (gibisin). (Gönlün) cihanın aynasıdır, (bu sebepten) kıymetli gönlüne gam gerekmez."

'Akıl âyînesin jengini sil

K'ola zevk u safâlar câna hâsıl

Bihamdillâh ki tâze nev-civânsın

Güzellik bağına serv-i revânsın

Mübârek hâtırunda gâm gerekmez

Cihân âyînesidür gâm gerekmez (Manisalı Camiî, VA., s. 556)

Bazen insan kendisine gamda yol arkadaşları bulur. Gönlüne hapsettiği acıları, onların bir serzenişiyle unutup verir. Azra'ya; Hakim ve Dilpezir'in, "Gönül aynasından tozu sil, feryadı, ağlamayı, sızlamayı bırak" demesi bu hallerdendir.

Gönül âyînesinden sil gûbârı

Yiter eyle figân u âh u zârı (Manisalı Camiî, VA., s. 641)

Melik Vamık aşk ateşine düşmezden evvel (ki hayatında) zümrüt kâselerden içkiler içip gönül aynasını gamdan arınmış tutardı.

Zeberced kâseden mercân içerdi

Gönül âyînesin gamdan açardı (Manisalı Camiî, VA., s. 558)

Süleyman peygamberin her libâsı kendisine bahşedilen Vamık, bu sayede gönül aynasından keder pasını da silmiştir.

Gönül âyînesinden sildi pâsı

Geyindi husrevâne her libâsı (Manisalı Camiî, VA., s. 668)

Varka, Gülşah'a veda ederken gönlünde gam tozlarını kalmaması adına şunları dilemektedir:

Dilüne virmesün gam inkisârı

Gider mir'ât-ı cândan seyl-i gubârı (Mustafa Çelebi, VG., s. 1244)

Gülşah, kızı Gül'ü hapsettiğinde, Gül: “Gönül levhasında ayrılık resmi tasvir olduğundan beri hoş cilalı can aynasına keder bulanıklığı oldu” diye seslenmektedir.

Hoş musaykalken küdüret viridi cân mir'âtına

Olahıdan levh-i dilde resm tasvîr-i firâk (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 298)

Hızır (a.s.) Ferhat'ı, gönül aynasına keder yerleştirmemesi konusunda uyarırken şu beyit dile gelmektedir:

Câm-ı kalbe getürme zeng-i elem

Koma mir'ât-ı dilde zerrece gam (Şâhî, FŞ., s. 437)

Şâh'ın huzuruna doğru giderken Pervane'ye öncülük eden Lâlânın “kalp aynasının kederden safa buluşu” şu beyitle anlatılmaktadır:

Bularun önlerine düşdi Lâlâ

Kederden kalbi mir'ât-ı musaffâ (Zâtî, ŞP., s. 630)

Ayna-gam konusu; “ilahi ve beşeri formda gam” olarak iki başlıkta ele alınmıştır. İlahi formda gam-ayna ilişkisinde şairlerin gönül aynalarını gamdan arındırması için Allah'a ettikleri dualar mevcuttur. Devamında ise incelediğimiz mesnevîlerde geçen türlü kahramanların sıkıntıdan kurtulmak için Allah'a yalvardıkları beyitlere yer verilmiştir. Beşeri formda gam-ayna ilişkisinde ise sevgilinin güzelliğinin gönül aynasındaki kederleri yok ettiğine dair birçok beyite rastlanılmaktadır. Ayrıca aynı form içerisinde; yâre kavuşamama sıkıntısının kalp aynasına yansımaya, mesnevîler içerisinde yer alan kahramanların birbirlerine elem kederde yardımcı oluşlarına, peygamber ve hikmetli kimselerin motive edici sözleri ve uyarılarına değinilmektedir.

2.5. AYNA-SAFLIK-PAKLIK

Sözlükte saf kelimesi; içine temizliğini bozacak bir şey karışmamış olan, temiz, arı, hâlis²⁹³ anlamlarına gelir. Pak içinde; temiz, hâlis, saf, katışıksız. Mübârek, kusursuz, günahsız²⁹⁴ anlamları verilmiştir.

İki kelimedede benzer manalar içermektedir.

Aynada saflık, paklık mühimdir. Zahiren bakıldığında aynanın pas, toz gibi kirlenmelere maruz kaldığı görülmektedir. Aynanın yüzeyindeki kirlilikle ilgili kalıplamış ifadeler, tasavvuf ve edebiyatta mecâzen birçok konunun dayanağı olmuştur. Aynanın temiz olması, saflığını koruma gayesi de benzer durumda batınî açıdan aynaya derin manalar yüklemiştir.

Su, parlatılmış bir cisim veya madeni aynalar, tarihi süreçte insanların kullandıkları ilk aynalardır. Madeni aynalar zamanla nemin ve rutubetin tesiriyle paslanmaktadır. İnsanlar bu pasları gidermek için bazı yöntemlere başvurmuşlardır. İşte bu madeni aynaların pasları ve temizlenmesi konusu şiire taşınmış, şairler tarafından mazmunlarda sıkça kullanılmıştır.²⁹⁵

Ayna-saflık-paklık ilişkisini tespit edilen beyitlerde beş başlık altında inceledik. Aşağıda verilen örnekler başlıklara uygun bir şekilde seçilmiştir.

2.5.1. Kalp Sâfiyyeti ve Ayna

Kalp kir götürmez. Aynasında ancak cila ister. Niğdeli Muhibbî Allah'tan gönül levhasını saf, temiz kılmasını şu şekilde ister.

Levha-i dil olsa sâfi pes yine

Jengden âri ola çün âyine (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 144)

Kalpte taşıdığın aşkın esrarını anlattırsan karşıdaki de seninle aynı duygulara esir olur. Aşk acısı dinleyene de zuhur eder. Sünbül'ün Nevruz'un aşkı karşısındaki tutumu gibi... Sünbül'ün Nevruz'a karşı kalbinde biriktirdiği kin zerrelere Nevruz'un

²⁹³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.III. s. 2626.

²⁹⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.III. s. 2447.

²⁹⁵ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 107

aşk acısını (ona) anlatmasıyla bir anda yok olur ve Sünbül'ün gönül aynasındaki paslar şu beyitte ifade edildiği üzere temizlenir, cilalanır:

Saykal urup kalbe eyler nûr-ı pâk

Jengden mir'âtın eyler tâb-nâk (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 251)

Peygamber efendimizden avn u inâyet bekleyen Zâtî, dilinden düşürmediği cila zikrinin kalp aynasına sâfiyyet verdiğini şu beyitle ifade etmiştir.

Düşürmediği mîskale-i zikrünü dilden

Budur ki virür âyîne-i kalbine safvet (Zâtî, ŞP., s. 450)

Zâtî, yaşadığı dönemin padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'ı “hasedten arınmış kalp aynası”na sahip oluşuyla methetmektedir:

Cihânda yok mı sandun ehl-i insâf

Hasedden kalbinün âyinesi sâf (Zâtî, ŞP., s. 458)

Pervane'nin memleketine dönüş haberini alıp hoşnut olan Lâlâ'nın (mutluluktan) kalp aynası tertemiz olmuştur:

Bu sözden hoş safâlar sürdi Lâlâ

Olup âyine-i kalbi musaffâ (Zâtî, ŞP., s. 629)

2.5.2. Yüz Paklığı ve Ayna

Sevgilinin yüzü paktır, temizdir, ışıktır, aydınlıktır. Pürüzsüz bir ayna gibidir. Dayısı Susen'le konuşup Nevruz konusunda ısrarcı olan Gül, Nevruz'u “ yüzü nurlarla kaplı pak bir aynaya” benzetir. Ve tüm ayna suretlerinin bu aynadan görüldüğünü de ilave etmeden geçmez:

Yüzü bir pâk-âyîne pür-nûr u fer

Görinür andan her âyine suver (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 312)

Güzeller ay gibi yüzleriyle, ışıltılı cemâleriyle dikkat çekmeyi başarır. Gönlü bir güzele talip olan ise güzel olan her şeye dikkat kesilir. Nevruz da Sünbül'ün ayna gibi kirsiz, saf ay yüzünü görünce böyle olur fakat kalbinde iki aşğa (Gül ve Sünbül) yer yoktur. Nevruz'un gözüyle Sünbül'ün tasviri şöyledir:

Tal'atı âyîne-veş bi-jeng ü pâk

Mâh-ı sâfi-veş cemâli tâb-nâk (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 245)

Hüsrev, arkadaşı nakkaş Şapurdan gördüğü bir güzelliği nakletmesini ister. Şapur da Hüsrev'e Ermen diyarından bir güzele, Şirin'e tesadüf ettiğini bu güzellik karşısında mest olduğunu beyan eder. Şah Hüsrev'e, "Şirin'in güzel yüzünü âyîne-i sâf" diye betimler. Şapur, pak aynaya benzettiği bu yüzün vasfedilmeye değer oluşuna dikkat çeker. Güzelden anlayıp metheden vassafları deyim yerindeyse bu güzelliği vasf etmeye çağırmaktadır. Bu abartılı anlatımla Şah Hüsrev'e olağanüstü bir tecrübe yaşadığını göstermeye çalışmaktadır.

Nice vasf eylesün rûyını vassâf

Hemânâ gün gibi âyîne-i sâf (Firâkî, HS., s. 76)

Yetim Yusuf'u, halası Râhil büyük bir özenle büyütür, yedi yaşlarına geldiğinde ise Yusuf'un güzeliği ziyâde olur. Yusuf, halasının himayesinde babası Yakub'un sevgisiyle bu dönemi geçirmiştir. Hamdî, Yusuf'un çocukluk döneminde ki güzelliğine ve güzel hasletine; "Ayna gibi saf yüzü, can hastasına şifa olacak sözü vardı" beytiyle değinmiştir:

Yüzü ayine gibi sâf idi

Sözü cân hastasına şâf idi (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 63)

2.5.3. Gönül Aynasının Yüzeyindeki Paklık

Aşk insanı bilge kılar. Âşık konuştuğunda yüreğinden inciler dökülür. Elbette bu latifeler derin tecrübelerden zuhur eder. Varka'nın gönül aynası şunları aksettirir. "Aynanın yüzü temiz olmasa eğer, onda beliren suret ve resimler anlaşılmaz olur."

Yüzi âyînenün ger olmasa pâk

Olinmaz nakş u suret anda idrâk (Mustafa Çelebi, VG., s. 965)

2.5.4. Kandilin (Sâf) Aynası

Karanlık gecede âleme nur saçar. Bazen cihana nurunu izhar eder, bazen de peri gibi kendini saklar. Saf bir ayna gibi olan kandilin dışından içini görmek mümkündür.

Nedür ol cismi ebyaz hem-çü kâfûr

Şeb-i zulmetde saçar 'âleme nûr

Cihâna geh kılur nûrını iş'âr

Gehi saklar cemâlini perî-vâr

Dahi cismi çü mir'ât-ı musaffâ

Taşından olunur içi temâşâ (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 260-261)

Ayna-safılık-paklık konusu dört başlıkta incelenmiştir. İnsanın saflığını temsil eden iki yönüne beyitlerde dikkat çekilmiştir. Biri yüzü, diğeri kalbidir. Öyle ki kalp aynasının paklığı yüz güzelliğine de yansımaktadır. Yüz güzelliği genel olarak sevgilide zuhur eden bir saf aynaya benzetilmiştir. Ayrıca Yusuf peygamberin de güzel yüzüne bu açıdan değinilmiştir. Devlet büyüklerinden Kanuni Sultan Süleyman, kalp aynasının kıskançlıktan pak oluşuyla övülmüştür. Kalp aynasının mutlulukla musaffa olduğuna dair örnek verilmiş, nuru temsil eden bir meta olarak kandilin içinin dışının musaffa oluşu da başka bir örnekte zikredilmiştir.

2.6. AYNA-YÜZ

Yüz; “uz” kelimesinden gelmektedir. Çehre, veçhe, rûy²⁹⁶ anlamlarına gelir.

Klasik şiirde genelde yüz güzelliği aynaya benzetilmektedir. Ayrıca; sevgilinin hali ve gönlü ile ay, güneş, felek, cihan, zaman gibi kavramlarda aynaya benzetilen unsurlar olarak şiirde kullanılmaktadır.²⁹⁷

²⁹⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1286.

²⁹⁷ İskender Pala, “Ayna”, *DİA*, C. IV. s. 262.

Çetindağ'ın, yüz ve ayna ilişkisine dair şu ifadeleri konunun tasavvufî bir yorumu niteliğindedir: “Klasik edebiyatta gönülden sonra aynaya en çok benzetilen ikinci unsur yüzdür. Bunda tasavvufun mecaz dünyasının da tesiri büyüktür. Çünkü yüz, tasavvufî alegoride dudakla beraber vahdeti, yani nuru, parlaklığı ve tecellînin en net görüldüğü yeri simgeler. Belki de bu gerçekten dolayı klasik şiirin konusu – neredeyse tamamen- insanın yüzü etrafında şekillenir. Yüz de gönül gibi Hakkın görüldüğü mükemmel bir aynadır. Gönül batınî güzelliği gösterirken, yüz daha ziyade zahirî güzelliği gösterir.”²⁹⁸

Şiirde “yüz” kelimesini “ayna” kavramıyla birlikte ele alıp incelediğimizde, kullanım biçimlerini beş başlık altında ele almanın uygun olacağı kanaatine varmış bulunmaktayız.

2.6.1. YÜZ-SÛRET ANLAMINDA AYNA

2.6.1.1. İlâhi Formda Yüz ve Ayna

Bu bölümde nebiler nebisi Hz. Muhammed, diğer peygamberler ve dört halifenin dini konumlarına ve vasıflarına göre yüz ve ayna ilişkisi incelenecektir. Salt beşeri fonksiyonları bulunan sıradan kimseler olmadıkları için ayrı bir alt başlık altında değerlendirme ihtiyacı görülmüştür.

“Bir nazar etsen o güzel yüze, görünür sanki bir ayna gibi (gözüne).” Yusuf peygamber, Malik’in himayesindeyken Nil nehrine girer ve güzel yüzü pasdan (arınıp) ayna gibi olur. Hamdullah Hamdî; Yusuf peygamberin kusursuz güzelliğini, pürüzsüzlüğün timsali –aynaya- benzetererek bu durumu dile getirmiştir.

Nazar olunsa hüsnü ayına

Yüz görünürdü sanki âyîne (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 167)

Peygamberimizin Allah’ın huzuruna çıkması demek olan miraç, Hz. Peygamber’in halvet sarayında bulunmasına benzetilir. Lâmi’î, halvet aynasının yüzüne peygamberimiz candan bir nazar etsin istemektedir. Ayrıca; Allah, efendimize bu nazarı gerçekleştirsin diye yüzü ay, alını ayna benzerinde Burak atını göndermiştir.

²⁹⁸ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 429.

Gezüp halvet-i sarây-ı vasl-ı yâre

Ruh-ı âyine candan kıl nazare

Bu seyriçün getürdüm sana bir at

Yüzi bedr aya benzer alnı mir'ât (Lâmi 'î, FŞ., s. 86)

Hız. Ebu Bekir hem Allah'ın hem efendimizin kıymetlisi; güzel bir kul, sadık bir dosttur. "Resûlullah'ın mağara arkadaşı, hakikat nurları aynasının da yüzüdür."

Yüzi mir'ât-ı enveri hakîkî

Resûlün gâr içinde refiki (Lârendeli Hamdî, LM., s. 417)

2.6.1.2. Beşeri Formda Yüz ve Ayna

2.6.1.1.1. Sevgilinin Yüzü

Şirin, Ferhat'ın (ölüm) yasını tutarken Mehin Banu kardeşinin bu haline üzüldür. Çünkü onun hem atası hem anasıdır. Mehin Banu'nun duygularını şu beyitler ifade etmektedir:

Ruhı âyînesine bakınırdı

Yavuz gözlerden onu sakınurdu (Firâkî, HŞ., s. 151)

Hüsrev; Şirin'e olan ilgisine karşılık bulamayınca, Isfahan ülkesine gider ve oradaki Şekker'e meyleder. Şekker'in güzelliği (yüzü-yanakları) yansıyınca, Hüsrev'in gönül aynasına can verir.

Virür 'aks-i ruhu mir'âta cânı

Saçından şânenün gûyâ zebânı (Firâkî, HŞ., s. 170)

Ferhat'ın Çin'e ulaştığında, yüzü aynaya aksetmiş, şair bu aksi bulutun içine gizlenmiş güne/aydınlığa benzetiyor.

Ruhun âyînenün gördi girifte

Sehâb içinde gün gibi nühüfte (Lâmi 'î, FŞ., s. 143)

Hüsrev tarafından yakalanan ve alıkoyulan Ferhat'ın vücutundakiler yaradır, (bu yaralar) aslında ecelden beri sevgiliyi gösteren ayna idi. Şair bunu şu şekilde dile getirir:

Olup her zahm-ı hâli âyine-dâr

Ecelden eyleridi 'arz-ı didâr (Lâmi 'i, FŞ., s. 190)

“Eğer kendini görmek istersen yüzümü gün yüzüne ayna kılardım.” Ferhat arkadaşı Şapur'un aracılığıyla Şirin ile haberleşirken gönlünden süzülen inci taneleri şöyledir:

Ve ger âyîne istersen özüne

Ruhun mirât iderdüm gün yüzüne (Lâmi 'i, FŞ.,s. 200)

Yüz, insanın en müstesna yeridir. Güzelin yüzünü tarif gayesinde en manidar kavramlardan biri ise aynadır. Öyle bir ayna tutulmalı ki güzele, güzelin vasıfları kadar nitelikli olsun. İlham veren, her şeyi mucizevi yönden yansıtan “İskender'in aynası” veya cihanı göstermeye muktedir “âyine-i gîtî-nümâ” aynalar gibi... Bahsi geçen bu aynalar; Varka ve Gülşah'ın yüzünü tasvir ederken Mustafa Çelebi'nin üslubunu kuvvetlendirmeye yardımcı olmuştur.

Esîrî hüsünün ins ü perîdür

Yüzi âyine-i İskenderîdür (Mustafa Çelebi, VG., s. 667)

Ruhı âyine-i gîtî-nümâdur

Yüzi üzre saçı perr-i hümâdur (Mustafa Çelebi, VG., s. 670)

Sevgilinin yüzünün ışığı, gönlü kederden korumaya yeterdir. “Yüzünden feyz alınmasa, gönül aynasının kederi bitmez” ifadeleriyle şair, Gülşah'ın güzelliğinin (mâşuktaki) tesirine değinmektedir.

Yüzinden almasa ger feyz-i nûrı

Dil-i âyinenün gitmez fütûrı (Mustafa Çelebi, VG., s. 1103)

Gül ve Nevruz karşılıklı duran, birbirini gösteren ayna gibi birbirlerinin güzel yüzlerine bakarlar.

Hoş mukâbil olup iki âyîne

Bakdılar birbirinün ayına (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 288)

3.2.6.1.1.2. Devlet Büyüğünün Yüzü

Lârendeli Hamdî; Sultan Selim'i, tahtı ve tacıyla övmekle birlikte yüz aynasının baht ve şans görmesi ihtiyacına şu beyitle dikkat çekmektedir.

Fer u tezyîn-i taht u mâye-i tâc

Yüzi âyînesine baht muhtâc (Lârendeli Hamdî, LM., s. 426)

2.6.1.1.3. Bilge Şahsiyetler ve Yüz-Ayna İlişkisi

Cemşâh ve Alemşâh okumak için levhaları alırlar. Levhalar ayna gibi olur ve güzel yüzleri levhalara yansır. Sahip oldukları bu durum ilimlerinin yüzlerinin güzelliğine yansımaları ifade eder.

Levhâlar oldı elde âyîne-vâr

Yüzleri 'aksi anda nakş u nigâr (Bihiştî Ramazan Efendi, CA., s. 203)

Ferhat'ı bilgi vermek üzere bin yıldır bekleyen Sokrat'ın yüzünü; Lâmi'î, "ilahî nurların aynası" olarak tasvir etmiştir.

Yüzi mir'âtı envâr-ı İlâhi

Görinür sırr-ı dehrâna kemâhı (Lâmi'î, FŞ., s. 137)

2.6.2. YÜZEY (SATH) ANLAMINDA YÜZ ve AYNA

Âşık mâşuğun, mâşuk âşığın aynasıdır. Sevgilinin her bir uzvu yâri için kıymetlidir, aynanın zerrelerini oluşturur. Züleyha, Yusuf'un aşkına düşünce gönlüne sığmayan şu ifadeler dökülür: "Sevgilinin ayağına diken batsa o ayağa, yüzü ayna olur."

Hâr batsa nigâr pâyına

Ola ol pâyâ rûyu âyîne (Hamdullah Hamdî, YZ, s. 268)

Sâkînin kadehi aynadır. (Bu aynanın yüzü) pas tutmuşsa (sâkî için) keşfedilmez sırlarla doludur.” Bu beyitte şair ayna kelimesi ile; tasavvuf yolculuğunda “kalbi” temsil eden kadehi²⁹⁹ kastetmektedir.

Anunçün sâkî keşf olmaz bu esrâr

Tutupdur âyinen rûyını jengârı (Lâmi’î, FŞ., s. 74)

Babasının hazine dolu odasında tılsımlı aynanın arka yüzündeki mesajı okuyan Ferhat aynanın kendisi için yüz gösterdiğini düşünür:

Bana yüz böyle gösterdi bu mir’ât

Ye can virem ye feth idem tılsımat (Lâmi’î, FŞ., s. 121)

Lâmi’î, burada “aynanın yüz göstermesi” ifadesini aynanın kendisi için sunduğu seçenekleri -ya can vermesini ya da tılsımı fethetmesini- kastederek kullanmıştır.

Aynanın yüzeyi aynanın görünürdeki durumunu yansıtır. Yüzey paslı, kirli olursa güzel, güzelliğini net göremez. Güzellere layık aynalar zahirde pürüzsüz olmalıdır. Fakat kıymeti benzersiz aynalara manevi kirler isabet olmuşsa (bu hali) yüzeyinde de bir mucize gibi aks ettirir. Vamık’ın Azra’ya hediye ettiği Âyîne-i Ferhân isimindeki aynanın yüzü, ne zaman sahibine bir oyun edilse pas tutardı.

Kaçan kim sâhibine konsa bir reng

Tutardı yüzün ol âyînenin jeng (Manisalı Camî, VA., s. 673)

2.6.3. ALLAH’IN TECELLÎ YÜZÜ VE AYNA

Hz. Muhammed; yeryüzünün en güzel, en üstün, en parlak aynasıdır. Allah, mahlukât veçhesinde habibini, hem yeryüzünün efendisi hem de (kendi) zatının varlığına en yetkin tecellî örneği kılmıştır.³⁰⁰ Hamdî, kutlu peygamberi “Âlemlerin Rabbinin tecellî yüzünün aynası, Âdemoğullarının faziletlerinin kendisinde toplandığı zat” ifadeleriyle methetmiştir.

²⁹⁹ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. IX. s. 420.

³⁰⁰ “Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım.” rivayeti bu şekilde yorumlanmaktadır. Rivayet için bk. *Aclûnî*, II, 164.; *Hâkim*, el Müstedrek, II, 615.

Âyîne-i vech-i Rabb-ı âlem

Mecmû'a-i fazl-ı âl-i Âdem (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 41)

“Allah; Hz. Muhammed’i kendi zatının cemâline ayna kıldı ve nebinin güneş gibi yüzü cihana yol gösteren bir ayna oldu.” cümlesiyle Lâmi’î, Hz. Peygamber’in “yüzünün âleme ayna oluşunu” şöyle nakleder.

Âyine kıldı Hak çü cemâline zâtun

Tan mı yüzün cihâna olursa hüdâ-nümâ (Lâmi’î, FŞ., s. 84)

Lârendeli Hamdî, Hz. Peygamberin yüzünü Allah’ın cemâlinin aynasına, sözünü padişahın buyruğuna benzetir.

Yüzi mir’ât-ı dîdâr-ı ilâhi

Sözi ‘üvân-ı hükm-i padişâhi (Lârendeli Hamdî, LM., s. 403)

2.6.4. TARAF ANLAMINDA YÜZ

Sokrat, Ferhat’a tılsımlı aynaya ulaşma yolunda bilgiler verirken; Gökyüzü gibi hem sabit hem de seyir halinde olmasını, hangi yönde bakarsa gördüğüne ayna tutmasını salık vermiştir.

Felek-veş sabitü hem bî karar ol

Ne yüzden gözlesen âyîne-dar ol (Lâmi’î, FŞ., s. 137)

2.6.5. GAM TOZUNUN YÜZDE PEYDÂ OLUŞU VE GÖNÜL AYNASI

Seven insan kendinden bir parçanın sevdiğine ulaşmasının hoşnutluğuyla, (kendi) gönlündeki kederin sevdiğinin yüzünde nüksetmesine razıdır. Rebi’ Gülşah’a şöyle seslenir:

Dilüm mir’âtı gibi ey dil-ârâ

Gubâr-ı gam olup çihrende peydâ (Mustafa Çelebi, VG., s. 829)

İlgili beyitte şair sevgisine karşılık bulamayan âşığın sıkıntısını, sevgilinin çehresinde beliren izleri bir sebebe bağlamıştır.

Aşağıdaki beyit, Varka’nın yüz ve gönül aynasında ki kederlerinin, (rast geldiği) kervancılar tarafından fark edildiği anı anlatmaktadır.

Görüp mir'ât-ı vechünde gubârı

Sezüp gönünde gerd-i inkisârı (Mustafa Çelebi, VG., s. 959)

Bu beyitte; kervancılar Varka'nın yüz aynasındaki keder kirlerinden, gönlünde toz kırıkları barındırdığını da sezmişlerdir.

Ayna-yüz ilikisi beş başlıkta incelenmiş, gerekli görüldüğü durumda bu başlıklara alt başlıklar da ilave edilmiştir. İlahi formda yüz başlığına ait örneklerde peygamberlerin ve ashabın yüzlerinin aynaya benzetildiği görülmüştür. Sevgilinin yüz güzelliği ayna ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca sevgilinin kalp aynasının yüzüne yansımından bahseden beyitler verilmiştir. Devlet büyüğünün yüzü isimli başlıkta; Kanuni Sultan Süleyman'ın yüz aynası için güzel dileklerde bulunulmuştur. Bilge şahsiyetlerde yüz ve ayna ilişkisine yönelik beyit örnekleri verilerek “Beşeri formda yüz ve ayna” başlığı sonlandırılmıştır. Yüzey-satıh anlamında yüz-ayna ilişkisi başlığında aynaya yapılan tılsımlar ve aynayla ilgili bir takım sırlara yönelik beyitlere yer verilmiştir. Allah'ın tecellî yüzü başlığında ise Hz. Muhammed'in Allah'ın aynası olarak âlemlere yansımaya yönelik örnek verilmiştir. Aynanın yüzünün taraf anlamında kullanıldığı ve gamın gönül aynasında yüz göstermesiyle ilgili başlıklarda yer alan örneklerle konu sonlandırılmıştır.

2.7. AYNA-ÂLEM

Âlem; mecmua, mahlukât,³⁰¹ yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kâinat³⁰² demektir. Başka bir şeyin bilinmesi için araç olan herşey, emare, alâmet, delil, belirti. Uludağ, âlem kelimesine; “Allah'ın varlığının alâmeti ve delili olduğu için kâinata âlem denilmiştir. Zira Allah sanatkâr (sânî’), âlem ise onun eseridir (masnû’). Eser, müessirinin; sanat sanatkârının delili ve şahididir.” ifadeleriyle bir yaklaşımda bulunmuştur.³⁰³

Yukarıda görüldüğü üzere birçok manada kullanılan “âlem” kelimesinin “ayna” ile ilişkisini aşağıdaki başlıklar altında inceledik.

³⁰¹ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 531.

³⁰² İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, C.I. s. 97.

³⁰³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 34-35.

2.7.1. Âlemlerin Rabbi ve Tecellî Aynası

Âlemlerin Rabbinin tecellî aynası (ancak) Âdemoğlunun faziletlerinin kendisinde toplandığı zat (Hz. Muhammed'tir.)”

Âyîne-i vech-i Rabb-ı âlem

Mecmû'â-i fazl-ı âl-i Âdem (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 41)

Hamdî, aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf'tan şu manalarla bahsetmektedir: “(Allah) Âlemin zerrelerini ayna kıldı. O zerreler, Hz. Yusuf'un güzelliğinin cilası oldu.”

Kıldı zerrât-ı âlemi mirât

Oldu meclâ-yı hüsnü ol zerrât (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 157)

Beyit; Yusuf peygamberin Nâblus şehrinin halkını imanla şereflendirmesini konu alır. Yusuf peygamber tebliğ yönüyle Allah'ın bir elçisi olarak insanlığa bir ayna olur. “Ayna”yı temsil eden Hz. Yusuf'a tabi olanlar bu durumda aynanın cilası olmaktadır.

2.7.2. Cihan-Kâinat-İki Âlem (Dünya ve Ahiret) Kelimeleriyle Ayna

Allah yarattığı varlıkların bir kısmını âlem sahnesinde apaçık sergilerken, bir kısmını da gönül aynası içinde sırlarla gizler:

Ana kim zarf degül kevn ü mekân

İtdi mir'ât-ı dil içinde nihân (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, HP., s. 29)

“Âlemin halini tek başına musavver kılan İskender'in aynası, sıfatlarıdır.”

Zamîründür çü mir'ât-ı Sikender

Musavver hâl-i 'âlem anda yekser (Firâkî, HŞ., s. 62)

Firâkî, “Gönül aynasındaki gamdan ve iki âlemin (dünya ve ahiret) kendisine sıkıntı oluşundan” şu beyitle bahsetmektedir:

Gönül mir'ât-ı gamdan jeng olupdur

Dü 'alem gözlerüme teng olupdur (Firâkî, HŞ., s. 62)

“Bu aşk aydınlık ve pak bir aynadır ki onda bütün âlem idrak edilir.” Azra, Vamık’ın izini sürüp onu gelene gidene sorarken aşkın saf ve temiz hali yansır. Cihan bu aşka bir ayna olur.

Bu ışk bir âyinedür rûşen ü pâk

Kim olur cümle ‘âlem anda idrâk (Manisalı Camiî, VA., s. 557)

Leyla’ya kavuşsun diye Mecnun’a yardım eden Nevfel’in mücadelesi cihan aynasını pasparlak kılar.

Ki ya’ni subh irüb hurşid-enver

Cihân âyînesin kıldı münevver (Lârendeli Hamdi, LM., s. 536)

2.7.3. Âlemden Haberdar Olmak ve Ayna

Ölümlle burun buruna gelmiş bir şah düşünsek (o an) sahip olduğu devlet aynasına bakar mı? Behram tarafından kendisine oyun oynanan Çin Şahı’nın âlemden bîhaber hali, “devlet-i ayna” kelimesiyle şu beyitte ilişkilendirilmiştir.

Hâl-i ‘âlemden olan kimse haber

Eylemez devlet-i aynaya nazar (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, H., s. 57)

2.7.4. Âlemin Bir Parçası Olan “Irmak ve Nehir Kelimelerinin” Ayna ile Kullanımı

Çin şahının cennet misali bağındaki ırmak ve nehirler (bu güzelliğin) ayna gibi şahidi olmaktadır.

Nice havz ol nice nehr ü ırmağ

İdinmiş anı gözgü şâhid-i bâg (Firâkî, HŞ., s. 163)

2.7.5. Âyîne-i Âlem-nümâ

Âlemi gösteren ayna sıradan bir ayna olamaz. İnsanoğlu varlıklar hazinesinden hazinenin sahibine ulaşır. Allah da bu sebepten sureti ve eşyayı seyreylesin, tefekkür etsin ve Hakk’a yönelsin diye âlemi insana ayna kılmıştır. Âlem-nümâ âyîneye erişen bir kişi dünyevi kirlerinden arınmış gerçek safaya ulaşmıştır. Lâmi’î de Rabbinden kendisine bu aynayı lütfetmesini istemektedir.

Gider gam jengini safâ vir

Bana âyîne-i 'âlem-nümâ vir (Lami 'î, FŞ., s. 67)

2.7.6. Âlemi Süsleyen Güzellik

“Güneş ve ayın âlemi süsleyen nakışlarının her biri Leyla'nın aynasında aşikârdır.”

Nükûş-ı mihr ü mâh-ı 'âlem-ârâ

Kamu ol âyîmendür hüveydâ (Lârendeli Hamdî, LM., s. 457)

Âlem-ayna konusunda; ilk başlığa ait örneklerde fark edildiği üzere, Allah'ın tecellîgâhı -Hz. Muhammed ve Hz. Yusuf- peygamberden bahsedilmiştir. Âlem kelimesinin cihan anlamında kullanıldığı örneklere de yer verilmiştir. Bazen kâinatın tümü kastedilirken bazen yeryüzünün veya gökyüzünün bir parçası kastedilmiştir. Bununla birlikte “âlemden haberdar olmak, âlemi gösteren ayna, âlemi süsleyen güzellik” gibi kalıplaşmış ifadeler beyitlerde yer almıştır.

2.8. AYNA-NUR

Nûr; aydınlık, ışık, ziyâ, rûşeyânî.³⁰⁴ Pala, nuru; dünyevi ve uhrevi nur olarak ikiye ayırmaktadır. Dünyevi nurun maddi varlıklara Allah'ın lütfu ile yansıdığını, uhrevi nurun ise Kuran-ı Kerim'de anlatılan nur olduğunu beyan eder. Ayrıca; divan şiirinde nur kelimesinin; beşeri güzelliğe sirayet eden bir manevi ışık olarak kullanıldığını da belirtir.³⁰⁵

Elimizde ki mesnevîlere ait “nur ve ayna” ilişkisine yönelik beyitlerde Allah'ın nurunu dört başlıkta ayrı ayrı değerlendirmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

³⁰⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1216.

³⁰⁵ İskender Pala, “Nûr”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 362.

2.8.1. Allah'ın Nuru ve Ayna

2.8.1.1. Şairlerde Allah'ın Nuru

Lâmi'î; Allah'ın âdem meclisinde kendisini üstün meziyetlerle yaratışına, “Dışımı nurlarının aynası kıldın, içimi gizli hazineler eyledin.” cümlesiyle değinmektedir.

Tışum âyine-i envâr kıldun

İçüm gencine-i esrâr kıldun (Lâmi'î, FŞ., s. 79)

Yahyâ Bey, *Şâh u Gedâ* adlı mesnevîsinin telif bölümünde şiir yazma yoluna kılıç ile çıkmak gerekliliğinden bahsederken “Ayna asalı kılıcını, Celâl (Allah)'in nur zikri ile cilalanmış bulunduğunu” da ilave etmektedir.

Buldu ol tig âyine-âsâ

Nûr-ı zikri celâle ile cilâ (Yahyâ Bey, ŞG., s. 74)

Yazma sürecinde nefsanîyetle değil rahmanîyetle kaleme dokunmak hayırlıdır. Yahyâ Bey'in gayesi de budur. Yukarıdaki beyite göre şairin yazma kabiliyetinin ifadesi olan kalem ayna olmaktadır. Bu kalem Allah'ın zikrinden hâsıl olan nur ile parlamaktadır. Şair burada kalemin yazdığı güzelliklerin Allah'ın zikrinden kaynaklandığını dile getirir.

2.8.1.2. Sevgilide Allah'ın Nuru

Cihanın nurlarının etrafı münevver kıldığı bir an olan seher vaktinde Ferhat, Şirin'i ilk defa görecektir. Ferhat; bu hoş atmosfer içinde olacıklardan bihaber “Seher (vakti) doğruluk ve zevkin hazinesidir, Seher Hüdâ'nın nurlarının aynasıdır.” cümlesiyle âlemlerin rabbine seslenmektedir.

Seher gencine-i sıdk u safâdır

Seher âyine-i nûr-ı Hüdâdur (Lâmi'î, FŞ., s. 156)

Bu beyitte, Seher vaktinde “Allah'ın nurlarının, bir ayna misali eşyaya nüksedişine” tanık olmaktadır.

Pervane; Allah'ın varlık aynasından bir varlık olarak Şem'i seyretmekte, yaratılmışların nuru olan Hüda'nın bir nuru olarak da Şem'i sevmektedir.

Eylerem mir'ât-ı sun'ından temâşâ sani'i

Mazhar-ı nûr-ı Hudâ bir sun'-ı Yezdân sevmişem (Zâtî, ŞP., s. 496)

Bu beyitte, sevgili, Allah'ın nuruna ayna olmaktadır.

2.8.1.3. Hz. Muhammed'in Torunlarında (Hz. Hasan- Hz. Hüseyin) ve Hz. Osman'da Allah'ın Nuru ve Ayna

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, “Allah'ın nurlarının iki aynası, Hz. Mustafa'nın sarayının iki papağanıdır.”

İki âyine-i envâr-ı Hüdaya

İki tûti saray-ı Mustafaya (Lâmi'î, FŞ., s. 83)

Yahyâ Bey; Allah'ın Hz. Osman'ı en güzel suret ve sıfatta yaratmasından, Hz. Osman'ın (Allah'ın) varlığına ayna olmasından şu beyitle bahsetmektedir.

Oldı âyine-i vücûd-ı anun

Mazhar-ı nûr-ı ahsen-i takvim (Zâtî, ŞP., s. 114)

2.8.1.4. Mürşid'in Nuru ve Ayna

Manisalı Camiî, mürşidi Şeyhi hazretlerinden kalemini kuvvetlendirecek himmeti alınca, “Can çırası onunla aydınlık oldu, gönül aynası nurla doldu” ifadeleriyle kendinden bahseder.

Çerâğ-ı cân onunla rûşen oldı

Gönül âyinesi nûr ile toldı (Manisalı Camiî, VA., s. 498.)

Ferhat'ın yanında Hüsrev'e karşı yer alan isimlerden biri de Behram'dır. Behram sahip olduğu gücü bırakıp rahip Şem'un'a intisap eder. Lâmi'î; Behram'ın gözünden Şem'un'u, “İçi hakikat nurlarının hazinesi, dışı Allah'ın inâyet nurlarının aynasıdır.” ifadesiyle betimlemiştir.

İçi gencîne-i esrâr-ı tahkik

Tışı âyine-i envâr-ı tevfik (Lâmi'î, FŞ., s. 218)

Allah'ın nurunun tecellisi her varlıkta aşikârdır. Şairlerimiz bu nuru, şiirlerinde kimi zaman seher vaktinde varlık aynasının tezahürü olarak kimi zaman bir mürşidin gönle aks ettirdiği bir aydınlık olarak işlemişlerdir. Sahabelere ise, yeryüzünde Allah'ın nuruyla donatılan kutlu aynalar olarak yer vermişlerdir. Son olarak belirtmek gerekirse şairlerimiz, Allah'ın inâyet aynasından aks eden nurunun insan için önemine de değinmişlerdir.

2.9. AYNA-BASİRET-NAZAR

Basiret sözlükte; idrak, firaset, kalp gözü ile görüş şeklinde tanımlanmaktadır.³⁰⁶ Göz açıklığı, dikkat, nazar³⁰⁷ anlamlarındadır. Bu ifadelerden basiretin kalp ve göz açıklığı mahiyetinde olduğu farkedilmektedir. Göze nispetle basar ne ise kalbe nispetle basiret de odur.³⁰⁸ Basar gibi nazar da gözle bakmak, bakış³⁰⁹ demektir. Biri kalp gözüyle diğeri can gözüyle bakmak olunca beyitlerimizde “basiret” ve “nazar” konusunu ayrıca başlıklandırıp değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.9.1. Basiret ve Ayna

Camiî, Allah'ın kendisine bahşettiği basiret nurunu almaması için (ona) şöyle yakarır: “Basiret nurunu can gözünden alma, kalp aynasını keder tozundan sakın (koru).”³¹⁰

Basîret nûrın alma can gözünden

Sakın mir'ât-ı kalbi gam tozundan (Manisalı Camiî, VA. s. 469)

Bu durumda, basiret can gözünün nuru, kalp aynasının muhafazası olmaktadır.

³⁰⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, OTTO Yayınları, Ankara 2014, s. 69.

³⁰⁷ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 166.

³⁰⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 69.

³⁰⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 272.

Babası tarafından hazine dolu odaya götürülen Ferhat tılsımlı sandığı açtığı anda altın aynayı gören basiret ehli şaşkınlığa uğrar.

Kılur bir zer-nişân âyine izhâr

Ki ulü'l basar kalur vâlih ü zâr (Lâmi'î, FŞ., s. 119)

Burada kast edilen basiret ehli muhtemeldir ki Hakan'ın yardımcılarında olan devlet büyükleridir.

2.9.2. Nazar ve Ayna

Sokrat, Ferhat'a sırlar yolculuğunda nasihatler verirken ona “cihan sevgilisinden vazgeçip can aynasına parlak bir bakış atmasını” tavsiye etmektedir.

Cihân nakş-ı nigârından güzer kıl

O can mir'âtına rûşen-nazar kıl (Lâmi'î, FŞ., s. 139)

Bazı râvilere göre; Yusuf kendi resmini aynada görür, güzelliğinin eşsizliğini düşünerek kendi zilletine sebep olur. Yusuf'un kendini seyreylediği aynayı ehl-i nazar (bilge kişi) görür. Yusuf'un bu aynadaki haline şöyle seslenir: “Ey genç! Sakın (aynada) kendini görme ki cihanda mutlu olasın.”

Meğer ayineye değerdi bir er

Görüp anı dedi bir ehl-i nazar

Ey fetâ görme kendini zinhar

Tâ olasın cihânda ber-hurdâr (Hamdullah Hamdi, YZ., s. 99)

İki gruba ayırdığımız başlıklardan birinde basiret ve basiret ehline, diğerinde nazar ve nazar ehline yönelik beyitlerin “ayna” kavramıyla ilişkisine yer verilmiştir.

2.10. AYNA-AY

Ay, kaynağı nurdan olan bir ışıktır. Bu ışık gecenin güzelliğini yansıtmaktadır. Edebiyatta ayna bu ve benzeri yönleriyle teşbih ve mecazlı ifadelerin

temsilcisi olmuştur.³¹¹ Ayın şiirde aynaya benzetilmesi ise şekil ve parlaklığından ötürüdür.³¹²

Divan edebiyatında ay; küçük anlam farkları taşımakla beraber kamer, mâh, bedir, hilâl ve mehtap kelimeleriyle kullanılmıştır.³¹³

Edebiyatta genel kabul gördüğü gibi, incelediğimiz mesnevîlerde de ay en çok sevgiliye benzetilmiştir. Bununla birlikte hüsn sahibi peygamber ve önder şahsiyetlerde bu teşbihle övgüye layık bulunmuştur.

2.10.1. Peygamberi Methetmede Ay ve Ayna

Yahyâ Bey *Şâh u Gedâ* adlı mesnevîsinde Hz. Muhammed'in miracından bahsederken, "İsra gecesinin dolunayı, Sema aynasına parlaklık veren" ifadeleriyle Hz. Peygamber'in şahsını ve miracını övmüştür.

Ol meh-i bedr-i leyletü'l-İsrâ

Virdi âyine-i sipihre ziyâ (Yahyâ Bey, ŞG., s. 97)

2.10.2. Devlet Büyüğünü Methetmede Ay ve Ayna

Zâtî, *Şem u Pervâne* adlı eserinde Kanuni'yi "Kıskançlık tozlarından kalbi arınmış, pasparlak, cilalı aynanın ayı" ifadeleriyle övmüştür. Padişahın yüzü gibi kalbinin de tertemiz oluşuna dikkat çekerek, ay benzetmesiyle padişahı yüceltmıştır.

Yine ol mâh-ı mir'ât-ı mücellâ

Hased gerdinden ol kalb-i musaffâ (Zâtî, ŞP., s. 458)

2.10.3. Sevgilide Ay ve Ayna

"Âlemi süsleyen güneş ve ayın nakışlarının her biri aynadan (Leyla'nın suretinden) aşikârdır." Kays'ın kızı Leyla'nın dillere destan güzelliği Lârendeli Hamdî tarafından güneş ve aya benzetilmiştir. Bu Leyla'nın çehresinin ayna olmasındandır.

³¹¹ Ay hakkında bazı teşbih ve mecazlı kelimeler için bkz. Pala, "Ay", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 42.

³¹² Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 468.

³¹³ Âmil Çelebioğlu, "Ay", *DİA*, C.IV. s. 187.

Nukûş-ı mihrü mâh-ı ‘âlem-ârâ

Kamu ol âyînedendir hüveydâ (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 457)

Nevruz’un gayesi rüyasında görüp âşık olduğu Gül’e ulaşmaktır. Gül’ün diyarına doğru yol alır. Yolda Sünbül isimli ay yüzlü güzelle karşılaşır. Âşık gönlüne ve aklına bir güzeli yerleştirdiği için güzellerden anlar. Bu sebepten bir an o gözler Sünbül’ün ayna gibi kirsiz, pürüzsüz, saf, ışıltılı ay yüzüne takılır.

Tal’atı âyine-veş bi-jeng ü pâk

Mâh-ı sâfi-veş cemâli tâb-nâk (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 245)

Nevruz nihayet Gül’e kavuştuğunda, onun (Gül) için dilinden “Yanaklarının aynası İskender’in kadehi gibi hoş, güzel yüzünün rengi ay ışığından hoş” ifadeleri dökülmektedir:

Ruhların âyinesi câm-ı Sikender’den latif

Tal’atun pirâmeni mâh-ı münevverden latif (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 424)

Bu bölümde “güzel hasletlere” sahip insanların “aya” benzetildikleri beyitlere yer verilmiştir. Beşeri aşkda “ay” teşbihinin sevgilinin güzel davranışlarından ziyade “güzel yüzü” için kullanıldığı fark edilmektedir. Fakat yüce bir zatı veya bir devlet büyüğünü övgü amacı taşıyan beyitlerde yine başvurulan teşbih olan “ay” (bu durumda) şahsın hoş, temiz olan yüzüyle birlikte iyi, güzel vasıflara sahip oluşuna da dikkat çekmek içindir. Hulasa, ayna, ay yüzünün güzelliğini veya kıymetli bir zatın vasıflarını yansıtan olmuştur.

2.11. AYNA-GÜNEŞ

Güneş; âfitâb, hurşîd, mihr ve şems kelimeleriyle de kullanılmaktadır. Klasik şiire ışığı, parlaklığı, ısı ve ısıtması yönleriyle konu olur. Şiirde hem benzeyen hem de benzetilen bir unsur olabilmektedir.³¹⁴ Güneş, parlak, berrak ve yuvarlak oluşuyla bir top aynadır.³¹⁵

³¹⁴ İskender Pala, “Güneş”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.176.

³¹⁵ Güneş ile ilgili benzetmeler için daha detaylı bk. Pala, “Güneş”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.176.

Çalışma konumuzu oluşturan mesnevîlerde “güneş ve ayna” ilişkisini, sevgilinin güzelliği ve tan vakti temalarıyla tasnif ettiğimiz iki başlıkta değerlendireceğiz.

2.11.1. Sevgilide Güneş ve Ayna

Hüsrev, Şirin’i gönül rızası olmadan evlenmeye mecbur tutmuştur. Düğün için süsleyiciler tarafından hazırlanan Şirin’in bu (gamlı) halde bile güzelliği göz kamaştırıcı niteliktedir. Şirin’den bahseden şu beyit bu duruma örnek olmaktadır: “Ansızın, eline ayna alsa, güneş ve ay yüz yüze gelmiş gibi olurdu.”

Eline alsa mir’âtını nâgâh

Olurdu rû-be-rû hurşid ile mâh (Fîrâkî,HŞ., s. 180)

Yukardaki beyite göre; Şirin ve ayna, ay ve güneş gibi iki kusursuz, pürüzsüz, parlak güzelliği temsil etmektedir. Güneş ile pasparlak ayna kastedilirken, ay ile de Şirin’in hoş cemâli kastedilir. Güneş (ışılıklı ayna) sayesinde ay güzelliğini sergiler. Ay (Şirin)’in varlığıyla güneşin (ayna) varlığı anlamlıdır. Aksi durum, ışık tutacağı bir varlık olmadığı takdirde güneşin ışık yaymaya devam etmesi gibidir.

Aynada Şirin’i gören Ferhat bu güzellik karşısında mest olur ve dilinden şu cümleler dökür. “Güneş aynama biri cemâlini arz etse (gösterse), bir kez yüzüne bakmakla gönül (ona) benzersiz dost olur.”

Bin ‘arz iderse âyîne-i mihrüme cemâl

Bir kez yüzüne bakmaya dil bî-misâl-i dost (Lâmi’î, FŞ., s. 145)

Bu beyitte Ferhat’ın kalbi güneş aynasıdır. Yâre ulaşmanın ümidi, Ferhat’ın gönlünde (güneşin sonsuz aydınlığı gibi) bitmeyecektir.

Ferhat’a bade sunan Şirin’in güzelliğinin ışığına güneş ve ay bir zerre bilmukabil değildir.

Bir zerre değil bu nûr-ı hüsne

Âyîne-i mihr ü meh mukâbil (Lâmi’î, FŞ., s. 170)

2.11.2. Güneşin Doğması ve Ayna

Mecnun'a ordusuyla yardım eden Nevfel'in savaşmaktan vazgeçtiği sabah vaktini şair şöyle betimlemektedir. “Sabah olup güneş çıkınca bütün cihanı aydınlık kıldı.”

Ki ya 'ni subh irüb hurşîd-enver

Cihân âyînesin kıldı münevver (Lârendeli Hamdî, LM., s. 536)

Yukarıda ki beyitlerde, sevgilinin baktığı aynanın güneş niteliğinde olduğu, onun güzelliğini tüm parlaklığıyla yansıttığı bahsedilmiştir. Sevgilinin cemâlini gören aşığın kalbine ise “güneş aynası” tabirinin kullanıldığı fark edilmektedir. Ayrıca zaman süreci olarak güneşin doğma anının dünya aynasını aydınlattığı ifadesine de yer verilmiştir. Özetle ayna ve güneş ilişkisinde sevgili ve tan vaktine göre beyitler değerlendirilmiştir.

2.12. AYNA-YILDIZ

“Divân şiirinde sitâre, ahter, kevkeb, necm gibi eşanlamlarıyla karşımıza çıkan yıldız, çok zaman parlak şekliyle ele alınır... Şâirler yıldızlar ile gözyaşı, göz, çiğ tanesi, çiçek, çakıl vs. arasında benzetme kurabilirler. Özellikle çokluk, yuvarlaklık, parlaklık vs. ilişkiler üzerine kurulan bu benzetmelerden en çok kullanılanı yıldızın parlak olmasıdır.”³¹⁶ Aşağıda yer alan beyitlerde yıldızın bu özelliğine değinilmiştir.

Bihîştî aşkın gerekleri karşısında yaptıklarını zikrederken kendisinden övgüyle bahsetmektedir.

“(Bihîştî olarak ben) Parlak aynanı güneşten nur alan mehtaba tuttum. Faziletlerle dolu gökyüzünün yıldızı oldum.”

Güneşden nûr alan mehtaba tutdum tab' mir'âtın

Fezâ'il âsmânınun Bihîştî ahteri oldum (Bihîştî Ramazan Efendi, CA., s. 316)

³¹⁶ İskender Pala, “Yıldız”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.482.

Allah'a ihlasla yalvaran Mecnun'un duasının kabul edildiği esnada semada bazı hareketlilikler yaşanır. Bunlardan biri de dönen semanın bir ayna olup Zühal yıldızının ona bakarak aks etmesidir. Allah'ın icabet ettiği bu duaya arş âlemide bir uyum sağlamıştır.

Âyîne olup sipih-r-i gerdân

Bahdı ana aks saldı Keyvân (Fuzûlî, LM., s. 410)

Hamdullah Hamdî, Züleyha'nın güzelliğinden bahsederken "Allah ona yüzü aynaya ve müşteri yıldızına benzeyen bir kız vermişti" der:

Hak ona vermiş idi bir duhter

Yüzü âyîne müşteri ahter (Hamdullah Hamdi, YZ., s. 181)

Züleyha'nın yüz güzelliği, Müşteri yıldızında ve aynada ortak olarak bulunan parlaklık özelliğiyle vasıflanmıştır.

"Felek, (Habeş kızlarının) ay yüzünde ayna tuttu, Ülker yıldızının bağından haberdar etti." Bu beyitte; Hz. Yusuf'a kendilerini sunan hizmetçilerin tasvirine yer verilmiştir. Hz. Yusuf ise onlara müslüman terbiyesiyle yaklaşımda bulunmuştur.

Felek âyîne tuttu ayından

Gûş-vâr etti akd-i pervînden (Hamdullah Hamdi, YZ., s. 298)

Beyitlerde "yıldız" gökyüzüne ulaşan niyetler, güneşin ışığına nur olan ışıltı ve sevgilinin güzelliğini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. "Yıldız" kelimesi, semanın diğer öğeleri olan güneş ve ayla beraber zikredilmiştir.

2.13. AYNA-ÇARH-FELEK

Felek; gök, sema demektir.³¹⁷

Cemal Kurnaz felek kelimesi için; "Çarh (çerh), eski edebiyatta geniş bir mâna çerçevesi içinde veya ayrıca çeşitli terkiplerle yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Yerine ve kullanımına göre dar anlamda gök, gök kubbe, gökyüzü, felek ve çarktan başlayıp geniş ve mecazi çerçevede dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht,

³¹⁷ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 574.

kader hatta ecel mânalarına gelir.”³¹⁸ bilgilerini paylaşırken; felek kelimesinin çarh kelimesiyle eş anlamlı olduğunu belirterek birinin diğerinin yerine kullanıldığını vurgulamıştır.³¹⁹

İlgili beyitlerde “çarh-felek” kelimelerinin gökyüzü ve gökyüzünün katmanlarını kast ettiği tespit edilmiştir.

Lâmi’î, *Ferhâd u Şîrîn* adlı eserinde “Yer baştanbaşa dokuz felektir. Arşın makamı otağı kürsüsüdür.” ifadeleriyle efendimizin makamından bahseder.

Ser-âyine tokuz eflâkdur farş

Otağı kürsüsüdür mesned-i ‘arş (Lâmi’î, FŞ., s. 80)

Ferhat, Sokrat’a giden yolda mücadele verirken “sema aynası gibi ilgi çekici, saf bir toptan” bahseder. Sokrat’a varan yolun son durağı olan kal’a-i ruşenin manzarasına da hayranlığını belirtir:

Asılmış orta yirde bir ‘acep top

Felek mir’âtı gibi sâf u mergûp

Cem’âl-i tal’atı canâne benzer

Münevver kalbe rûşen cânê benzer (Lâmi’î, FŞ., s. 135)

Ferhat, Sokrat’ın yaşadığı mağara yerine geldiğinde “Mermerden cilalı, sanki gökyüzünün aynası” olan bir merdivenle karşılaşır.

Yumulmuş oku mermerden mücellâ

Ki san âyîne-i çarh-ı mu’allâ (Lâmi’î, FŞ., s. 137)

Beyitlerimizde “çarh-felek” kelimelerinin; Peygamberimizin makamı, Cemşid’in câmı ve Sokrat’ın merdivenli yolu gibi konulara değinirken “sema aynası” anlamını taşıyan bir formda kullanıldığını görmekteyiz. “Sema aynası” bu durumda manevi türde yüce bir mertebe veya zahiren yüksekliği temsil eden bir ifade olmaktadır.

³¹⁸ Cemal Kurnaz, “Çarh”, *DİA*, C. VIII. s. 229.

³¹⁹ Cemal Kurnaz, “Felek”, *DİA*, C. XII. s. 307.

2.14. AYNA-TECELLÎ

Tecellî; ayân olmak, görünmek³²⁰ demektir.

Ethem Cebecioğlu'nun *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nde; "Kâşânî ve Cürcânî'ye göre; gaybden gelen ve kalpte ortaya çıkan nurlara denir."³²¹

Eşhas ve eşyada Allah'ın tevhit aynasının yansımaları aşikârdır. İlgili şairlerin kalemlerine yansıyan örnekleri aşağıdaki gibidir.

Fuzûlî, Allah'ın varlığından bahsederken aslında herşeyin onun yansımasından ibaret olduğunu belirtir. Geri kalan herşeyin varlığının -Hakk'ın mükemmel aynası karşısında- asılsız, itibarsız olduğunu; mevcudatın ise bu aynanın ancak pası olabileceğini vurgular.

Yohdur bu vücudun i'tibârı

Hak âyînedür dînüne salur jeng (Fuzûlî, LM., s. 50)

Şâhî, Cebrailden, Allah'ın güzelliğine âşık olması ve (Allah'ın) kendisine ayna kılması yönleriyle şu beyitte bahsetmektedir:

Hüsnine 'âşık idi zât-ı Ehad

Anı mir'ât idinmiş idi ebed (Şâhî, FŞ., s. 336)

Gedâ'nın Şah'a sunduğu bir aynayla Şah'ın kendi görüntüsüne hayreti, kendisine hayranlığı ve güzelliğinin Allah'ın bir tecellîsi oluşuna, şair şu ifadelerle yer vermektedir: "Şah aynada kendini gördü. Taaccüble Allah dedi."

Âyine içre gördi kendüyi Şâh

Ol ta'accüble didi kim Allâh (Yahyâ Bey, ŞG., s. 168)

"Bir an ibretle keşfederek baksak, bütün eşya güzelliğine ayna gibi olur." Zâtî, her bir varlığın Allah'a ayna oluşundan bahsetmekte ve bu veçheden bakma çağrısında bulunmaktadır.

Cümle eşyâ hüsnüne mazhar olur mir'ât-veş

'Ayn- ibretle ne dem keşf olsa çeşm-i iltifât (Zâtî, ŞP., s. 425)

³²⁰ Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 213.

³²¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 480.

Âşığa göre mâşuğu, Allah'ın varlık aynasının nurunun bir mazharıdır. Âşık mâşukta Cenâb-ı Hakk'ı temaşa eder. Duvarı gördüğü resimdeki surete (Şem'e) âşık olan Pervâne için de durum böyledir.

Eylerem mir'ât-ı sun'ından temâşâ sani'i

Mazhar-ı nûr-ı Hudâ bir sun'-ı Yezdânı sevmişem (Zâtî, ŞP., s. 496)

Allah, Mecnun'a Leyla'yı (kendisinin) aynası kılmıştır. Mecnun, Leyla'dan Allah'ın varlığına ulaşmıştır. Pervane için Şem de böyle bir aynadır.

Ki mir'ât idi Çün Mecnûn'a Leylî

İderdün sen ana andan tecellî (Zâtî, ŞP., s. 754)

Tecellî-ayna ilişkisine ait beyitlerde genel olarak şu mesaj verilmiştir: “İnsanoğlu için eşya, seven için sevdiği; Allah'ın bir tecellîsidir.” Fuzûlî'ye ait bir örneğimizde; Allah u Teâla bir aynaya benzetilip ayna üzerindeki toz ile cihan kastedilmiştir. Yahyâ Bey ve Şâhî'nin örneklerinde; Allah, âşık kuluna mâşuğun sevgisi üzerinden tecellî eylemiştir. Ayrıca; Şâhî, Allah'ın kendine ebedi ayna kılması yönüyle Cebrail'den de bahsetmiştir.

2.15. AYNA-AŞK

Âşk, şiddetli sevgi. Pala, aşkı tasavvufta ve divan edebiyatında iki önemli kavram olarak ayırt etmektedir.³²²

Ethem Cebecioğlu, bu gruplandırmaya benzer “maddi ve manevi şekillerde olur” tasnifini yapmış ve şöyle devam etmiştir: “*Bir kadın göz önünde bulundurularak zevk cinsî cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan aşk maddidir. Bunun platonik, hayalî olanı da vardır. Şairlerin aşkı böyledir. Bu aşk genelde mecazidir. Hakiki aşk ise Allah aşkıdır. Cenab-ı Hak bir kudsî hadiste, “ Ben gizli bir hazinedim; bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım.” buyurmaktadır ki ilahî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, her şeyi sevmektir. Varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lütfunu ibretle temaşa etmektir.*

³²² İskender Pala, “Aşk”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 38.

Bu aşka bazen ‘mecazi aşk’la da ulaşılır. Bundan dolayı, ‘Mecazi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür.’ denilmiştir.”³²³

Nasıl ki kalbin türlü maddi ve manevi hastalıklarının arınmaya ve cilalanmaya ihtiyacı varsa, aşk da kalbin bu gereksinimlerini giderme yolundaki bir çabadır. Bu çaba olmazsa kalp aynası paklanamaz. Mutlak feraha ulaşamaz.

Ayna ve aşk ilişkisini birlikte değerlendirdiğimiz bu başlığa ait beyitlerde ayna aşkın tarifini mümkün kılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneklerde fark edilecektir ki şairler gerek ilahi gerek beşeri aşkı aynanın maddi ve manevi yönleriyle tanımlamayı başarmışlardır.

Bihîştî Ramazan Efendi; bir gazelinde yer alan şu beyitle, zâhidâne aynaya bakmaktan dem vururken, âşğın aynasının parlak şarap kadehi olduğunu vurgulamıştır.

Zahidâ âyineye bakmayalum mu yohsa

‘Âşıkun âyinesi câm-ı mey-i rûşendür (Bihîştî Ramazan Efendi, CA., s. 265)

Fuzûlî bir beytinde aşkı cihanı gösteren bir aynaya benzetmiş, güzelliği ise onun cilası olarak nitelendirerek aşkı tanımlamıştır:

Aşk âyîne-i cihân-nümâdur

Keyfiyeti hüsn ana cilâdur (Fuzûlî, LM., s. 400)

Lâmi’î, *Ferhâd u Şîrîn* adlı eserinin sonunda aşkı şu güzel cümlelerle tanımlamaktadır. “Aşk, saâdet güneşinin aynasıdır, efendilik incisinin hazinesidir.”

Sa’âdet mihrünün âyînesidür

Siyâdet dürrinün gencînesidür (Lâmi’î, FŞ., s. 215)

³²³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 54-55.

Lârendeli Hamdî, Allah'tan gönül aynasını aşkın parlak cilasıyla aydınlatmasını dilemektedir.

Keremden hâtırum âyînesin sen

İdiver saykal-ı ıškile rûşen (Lârendeli Hamdî, LM., s. 400)

Zâtî'ye göre aşk (muhabbet) bir aynadır ve o aynaya el sürdüğünde gönül aynan da cilalanacaktır.

Muhabbet mıskaledür ur ana el

Gönül mir'âtını eyle musaykal (Zâtî, ŞP., s. 427)

Beyitlerde vurgulandığı üzere, aşk gönlün bazen güzellikle bazen başka maddelerle (hallerle) cilalandığı bir aynadır. Aşk cihanı gösteren, mutluluk aynasıdır.

2.16. AYNA-AKIL

Akıl; düşünme, anlama, kavrama ve davranışlarını ayarlama melekesi. Hâfıza, hâtır. Fikir, düşünce. Sadece insana has bir meleke...³²⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Tasavvufta insan akılı, akl-ı cüz'i tabiriyle kullanılır. Kullukta akıl kadar kalpde ön plana çıkarılmaktadır. Mutasavvıflara göre; insan bâtılla Hakk'ı, yalnızca akılla değil kalp ve keşif desteğiyle ayırt etmektedir.³²⁵

Aşağıda akıl ve ayna ilişkisine örnek olabilecek beyitler verilmiştir. Bu ilişkide (elimizde ki) örnekler -daha ziyade- aklın manevi yönüne ilişkindir.

“Divân edebiyatında şair akıl hakkında tıpkı mutasavvıflar gibi olumsuz düşünür. Onu sınırlı ve zayıf bulur. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ızdırap ve acı unsurları vardır.”³²⁶

Fuzûlî, Allah'ın verdiği canı bir gül bahçesine benzetip kendisini oranın ancak dikenini olarak görmektedir. Akılı ise Allah'a giden bir yol olarak tasavvur etmekte ve kendisinin ona (Allah'a) doğru yol almış bir toz olabileceğini şu beyitlerle dile getirmektedir:

³²⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. I. s. 68.

³²⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 32.

³²⁶ İskender Pala, “Akıl”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 16.

Ger cân ise hâk-i dergehündür

V'er akl ise sâlik-i rehündür

Men gülşen-i cân içinde hârem

Âyîne-i akla bir gubârem (Fuzûlî, LM., s. 38)

Allah sonsuz nimet ve varlığı, insan akıl ve fitratına uygun lütfetmiştir. Allah'ın akıl aynamızda yüz gösteren lütfu, papağanın dilini şeker (tadında) muhabbetli eyler.

Hired âyinesinden gösterüp rûy

Zebân-ı tûtiyi eyler şeker-gûy (Lâmi'î, FŞ., s. 72)

Bilge Sokrat, Ferhat'a nasihatlerde bulunurken; "Hak sana akıl aynası verdi, onu kirden, pastan arındırmak gerek" der. Ferhat'ın buna muvaffık olması için, mecâzi işleri terk etmesi gerektiğini de öncesinde belirtir.

Çü mahbûb-ı hâküni ol durur ol

Mecâzi işlerin terk it anı bul

Kodı Hak sende bir mir'ât-ı idrâk

Anı jengardan itmek gerek pâk (Lâmi'î, FŞ., s. 139)

Ferhat; Hızır (a.s.)'la tılsımın zulmetinden kurtulmak üzere mülakat ederken, Hızır (a.s.), Ferhat'a ab-ı hayat sözlerinden "ism-i azamı ezberleyip akıl aynasına rehber kılması" tavsiyesinde bulunmuştur.

Dilde nâm-ı Hudâ'yı ezber idüp

Fikr-i mir'ât-ı dilde rehber idüp (Şâhî, FŞ., s. 434)

Azra yolda kalmış bir kadına izzet ve ikramda bulunarak ev sahipliği yapınca, kadın bu durum üzerine ona hem dua hem nasihat eder. Nasihatlerinden biri şöyledir: "Akıl aynasının pasını sil ki canın (gönlün) zevk ve safalar bulsun."

'Akıl âyînenün jengini sil

K'ola zevk u safâlar cânâ hâsıl (Manisalı Camiî, VA., s. 556)

Yukarıda yer alan beyitlerde akıl-ayna irtibatında karşımıza “akıl aynası” tabiri çıkmaktadır. Beyitlerden çıkardığımız temaya göre; “Akıl aynası” tozlandığında, paslandığında Allah’ın inâyetiyle temizlenebilmektedir. Mecâzi işleri terk etmek ve dualarla Allah’ın yüceliğine sığınmak akıl aynasını muhafaza etmektedir. Bu sayede akıl sahibi “akıl aynasının” kullanımını mümkün kılar.

2.17. AYNA-SÎNE

Sîne; göğüs, sadr.³²⁷

Divân şiirinde sîne, gerçek anlamı olan “göğüs” dışında; mecâz-ı mürsel sanatıyla “kalb” mahiyetinde de kullanılmıştır.³²⁸ Tespit ettiğimiz beyitlerde sîne kelimesi hem gerçek hem mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır.

Behram Çin hakanını türlü hilelerle öldürdükten sonra yerine hakanın oğlunu hükümdar tayin eder. Yeni hakan da kız kardeşini Behram’la nikâhlar. Behram’ın Çinli eşinden latifelerle bahsedilirken, sînesi gaybı gösteren aynaya benzetilmektedir.

Sînesi âyîne-i gayb-nümâ

Mihr-i mir'âtına feyz ide safâ (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, HP., s. 59)

Gülşah, Varka’nın mezarına vardığında sînesini onun mezarına çevirir ve can aynasını arındırır.

Açup karşı o sine sînesini

Mücellâ itdi cân âyînesini (Mustafa Çelebi, VG., s. 1287)

Nevruz, Gül’e rüyasında âşık olur. Âşık Nevruz, Gül’ün diyarından olan Bülbül’ü, hislerine tercüman olsun diye Gül’e göndermek ister ve Nevruz’un yüreğinden şu cümleler dökülür. “Yâr, yârinin aynasıdır, yârin sinesi örtmek için mahzen olur.”

³²⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 627.

³²⁸ İskender Pala, “Sîne”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 405.

Yâr yârinün olur âyinesi

Setr-i için mahzen olur sinesi (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 205)

“Sîne” kelimesi, göğüs ve kalp anlamlarında kullanılmıştır. Nasıl ki kalp insanın manevi hallerini içinde gizlerse sîne de beyitlerde bu mahiyette; “Aşk sıkıntılarının mahzeni olmuş, gayb âlemini görünür kılmıştır.”

2.18. AYNA-TILSIM-BELA

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*’de; “Tılsım, güya bir define ve sairenin hıfzı kuvvetini haiz bir takım eşkâl ve tertibat ki miftahı bilinmedikçe açılması mümkün olunmaz: Masallarda çok ehemmiyet verilüb müşkilce görülen her işi tılsıma haml itmek eskilerin âdeti idi.” cümleleriyle tanımlamıştır.³²⁹

İncelediğimiz mesnevîlerde kendisine tılsım yapılan eşya olarak “ayna” karşımıza çıkmaktadır. Aynadaki sihirin yoğun etkisi beraberinde büyük tehlikelere, belalara yol açmaktadır. Dolayısıyla aşağıda örnek vereceğimiz beyitler sihirli ayna, yansıttığı bela ve meşakkatlerine ilişkindir. Şairler kahramanlarının bu efsunlu aynalara karşı mücadelelerine sıkça değinmişler, eserlerinin kurgusunu (bu sayede) güçlendirmişlerdir.

2.18.1. Tılsımlı Ayna ve Bela Getirmesi

Ferhat, babasının hazinelerle dolu odasında gezinirken dikkatini çeken sandıktan tılsımlı bir ayna çıkar. “Zamanın filozofu Eflatun-ı Dâna, Bu saf ayna tamamlanınca gizli ve tehlikeli tılsımlar yaptı.”

Tamam oldukda bu âyine-i pâk

Tılsımın itdi pinhân u hatar-nâk (Lâmi’î, FŞ., s. 120)

Hızır (a.s.), Ferhat’a tılsımlı aynadan söz ederken “O aynaya el uzatmaması beladan (kendisini) sakınması gerektiğini” dile getirir:

Hazer it el uzatma mir’âta

İrmeye tâ ki cânun âfata (Şâhî, FŞ., s. 443)

³²⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 732.

2.18.2. Can Gözünün Kalp Yüzünü Gösteren Tılsımı

Şâhî'nin *Ferhadnâmesi*'nde, "Ferhat'ın ten tılsımını çaresizce açıp kalp aynasından Hızır (a.s)'ın yüzünü görmesi" şu beyitle ifade edilmektedir:

Feth idüp ten tılsımını nâçâr

Gördi mir'ât-ı kalbinden didâr (Şâhî, FŞ.,s. 434)

Bu beyitte Ferhat'ın ten tılsımını açarak kalp gözüyle Hızır'ı görmesi kuşkusuz Allah'ın Ferhat kuluna lütfettiği ilhamla gerçekleşir.

Yukarıdaki beyitlerde yer alan "tılsım" kelimesi ayna üzerine efsun ve büyü benzeri yapılan gizli ve tehlikeli işler şeklinde konu olmaktadır. Bu büyü aynalara temas etmenin dahi afet sebebi olabileceği diğer bir bahis konusudur. Ayrıca "tılsım" kelimesi, Allah'ın izniyle bahşedilen ilham manasında da kullanılmıştır.

2.19. AYNA-MEY-ŞARAP

Şarap; Üzümünden yapılan ma'ruf mesker meşrup, hamr, bade, mey, sahba³³⁰ anlamlarına gelmektedir.

Şiirde şarap ve ayna ilişkisine göz atıldığında beyitlerde câm veya kadeh kelimeleriyle yapılmış teşbihler dikkat çekicidir.

Şarap, sadece klasik edebiyatta kullanılmaz. Halk edebiyatında ve tasavvuf edebiyatında Allah aşkında coşku veren bir içki olarak da önem arzeder.³³¹

2.19.1. Cihanı Gösteren Şarap

Leyla, İbn-i Selam'ın ölümü üzerine kadehte şarap kabarcıkları görmek ister. Çünkü ona göre; "Şarap cihanı gösteren bir aynadır, toprağı altın yapan da bu kimya (şarap)dır." Fuzûlî, şarabın tesirini, insanı dünya kederlerinden uzaklaştıran bir fayda olarak ifade etmektedir:

Mey âyîne-i cihân-nümâdur

Hâki zer eden bu kimyâdur

³³⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 638. ve Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, s. 497.

³³¹ İskender Pala, "Bâde", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 52.

Bu fâide bes degül mi andan

Kim fârig eder gam-ı cihandan (Fuzûlî, LM., s. 436)

2.19.2. Şarabın Sâkînin Yüzüne Ayna Olması

Meysiz, şarapsız bir sâkî düşünmek mümkün değildir. Bu sebepten sâkînin yüzü, şarapla ayna gibi ortaya çıkmaktadır. Leyla'nın meclisi tasvir edilirken şarap-ayna benzetmesi yapılmıştır.

Şarâp âyîneye benzerdi gûyâ

Ki rûy-ı sâkî anda oldı peydâ (Lârendeli Hamdî, LM., s. 498)

Şarap; sarhoşluk verici hazla yoğrulmuş, (bir anlığa mahsus) kişiye dünya sıkıntılarını unutturan bir içkidir. Bu sebepten şairlerde âdeta cihanı gösteren bir ayna olarak işlenmiştir. Bazen de (şarap) sâkînin yüzünün görüldüğü bir ayna olarak bahse konu olur. Zühd ehli aşğın aynası ise parlak içki kadehi olarak betimlenmiştir.

2.20. AYNA-TAB'

Tab' kelime olarak huy, mizaç, karakter, yaratılış³³² anlamlarına gelmektedir.

Her şahsın, kendisiyle ilmin öne geçtiği şey tab'dır.³³³ Şair, şairleriyle yetkin bir mizaç kazanır. Şairlerin aynaya benzettikleri bir unsur da şairlik tabiatı ya da şairlik gücüdür.³³⁴

Niğdeli Muhibbî, Nevruz kıssasında şairlik gücünden bahsederken hünerli Çin nakkaşlarına telmihte bulunur. Şairlik maharetini, güzelliklerle donatılmış bir nakışı tasvir etmeye benzeterek şu ifadeleri söylemiştir:

Yaz bu suret içre gel bir nakş için

K'ayda tahsin görse nakkâşanı Çîn

Bir müzeyyen tasvîr eylegil

Lafz-ı rengin-ile tahrîr eylegil

³³² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.III. s. 2979.

³³³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 468.

³³⁴ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 462.

Ruhları mir'âtın idiüp tâb-dâr

Çün Süreyyâ dişlerin kıl dürr nisâr (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 148)

“Kalbe cila vurup onu nurlandırır. (Gönül) aynasını pasdan arındırarak parlatır.” Bu beyit, Nevruz’a olan aşkıdan karşılık görmeyen Sünbül’ün kalp aynası için yaptıklarını konu edinmiştir. Niğdeli Muhibbî ilgili beyitte, şairlik tabiatını bu pak olmuş gönül aynasına benzetmiştir.

Saykal urup kalbe eyler nûr-ı pâk

Jengden mir'âtın eyler tâb-nâk (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 251)

Ayna ve tab’ ilişkisine yönelik beyitlere baktığımızda, aynanın yansıtma işlevinin, şairin kabiliyet gücüyle irtibatlandırıldığı görülmektedir.

2.21. AYNA-ÂDEM

Semavî dinlere göre Allah’ın yarattığı ilk insan ve peygamber³³⁵ Âdem’dir.

Âdem insanlığın babası olduğu için kelime olarak “insan” anlamında da kullanılır.³³⁶ Kur’an’a göre Allah, insanı, şerefli ve kerametli yaratmıştır.³³⁷

2.21.1. Hz. Âdem ve Ayna

Allah varlığının tecellîsi olarak Hz. Âdem’i yaratmış ve onun cinsinden nesiller zuhur etmiştir. “(Allah) vahdet yüzüne onu ayna eyledi ki her şey onda görünsün diye...” Aşağıdaki beyitte Zâtî, Hz. Âdem’den bu mesajla bahsetmektedir.

Cemâl-i vahdetine itdi mir'ât

Görinsün diye anda cümle evkât (Zâtî, ŞP., s. 430)

³³⁵ İskender Pala, “Âdem”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 6.

³³⁶ İskender Pala, “Âdem”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 7.

³³⁷ Bk. ilgili ayet için İsrâ’, 17/70.

2.21.2. Âdemoğlu ve Ayna

Bihîştî Ramazan Efendi; eserinin başlangıç bölümünde nazının zevk ehline, sözünün fazilet erbabına yönelik olduğunu belirterek, “Âdem dikene hitap eder mi? Gözü görmeyene ayna tutan olur mu?” ifadeleriyle devam eder:

Ki degül sūd-ı câhile sâzum

Benim ehl-i mezâkadur nazım

Bezm-i erbâb-ı fazladur sözüümüz

Yohsa nâ-ehli görmesin gözümüz

Âdem olan hitâb ider mi hara

Âyine-dâr olur mu bî-basara (Bihîştî Ramazan Efendi, CA., s. 173)

Gedâ'nın dostları bir Lokman Hekim tavsiyesi olan “sevgiliyi kötüleyerek âşıktan soğutma” planıyla Şâh'ı şikâyet ederler. Gedâ ise kendisinin tanıdığı Şâh'ın böyle olmadığını ısrarla savunur. Şâh'a iftira edenlere beddua eder. Başkasına kötü diyenin asıl kendisinin kötü olduğu anlamını taşıyan şu cümleyi sarf eder: “Âdem'in (insanın) aynası Âdem (insan) oldu, Öyle ki bilakis âlemde ki herkes birbirinin aynası.”

Âdemün âdem oldu âyinesi

Belki ser-cümle 'âlem âyinesi (Yahyâ Bey, ŞG., s. 197)

Yukarıda yer alan beyitte; Birbirleri için ayna vasfı taşıyan Müslümanları konu edinen “Mü'min, mü'minin aynasıdır.”³³⁸ hadis-i şerifine de telmihte bulunmaktadır.

Sözü geçen beyitlerde; Allah'ın tecellîgâhının Hz. Âdem olması, Âdemoğlunun muhattabının yine kendi cinsi olması ve insanın insana ayna olması gibi konulara değinilmiştir.

³³⁸ Ebû Davûd, “Edeb”, 49; Tirmizî, “Birr”, 18.

2.22. AYNA-ZAMAN

İbn-i Selam serüveninden sonra Leyla, başına gelen sıkıntılı haller için zamanın derdine ilaç olmasını arzulamaktadır. Sabahın aydınlığına, seher vaktinin feyzine ihtiyaç duymaktadır. Fakat sabahın aynası pas tutmuş, kader seherin feyzini unutmuştur.

Subh âyînesini jeng dutmuş

Feyz-i seheri felek unutmuş (Fuzûlî, LM., s. 450)

Hızır (a.s.), Ferhat'a tılsımlı ayna ile ilgili bilgiler verirken aynanın müddetinin bitmesine az bir zaman kaldığını, onu fethetmek için acele etmesinin gerekli olduğunu söyler. Ayrıca aynanın müddeti son bulunca hiçbir şey göstermeyeceğini, aksine zulümlerin ortaya çıkacağını ekler.

Kaldı ol müddete zamân-ı kalîl

Feth-i mir'âta eyle gel ta'cîl

Âhir oldukda müddet-i mir'ât

Kalmaz andan eser meğer zulmât (Şâhî, FŞ., s. 457)

Şâhî'nin mesnevîsinde Hz. Muhammed (s.a.v.) Hüsrev'i İslam'a davet ederken peygamberliğini şu ifadelerle tavsif eder: "Sabah vakti açılmış bir aynayım, dünyaya aydınlık veren bir dinim (getirdiği şeriat kast edilmektedir)."

Açılup subg-gâh âyîneyem

Viridi dünyaya rûşenâ dînem (Şâhî, FŞ., s. 788)

Ayna-zaman ilişkisinde sabah vaktinin önemli bir yer tuttuğu fark edilmektedir. Beyitlerde, sabahın aydınlığı ve aynanın parlaklığı arasında bir bağ kurulmuştur. Diğer taraftan zaman, tılsımlı aynadan bahsedilirken süreç-müddet olarak konu olmuştur.

2.23. AYNA-HAKİKAT

Hakikat, gerçektir.³³⁹ Tasavvufta hakikat terimi “zahirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması” gibi anlamlar ifade eder.³⁴⁰ Konuya dair beyitlerde ise aynanın “gerçeği yansıtma özelliği”ne değinilmiştir.

Şavur, kimsenin yüzünü göremediği Şirin için bir ayna düzeneği kurar ve pencereye yansıyan Şirin’in gül yüzünü resmetmeyi başarır. Aşağıda verilen beyitler bu duruma örnektir:

Eger gösterse ol gül-çehre dî-dâr

Ola âyînedê ‘aks-i be-dîdâr

Kalem alup ele nakkâş fi ‘l-hâl

Görüp gözgüde ‘aksin yazdı timsâl (Firâkî, HŞ., s. 83)

Gedâ’nın dostları, Şâh’a iftiralar atınca; Gedâ, ser-cümle âlem aynasında (tüm âlemin aynasında) herkesin yaptığının açıkça görüldüğünü belirtir. “Kenan diyarının Yusuf’u aynaya baksa, Yusuf onda (aynada) hemen görünür, Zenci aynaya baksa kendi rengi görünür.” ifadeleriyle aynanın yapılan işleri olduğu gibi yansıtacağını, (aynaya) bakanın kendisiyle alakalı durumlarını göreceğini kast eder.

Baksa mir’âta Yûsuf-ı Kenân

Girü Yûsuf görünür anda hemân

Baksa ayineye eğer zengi

Görünür yine kendünün rengi (Yahyâ Bey, ŞG., s. 197)

Yukarıda yer alan beyitler aslında aynanın temel işlevi yani olanı olduğu üzere tüm gerçeğiyle yansıtması yönüne dikkat çekmektedir.

³³⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 188.

³⁴⁰ Mustafa Çağrıncı, “Hakikat”, *DİA*, C. XV. s. 178.

2.24. AYNA-KEÇE KILIF (NEMED)

Nemed; keçe, kebe³⁴¹ demektir. Çetindağ, “Keçe giymenin dervişlik yoluna girmek ve fakirliği tercih etmek olduğunu, bu durumda keçe örtünün, içindeki aynayı ve ideal bir dervişi sembolize ettiğini” vurgular.³⁴²

Bir zamanlar günümüzdeki sırlı cam aynalar bulunmazken, gümüş ve benzeri madeni aynalar kullanılmaktaydı. Bu aynalar açıkta hava ile temas edince kararma yaptığından kılıf içinde muhafaza edilmekteydi. Gümüş vb. aynaları koruyan bu kılıf ise keçedir. Klasik edebiyatta saflığı ve parlaklığı temsil eden ayna, dış etkilere karşı nasıl kılıfla korunmaktaysa derviş de sâfiyetini korumak için temsili olarak (keçe) hırka giyinmektedir. Nemed, böylece sadelik ve tevazunun sembolü haline gelmiştir.³⁴³

Kardeşleri tarafından Mâlik’e satılan Yusuf’un boynuna zincir takılıp köle libâsı giymesi, şair Hamdî tarafından “O hoş görünümlü, keçe giyse ne olur ki o aynanın (Yusuf’un) kılıfı keçe olur (sadece).” ifadeleriyle dile getirilmiştir.

N’ola geysel nemed o zibâ-hâd

Olur âyînenin gılâfi nemed (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 143)

Burada Yusuf peygamber ayna teşbihiyle karşımızdadır. Aynanın kılıfının işlevine zahirde bile etki etmemesine değinilmektedir. Yusuf’un giydiği keçenin güzelliğini örtmede etkisinin olmadığı gibi...

Melik Tâbûr Ârî’nin kızı Bâzığa, önce Yusuf’un zahiri güzelliğine hayran kalır bu sayede mecâzi güzellikten hakikat aşkına erişir. Bâzığa Nilde kendisi için bir inziva yeri yapıp burada varlığını yok kılar. Hamdullah Hamdî, Bâzığa için: “(Bir olan zatın) Allah’ın nurunun cilası oldu, ayna gibi eski keçe giydi.” beytini sarf eder.

Oldu meclâ-yı nur-ı zât-ı ahad

Geydi âyîne gibi eski nemed (Hamdullah Hamdî, YZ., s. 262)

³⁴¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1214.

³⁴² Bk. Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 183. ‘Ayna Keçe Giyen Dervıştır başlığında’ konumuzu destekleyecek nitelikte bir beyit örneği verilmiştir.

³⁴³ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Giyim Kuşak Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 2010, s. 113.

İlk beyitte; aynayı temsil eden Yusuf'un giydiği nemed, güzelliğini kapatıp yok edici bir etkiye değil aksine aynayı (Yusuf'un güzelliğini) koruyucu bir değere sahiptir. Diğer beyit ise bir melik kızı olan Bâziga'nın Allah yoluna yönelip dünya varlığını hiçe saymasını konu edinir. Nemed ifadesi burada dervişane bir yaşam tarzı benimsemek manasında kullanılmıştır.

2.25. AYNA-SU

Mustafa Çelebi, Allahu Teâla'yı nimetleriyle överken su aynasının toprağı şevklendirmesinden şu ifadelerle bahsetmektedir:

Silüp saykal virüp mir'ât-ı âba

Düşerdi şevk-ı dîzârün türaba (Mustafa Çelebi, VG., s. 582)

2.26. AYNA-KIBLEGÂH

Kıblegâh; Kible yeri, kible tarafı³⁴⁴ demektir.

Ferhat, Selasil kalesinde dokuz eflakla konuşur. Ferhat'a ibadetlerle ilgili birçok nasihatte bulunan dokuz eflak: "Ey kıblegâh" nidasıyla Ferhat'ı kasteder ve İsm-i Azam'ın tecellîsine ayna olmayı dile" der.

Didi ey kible-gâhı halk-ı 'alem

Dilen mir'ât-ı levh-i ismi 'azam (Lâmi'î, FŞ., s. 194)

3. AYNA İLE İLGİLİ DİĞER TEŞBİHLER

3.1. Devlet Aynası

Çeşitli devletlerle mücadeleye giren Behram ilk önce Çin şahıyla savaşır. Ölümün eşiğine gelmiş bir şah için devleti önem arz eder mi artık? "Âlemin halinden bihaber olan (şah) devlet aynasına bakmaz." Behram, Çin hakanını hileyle öldürmeyi başarır.

Hâl-i 'âlemden olan kimse haber

Eylemez devlet-i âynaya nazar (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, HP., s. 57)

³⁴⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 865.

Şair “devlet aynası” olarak dünyada sahip olunan ve toprak olacağında bıraktığın her şeyi kastetmiştir. Devlet aynası bir nevi mülk aynası olmaktadır.

3.2. Mutluluk Aynası -Âyîne-i Ferhân-

Vamık’ın Azra’ya gönderdiği Âyîne-i Ferhân, kıymetli ve üstün özelliklere sahip bir çini aynasıdır. Batıda tuttuğunda karşında doğu apaydınlık görünür, o ayna ortaya çıkardı. Doğuda tutarsan batı görünürdü. Sahibine bir oyun yapılsa, aynanın yüzü pas tutardı.³⁴⁵ Aşağıda ilgili beyitler verilmiştir.

Kaçan magribde tutsan karşudan şark

Olurdu rûşen ol âyinede fark

Tutarsan şarkda magrib görünirdi

Ana Âyîne-i Ferhân dinürdü

Kaçan kim sâhibine konsa bir reng

Tutardı yüzün ol âyinenün jeng (Manisalı Camîî, VA., s. 673)

3.3. Din Aynası

Nice günah taşkınlıkları karşısında Allah’tan inâyet isteyen Fuzûlî haşhaş bitkisine karşı uyarıda bulunur ve din aynasını paslandırdığına dikkat çeker.

Olma nigerân-ı sebze-i beng

K’ âyîne-i dînüne salur jeng (Fuzûlî, LM., s. 56)

Burada şairin “din aynası”nın pas tutmamasından kastı imanın haramlarla zedelenmeyip pürüzsüz bir ayna gibi takva sahibi olunmasıdır.

³⁴⁵ Selami Ece, *Manisalı Camîî’nin Vamık u Azra Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 673.

3.4. Devran Aynası

“Zaman aynasından pası silerek zemini asumân gibi pürüzsüz bir renge boyadı.”

Leyla, gül bahçesinde gezer iken bir bahar gününü- zevk ehline huzur veren bir gün- olarak betimler. Baharın bu döngüsü sayesinde (o gün) devran aynasından pasın gittiğini ve yeryüzünün gök rengini aldığını³⁴⁶ belirtir.

Bir gün ki bahâr-ı âlem-ârây

Zevk ehline oldu râhat-efzây

Âyîne-i devrden gedüp jeng

Devr etdi zemîni âsmân-reng (Fuzûlî, LM., s. 252)

Devran aynası bir “zaman aynasıdır”. Bu beyitte ise bahar mevsimine özgü değişimlerle karşımızda yer almaktadır.

3.5. Kişilik Aynası - Âyîne-i Zat-

Leyla, güzelliği karşısında, Mecnun’un kâmil bir imana ulaştığını fark edince kendindeki yüz güzelliğinin işe yaramaz olduğunu düşünür. Yokluk yolunu seçtiğini, suret tozunun kişilik aynasını artık kederlendirmeyeceğini belirtir. Çünkü zatın sıfatlarından arınıp aynanın parlayacağı vakit gelmiştir.

Tâ niçe vere gubâr-ı suret

Âyîne-i zâtuma küdüret

Vakt oldı ki rûşen ola mir’ât

Müstağnî ola sıfâtdan zât (Fuzûlî, LM., s. 492)

Leyla kişilik aynasını artık nefsanî isteklerine karşı kapatma kararı almıştır. Bu kararı doğrultusunda aynasının aydınlanacağına inanır.

³⁴⁶ Doğan, *Fuzulî Leylâ ve Mecnun*, s. 253.

4. EFSANEVİ AYNALAR ve TEŞBİHLERİ (Âyîne-i İskender ve Câm-ı Cem)

4.1. Âyîne-i İskender

İskender'in aynası; nâm-ı diğer âyîne-i âlem-nümâdır (Cihanı gösteren ayna). İskender, İskender şehrini kurduğu zaman o bölgenin hakîmlerinden Belinas, Hermis ve Valines bir ayna yapmışlar ve yüksek bir yere koymuşlardı. Bu ayna, inanişe göre gemilerin geleceğini bir ay öncesinden haber verebilmekteymiş. Düşman gemisi gelmekte ise çok uzaktayken bile aynadan yansıyan güneş ışınları ile (gemi) yakılabırmış. Bir başka efsane ise, İskender'in isteğiyle hocası Aristo'ya yaptırıldığına inanılan bu aynanın bir gece, çalınıp denize atıldığı yönündedir. Hind hükümdarı Kayd tarafından İskender'e hediye edilen dört kıymetli eşyadan biri olduğu bilgisi ise yine efsane niteliğindedir. Yuvarlak (top ayna) mı düz mü olduğu muhtelif olan bu aynanın iki yüzü de gösterirmiş. Aynanın arka yüzü yalan söyleyene görüntü vermeme özelliğine sahipmiş. İskender yalan söyleyeni bu ayna vasıtasıyla (aynanın arka yönünde yalancıya görüntü oluşmadığı için) ayırt edermiş.³⁴⁷

Tasavvufta bu ayna, kâmil insanın Allah'tan gayrı her şeyden arındırdığı kalbini temsil etmektedir.³⁴⁸

Hakkında birçok rivayet bulunan Âyîne-i İskender, özellikle efsanevi yönleriyle edebiyatın malzemesi olmuştur. Bu sebepten şiirde, abartı ve övgü dolu ifadelerde sıkça yer edinmiştir. Aşağıdaki beyit bu duruma örnektir.

Firâkî devrin sadrazamlarından İbrahim Paşa'yı "İskender'in aynası gibi gönlün vardır. Âlemin hali onda (gönlünde) tek başına resmedilmiştir" ifadeleriyle metheder:

Zamîründür çü mir'ât-ı Sikender

Musavver hâl-i 'âlem anda yekser (Firâkî, HŞ., s. 62)

³⁴⁷ İskender Pala, "âyîne-i İskender", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 48.

³⁴⁸ İskender Pala, "âyîne-i İskender", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 48.

4.2. Câm-ı Cem

Cem'in kadehi İskender'in aynası kadar bilinmekle birlikte çoğu kez her ikisi bir arada anılmaktadır. Öyle ki Cem'in kadehi de şairler tarafından aynaya benzetilmektedir. Âyîn-i Cem, Bezm-i Cem tabirleri Bektaşî ve Alevîlerin tarikat adabıyla iştret eğlenişleri için kullanılmıştır. Eski Hind, İran ve Anadolu inanışlarında şarap içmek ibâdet sayılıp bu anlamda dini törenler düzenleniyordu. Âyîn-i Cem ve Trakların Dionisos Âyînleri bu nevi dini şarap içme törenlerindedir. İşte bu efsanevi törenlerin kurucusu Cem veya Cemşid olarak bilinen tanrılaştırılmış bir hükümdardır. Cem'in câmı yani kadehi kırmızı şarapla doludur ve ayna gibi bir güzellikle -efsaneye göre- kendini yansıtmaktan öte bütün âlemi gösterirdi.³⁴⁹

Bu sebeplerden şarap deyince Cem akla gelmektedir. Cem'in kadehi üzerinde yedi hikmetli bilginin bulunduğu bir yazı olduğuna inanılır. Bu hikmetli yazı divan şiirinde şaraba ayrı bir değer katmış; Cem'in kadehiyle şarap, şiirde ibretlik bir boyut kazanmıştır.³⁵⁰

Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere Cem'in kadehi ve İskender'in aynası bazen birlikte aynı işlevlerle zikredilmektedir. Burada her ikisinin de tılsımlı bir özelliğinin bulunduğu dair inanışın etkisi söz konusudur.

Hızır (a.s.) Ferhat'a tılsımlı İskender-Cem aynasını şöyle anlatır: “Bilge Cem-İskender'in kadehini ayna görünümlü (kadeh) yapmışlardı. Öyle bir kadeh ki parlak güneş bile ona nisbetle karanlık bir kalp gibi olurdu.”

Hükemâ-yı Skender-i Cem-i câm

Eylemişlerdi câm-ı âyîne-fâm

Niçe câm ol ki âfitâb-ı münîr

Ana nisbet olurdu tîre-zamîr (Şâhî, FŞ., s. 439)

Bu beyite göre; İskender-Cem'in aynası öyle benzersiz bir tesire sahiptir ki pasparlak güneş bile ona etki edemez.

³⁴⁹ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 95.

³⁵⁰ İskender Pala, “Câm-ı Cem”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 83.

5. MADENİ AYNALAR ve TEŞBİHLERİ

5.1. Gümüş Ayna

Gümüş aynalar, madeni aynaların en kıymetlisi, en pahalısı ve böylece bir kısım varlıklı insanların sahip olduğu bir ayna imiş. Bu kıymeti görmesinde; diğer aynalara göre görüntüyü daha net vermesi, paslanma oranının daha az olması ve daha parlak olması hususları etkilidir.

Ahmet Talat Onay, “...Gümüş aynalar beyaz sîne ve tenlere müşebbihün bih yapılmıştır.”³⁵¹ Onay, *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar* kitabında bu cümlesiyle “Gümüş aynaların şiirde beyaz sîne ve tenlere benzetme unsuru olarak kullanıldığını” dile getirmiştir. Onun bu tespiti aşağıdaki beytin konusuna da dayanak olmaktadır.

Sevgilinin göğsü gümüş aynadır. Cihanın şahı Behram, Hintli güzelin (gümüş aynasında) sinesinde kendi aksini görmektedir.

Gümüşâyîne idi sîne hemân

Anda 'aksini görür şâh-ı cihân (Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, HP., s. 85)

5.2. Çini Ayna (Çelik ve Tunç Ayna)

Çetindağ *Ayna Kitabı*'nda; Çînî aynalar için Mütercim Âsım'ın: “Tunç madeninden düzülmüş bir nev'i hâssalu aynadır, Arabîde secencel denir” açıklamasında bulunur. Onay, *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar* isimli eserinde bu aynalarla ilgili şu açıklamalara yer vermiştir: “Bu aynalar yüz ve ağız çarpılması halinde tedavi için kullanılırdı. Bu aynalar ocak sayılan ailelerde yahut şeyhler nezdinde bulunurdu. Bir nezr mukabilinde gösterirlerdi. Bu aynalar mukassar veya muhaddeb, yani küçülten, büyülten aynalardı.”³⁵²

Hamdullah Hamdî, Yusuf'la nikâhlanmak üzere hazırlanan Züleyha'yı; “Çini aynasından cilalanmış, süsleyicinin renginden arınmış bir yüz” ifadeleriyle tasvir etmiştir:

³⁵¹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 118.

³⁵² Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, s. 119.

Çîni âyîneden mücellâ yüz

Reng-i meşşâttadan mu'arrâ yüz (Hamdullah Hamdî, YZ.,s. 391)

Âyîne-i Ferhân bir filozof tarafından icat edilmiş, Vamık'ın babasından annesine miras kalan bir aynadır. Vamık'ın da Azra'ya gönderdiği bu çini ayna dünyayı gösteren kadeh gibidir, yeryüzünde onun gibisi görülmemiştir. Yedi yıldız şeref burcunda iken, yedi madenden cevher almıştır. Hikmet ehli kimseler onu düzeltmiş ve ona türlü özellikler eklemiştir.³⁵³

Şehün varidi bir âyîne-çîni

Ki görmedi gören rûy-ı zemîni

Atadan anaya kalmıştı mîrâs

Anı bir feylesof itmişdi ihdâs

Şeref burcunda iken yidi ahter

Yidi ma'denden almışlardı cevher

Düzeltilmişdi anı ol ehl-i hikmet

Ana harç eylemiş çok dürlü sıf'at (Manisalı Camiî, VA., s. 673)

5.3. Altın Ayna

Ferhat, babasının hazine dolu odasında dikkatini çeken (tek şey olarak) sandığın, kilidinin açılmasını ister. Sandık açıldığında içinden altın bir ayna çıkar.

Buyurdu açdılar fi'l-hal kuflin

İçinden çıkıdı bir mir'ât-ı zerrin (Lâmi'î, FŞ., s. 120)

³⁵³Selami Ece, *Manisalı Camiî'nin Vamık u Azra Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 673.

6. SÜSLENME ARACI OLARAK AYNA ve TEŞBİHLERİ

İnsan estetik görünümünü hakkında ayna sayesinde fikir sahibi olur. Özellikle güzellerin eline ayna alıp güzelliklerini temaşa etmeleri, süslenmeleri şairler için türlü hayallerin malzemesi olmuştur. Böylece şiirimizde ayna bir mazmun konusu haline gelmiştir.³⁵⁴ Bu konu için önem arz eden birkaç kavramla beyitleri ele alacağız.

6.1. Âyîne-dâr (Ayna Tutucu)

Âyînedâr; bir büyük adamın giyinirken aynasını tutmakla mükellef hizmetçidir.³⁵⁵ Âyînedâr, ayna tutan anlamına gelir ve kimi zaman gelin süsleyici, kimi zaman da berber çırakları kastedilir.³⁵⁶

Aşağıda göreceğimiz örneklerde sevgilinin güzelliği, Allah'ın ve insanın vasıflarını “yansıtan” mahiyetinde kullanılmıştır.

Gül ve Nevruz isimli iki âşık bir araya geldiklerinde güzel yüzleri birbirine ayna tutan (gibi) aşıkâr olur.

Ol 'iyân etmiş cemâl-i tâb-dâr

Ol cemâle karşı bu âyine-dâr (Niğdeli Muhibbî, GN., s. 348)

“Sanatın sevgilinin bayram sabahına ayna tutar, kudretin de bekârların zülfündeki güç ve berat kudretidir.”

San'âtun dil-dârınınun âyinedârı subh-ı 'iyd

Kudretün ebkârınınun zülfündedir kadru berât (Zâtî, ŞP., s. 426)

6.2. Âyîne-dân (Ayna mahfazası) ya da Aynayı Örtmek

Aynaların örtülmesinin birçok sebebi vardır. Özellikle insanda bencillik ve kendini beğenme eğilimleri oluşturduğu için sık sık aynaya bakmak hoş görülmezdi. Bu sebepten aynada kendine çekidüzen verip işini bitiren kişi aynanın ya üstünü örter ya da ters çevirirdi.³⁵⁷

³⁵⁴ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s. 163.

³⁵⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, s. 53.

³⁵⁶ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s.169.

³⁵⁷ Yusuf Çetindağ, *Ayna Kitabı*, s.181.

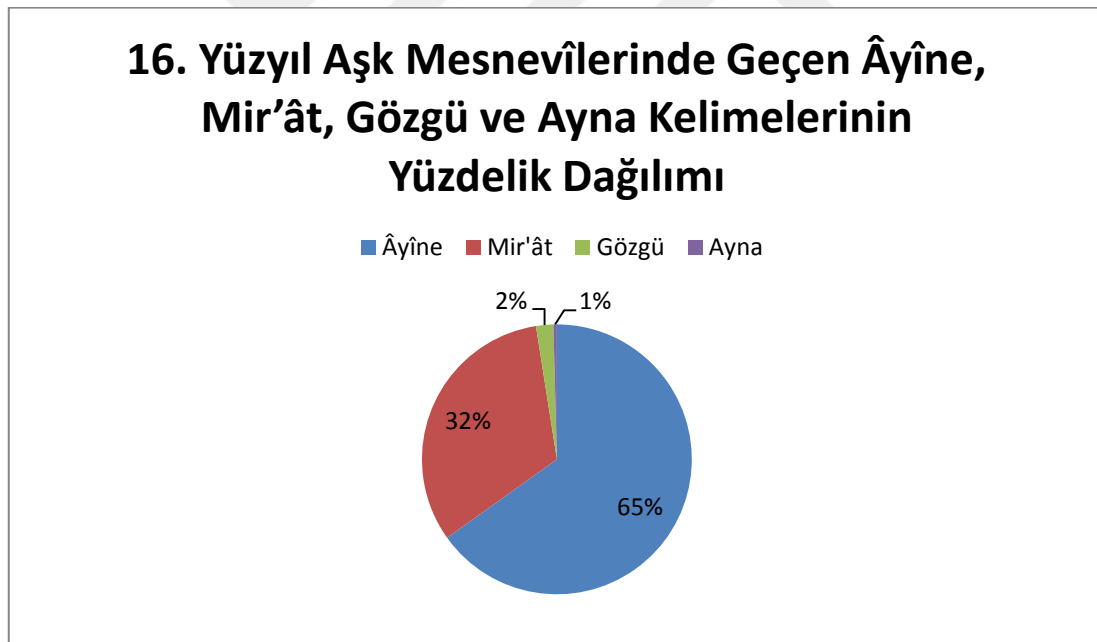
**III. BÖLÜM 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE AYNA İLE İLGİLİ
TABLO ve GRAFİKLER**

**1. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE ÂYÎNE, MİR'ÂT, AYNA
VE GÖZGÜ KELİMELERİNİN KULLANIM SIKLIĞI**

	ÂYÎNE	MİR'ÂT	AYNA	GÖZGÜ	TOPLAM
Behiştî Ahmed Sinan Çelebi	7	5	1	X	13
Bihîştî Ramazan Efendi	9	2	X	X	11
Firâkî	5	6	X	2	13
Fuzûlî	21	1	X	3	25
Hamdullah Hamdî	20	1	X	X	21
Lâmi'î	46	21	X	X	67
Lârendeli Hamdî	12	8	X	X	20
Mustafa Çelebi	12	9	X	X	21
Manisalı Camiî	19	2	X	X	21
Niğdeli Muhîbbî	9	7	X	1	17
Şâhî	8	18	X	X	26
Taşlıcalı Yahyâ	9	3	X	X	12
Zâtî	12	11	X	X	23

Tabloya göre çalıştığımız on üç mesnevîde ayna kelimesinin Farsça (âyîne), Arapça (mir'ât), Türkçe (ayna ve gözgü) şeklinde iki yüz doksan kez kullanıldığı tespit edilmiştir. Yüz seksen dokuz kez geçen Farsça âyîne kelimesi kullanımlar arasında ilk sırada yerini almıştır. Doksan dört defa mir'ât kelimesi, altı defa gözgü ve bir kez ayna kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Lâmi'î, *Ferhâd u Şîrîn* mesnevîsinde kırk altı kez âyîne, yirmi bir kez mir'ât kelimesini kullanarak bu hususta şairler arasında ilk sırada yer alır. Lâmi'î'den sonra âyîne kelimesini en sık kullanan *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsiyle Fuzûlî iken, mir'ât kelimesini en çok kullanan *Ferhâd u Şîrîn* adlı mesnevîsiyle Şâhîdir. Toplamda altı kez yer verilen gözgü kelimesini, Fuzûlî üç kez kullanarak gözgü kelimesini en çok kullanan şair olmuştur.

2. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE GEÇEN ÂYÎNE, MİR'ÂT, GÖZGÜ VE AYNA KELİMELERİNİN YÜZDELİK DAĞILIMI

Bu grafikte ifadelerimiz yüzelik dilimlerle gösterilmiştir. % 65 oranıyla âyîne kelimesi büyük bir dilime sahiptir. Onu, mir'ât kelimesi %32 oranla takip etmektedir. Gözü ve ayna kelimeleri ise yok denecek kadar az bir dilime sahiptir.

16. Yüzyıl aşk mesnevîlerinde geçen âyîne, mir'ât, ayna ve gözü kelimelerinin kullanım sıklığını belirttiğimiz ve yorumladığımız bu tablo ve grafiğe göre; âyîne (Farsça) ve mir'ât (Arapça) kelimelerinin bir hayli fazla kullanılması

dikkat çekicidir. 16. Yüzyılda Farsça ve Arapça kökenli yabancı kelimelerin edebiyatta bu denli tercih edilmesi, o dönemin sosyo-kültürel gelişmelerinin şairlere tesiri olsa gerektir.

3. 16. YÜZYIL AŞK MESNEVÎLERİNDE GEÇEN AYNA TERKİBLERİNİN YÜZDELİK DAĞILIMI

Grafikte çalışmamız olan on üç mesnevîde karşılaştığımız terkiplerin yüzdalık dağılımı mevcuttur. 16. Yüzyıl aşk mesnevîlerinde ayna kelimesiyle toplamda altmış dokuz terkiye rastlanıldı. Grafikte mesnevîlerde sıklıkla karşılaştığımız gönül aynası, âlem aynası, akıl aynası, nur aynası, âyîne-dâr terkipleri gösterilmiştir. Diğerleri kategorisi, mesnevîlerde daha az yer verilmiş terkipleri kapsamaktadır. Bütün terkipler içinde en fazla payı gönülle ilişkilendirilen gönül âyinesi, mir'ât-ı dil, mir'ât-ı kalb, âyîne-i derûn, âyîne-i hâtır ve can aynası terkipleri almıştır. Bu kategoride zikrettiğimiz terkipler çalışmamızı oluşturan mesnevîlerde otuz altı defa geçmektedir. Devamında âyîne-i gîtî-nümâ, âyîne-i cihân-nümâ, cihan âyinesi ve âyîne-i âlem terkiplerinden oluşturduğumuz âlemlle ilişkilendirilen “Âlem Aynası” başlığı altındaki terkipler yer almıştır. Bu başlık mesnevîlerimizde on defa geçmektedir. “Nur Aynası” kategorisini teşkil eden âyîne-i envâr ifadesine yedi kez rastlanmış bu durumda % 4'lük dilime dâhil olmuştur. Ayna tutan manasında “Âyîne-dâr” başlığında ki terkiplerimize mesnevîlerde yedi defa rastlamış durumdayız. İfade ettiğimiz bu değerle “Âyîne-dâr” tablonun % 4'lük dilimlerinden biri olmuştur. Diğer % 4'lük dilime giren terkiplerimiz ise mir'ât-ı idrâk, fikr-i mir'ât, akıl âyinesi ve hired âyinesi ifadeleriyle “Akıl Aynası” başlığına aittir. Akılla ilişkilendirilen bu grup terkipler mesnevîlerimizde altı kez geçmektedir. Diğerleri

kategorisi mesnevîlerimizden elde ettiğimiz elli iki terkibi kapsamaktadır. Ve bu terkibler ise çalışmamızın kaynaklarında doksan bir kez geçmektedir. Bu durumda % 57'lik bir oranla grafiğimizin en büyük payına sahiptir.

SONUÇ

Ayna Türk-İslam edebiyatı eserlerinde Farsça âyîne, Arapça mir'ât ve Türkçe gözgü kelimeleriyle kullanılmıştır.

Aynanın tarihi insanlığın en eski zamanlarına kadar gider. Çünkü su, yansıtma özelliğiyle insana hizmet veren ilk ayna olarak kabul görmektedir. Bunun yanı sıra kadim medeniyetlerin mezarlarında, tanrılara hediye sunmak maksadıyla koyulan eşyalar arasında aynaya rastlanılmaktadır. Yine bir süslenme aracı olarak kadına ait mezarlarda bulunması, aynanın geçmişten beri önem arz eden bir eşya olduğunu göstermektedir.

İnanç ve kültür sahasında aynaya bir takım değerler atfedilmiştir. Metafizik âleme geçişi ve bu âleme mahsus varlıklarla irtibatı sağlayan bir araç olarak düşünülmüştür. Hemen hemen her dinde, inançta ve kültürde aynanın bazı durumlarda uğur getirdiğine inanılmakla birlikte bazı durumlarda kötü şans taşıdığına dair algılar mevcuttur. Şairler de sosyo-kültürel çevrenin malzemelerini edebi bir kimliğe büründürerek aynayı şiirlerinde işlemişlerdir.

Şiire bir nakış gibi mazmunu işlemek, eserin kurgusunu bütünüyle sağlayabilmek bir sanat işidir. Klasik şiir geleneğinde şairlerin vazgeçemediği bir edebi malzeme olan bu sanat, onların ustalık kabiliyetini de gözler önüne sermeye muktedirdir.

Ayna; gerçeği yansıtan, parlak ve pürüzsüz olan bir metadır. Onun bu özellikleri gönül, güzellik, yüz ve daha birçok kelime ile ilişkilendirilince, ayna kelimesi şiir dünyasına bir mazmun olarak yerleşmiştir. Hassaten beşeri ve ilahi aşkla temalanmış şiirlerde ayna kelimesine yer verilmiş, bu kelimeye edebi ve tasavvufi mahiyette derin anlamlar yüklenmiştir.

Aşk mesnevîlerinde ayna, kelime olarak yalnızca insani bir aşkın malzemesi değil, tasavvuftan beslenen duyguların ifade edicisi de olmuştur.

16.yüzyıl aşk mesnevîlerinde ayna ile irtibatlı konuların başında güzellik gelmektedir. Güzellik anlamında kullanılan hüsn, cemâl ve tal'at kelimelerinin ayna ile birlikte zikredildiği birçok örnekle karşılaşılmıştır.

Ayna güzellerle birlikte anılır. Ayna güzelliğe hem şahit olan hem de bu güzelliği yansıtan durumundadır. Şairler aynayı bazen klasik bir eşya algısından dahi soyutlamışlardır. Güzelin aynaya teması, ayna sebebiyle güzelin sevdiği tarafından kıskanılması bu duruma bir örnek olmuştur.

Güzel olan herşey özünde kıymetinin tesirlerini barındırır. Babadan kalan güzel hasletlerin evladında ayna gibi nüks etmesi, sadık bir dostun şahsiyetinin görüntüsüne yansması bu duruma örnek teşkil etmiştir.

Ayna ile sıkı bir bağı bulunan diğer bir kelime de gönüldür. Şairler kendileri için dua ederken gönülü bir aynaya benzetip kalplerinin cilalanmasını sağlayıcı meşguliyetler dilemiş, kalpte arınmışlığı önemsemişlerdir.

Mesnevîlerde devlet büyüklerinin methedildiği kısımlarda onların gönülleri, arınmışlık ve yüceliğinden ötürü cihanı gösteren bir aynaya benzetilmiştir. Hızır (a.s.) ve Sokrat gibi bilge şahsiyetlerden ise, Allah'ın varlık levhasını gönüllerinde ayna gibi taşıması dolayısıyla bahsedilmiştir.

Ayna, gönüldeki hissiyatın şiirdeki tecellîgâhıdır. Zevk de böyledir keder de. Aşkta, sevgide duygu durumları sürekli değişmekteyken, ayna da bu hallerin yansıtıcısı olmuştur. Sevgiliden ayrılmak gönül aynasının tozlanmasına yeterken, sevgilinin güzelliğini temaşa etmek de gönülden gamı gidermiştir.

İncelediğimiz eserlerin kuşağı olan 16. yüzyılda maden cinsinden aynalar kullanılmaktayken bu aynaların rutubetin tesiriyle cilalanması, şiire de konu olmuştur. Gönüle benzetilen aynanın paslanması, cilaya ihtiyaç duyması ile insanların maddi-manevi eksiklikleri arasında bir bağ kurulmuş ve ayna-yaşam tecrübesi şeklindeki bu ilişki şiirde yorumlanmıştır. Şairler kalpleri için Allah'tan gönül levhasını temiz kılmasını istemişler. Bazen de şairlerin dilinde Hz. peygamber, kalp aynasına saflık veren hitabıyla değer bulmuştur.

Gönülden sonra aynaya en çok benzetilen unsur yüzdür. Gönülde olduğu gibi yüz için de saflık ve paklık aranan özelliklerdendir. Bilhassa sevgilinin ve Yusuf peygamberin yüzünün sâfi güzelliği ayna teşbihleriyle ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca, sevgilinin kalp aynasındaki sıkıntılarının yüz aynasına yansmasına da değinilmiştir.

Hız. Peygamber'in birçok yerde "âlemlerin Rabbinin tecellî yüzünün aynası" olarak tavsîf edildiği görülmüştür.

Âlem, Allah'ın yaratma kudretinin bir aynasıdır. Hız. Muhammed ve Hız. Yusuf gibi peygamberler tebliğ göreviyle bu âlemin Allah'ı temsil eden bir aynası olmuşlardır. Ayrıca âyîne-i âlem-nümâ kelimesini şairlerin âlemi gösteren ayna anlamında farklı konuları betimlerken sıkça kullandığı gözlemlenmiştir.

Ayna parlaklığı dolayısıyla ışık, aydınlık anlamlarındaki nur kavramıyla da ilişkilendirilmiştir. Şair şiir yazma kabiliyetini aynaya benzetmiş, Allah'ın nur zikrinin ise bu aynanın cilası olduğunu vurgulamıştır. Mürşid, âleme nüks eden bir aydınlık kabul edilirken, sahabe Allah'ın nuruyla donatılmış kutlu ayna yakıştırmalarına tabi olmuştur. Burada aynayla yapılan birçok teşbihte olduğu gibi nur kelimesinin şiirde mecaz olarak işlenmesi söz konusudur.

Ayna; gök cisimlerinden ay, güneş ve yıldız ile de ilişkilendirilmiştir. Bu üç gök cisminin aynaya benzeyen ortak yönü ışıltılı ve parlak olmasıdır. Şairler peygamberi ve devlet büyüğünü methederken özellikle de sevgiliyi betimlerken bu teşbihlere sıkça başvurmuşlardır.

Aşk ve ayna ikilisini bir arada gördüğümüz beyitlerde aşkın bir tanım yapılmış olup bu tanım içerisinde ayna kelimesinin kullanıldığı fark edilmiştir.

Aşk mesnevîlerinde İskender'in aynası ve Cem'in kadehi, devlet büyüğü gibi şahısların ve sevgilinin gönül güzelliğini övmek için kullanılırken; sevgilinin yüzü ve yanağı gibi güzelliğini yansıtan uzuvları, bu olağanüstü aynalarla tasvir edilmiştir.

16. yüzyılın aynaları olan gümüş, çini ve altın aynalar, sevgiliye ait sine (göğüs) ve yüz güzelliğini ifade etmeye yardımcı olmuştur. Ayrıca bu madeni aynalar, hikâye içerisinde hediye edilen bir eşya olarak kıymetli bir aynayı temsil etmiştir.

Yukarıda ayna ile ilişkilendirilmiş teşbih kavramlarından en çok zikri geçenlere kısaca değindik. Çalışmamıza kaynak olan mesnevîlerde şu kelimelerle gerçekleşen benzetmeler de mevcuttur: Tecellî, akıl, çarh-felek, sine, tılsım-bela, mey-şarap, tâ'b, Âdem, zaman, hakikat, keçe kılıf, basiret, su ve kıblegâh. Bu kelimelerin kullanım sıklığı ele aldığımız teşbihlere nispetle azdır. Ayrıca, âyîne-dar

“ayna tutan”, âyîne-dân “ayna mahfazası” ve âyîne-gerdan “ayna ile fal bakan” gibi kelimeler âyîne kelimesine ek alarak türemiştir. Şiirde aynayı bir renk olarak düşünürsek bu yeni anlamlı sözcükler, aynanın şiirdeki rengine farklı bir ton olmuştur.

Tezimizi oluşturan 16. yüzyıl aşk mesnevîlerinden on üç eserde ayna ile ilişkili iki yüz yetmiş beş beyit saptanmıştır. Gönül ve yüz, aynaya teşbihte en çok kullanılan iki unsur olarak öne çıkmıştır. Geriye kalan teşbihlerin tümünün bu iki unsurla doğrudan ilişkili olduğu fark edilmiştir. Mesnevîlerin giriş kısımlarında yer alan tevhid, münacaat, naat gibi bölümlerinde Allah ve resulü aynaya konu olmuştur.

Bu çalışmada ayna ile kurulmuş yetmiş yakın (altmış dokuz) terkiib tespit edilmiştir. 16. yüzyıl aşk mesnevîlerinde ayna kelimesinin en çok Farsça âyîne ve Arapça mir'ât sözcükleriyle kullanıldığı, Türkçe gözgü ve ayna kelimelerinin nadiren tercih edildiği görülmüştür. Toplamda iki yüz doksan kez “ayna” kelimesine rastlanılmıştır. Bu veriler aynanın klasik şiir geleneğinde ne denli geniş bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, “Defter emini”, *DİA*, C. IX. s. 91-93.
- AKALIN, Şükrü Halûk ve Diğerleri, *Türkçe Sözlük*, TDK, 11. bs., Ankara 2011.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. IV. s. 420.
- ARMUTLU, Sadık, *Zâtî'nin Şem u Pervânesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Mustafa İsen, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998.
- ARSEVEN Celâl Esad, “Ayna”, *Sanat Ansiklopedisi*, C. I. İstanbul 1958, s. 411.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Mas Matbaacılık, 2. bs., C.I. II. III. İstanbul 2006.
- Ayna, Ana Britanica, C. III, İstanbul 1987, s. 97-99.
- Ayna, Büyük Larousse, C.III, İstanbul, t.y., s. 1116.
- Ayna, Meydan Larousse, C.I. İstanbul 1969, s. 956-958.
- Ayna, *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Ansiklopedik Yay. İstanbul 1982. C.I. s. 200.
- AYDIN, Mahmut, *Dinler Tarihi, Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- BANARLI, Nihat Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB, C. I.II. İstanbul 1983.
- BAYRAM, Asuman, *Firâkî ve Husrev ü Şîrîni*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017.
- BURCKHARD, Titus, *Aklın Aynası*, İnsan Yay., İstanbul 1994.
- CAN, Adem, “Necip Fazıl’da Ayna İmgesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, Erzurum 2010, s. 167-185.
- CANIM, Rıdvan, “Sâkînâme”, *DİA*, C. XXXVI. s. 13-14
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, OTTO Yayınları, Ankara 2014.
- COŞKUN, Vildan, “Zâtî”, *DİA*, C. XLIV. s. 150-151.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Hakikat”, *DİA*, C. XV. s. 178.
- ÇATIKKAŞ, Mehmet Atâ, *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*, Sütün Yay., İstanbul, Şubat 2009.
- ÇELEBİ, İlyas, “Hızır”, *DİA*, C. XVII, s. 406-409.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, “Ay”, *DİA*, C.IV. s. 187.
- ÇETİNDAG, Yusuf, *Ayna Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

ÇETİNKAYA, Ülkü, *Aşk Mesnevîlerinde Kadın*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. İsmail Ünver, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2008.

ÇEŞMELİ, İbrahim, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültürler, Ritüeller ile İkonografi (M.S. 8. Yüzyıla Kadar)”, *Art Sanat*, 3/2015, s. 45-96.

ÇIPAN, Mustafa, “Şâhidî İbrâhim”, *DİA*, C. XVIII. s. 273-274.

DELİCE, H. İbrahim, *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevrûz*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Doç. Dr. Ahmet Buran, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1995.

DEMİREL, Şener, *Behiştî Heft- Peyker Mesnevîsi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2017.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Türk Argosu*, Aydın Kitabevi Yay., 6. bs., Ankara 1980.

DİNDAR, Muharrem, *Bihîştî Ramazan Efendi Cemşâh u Alemsâh*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Murat Yurtsever, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999.

DOĞAN, Muhammet Nur, *Fuzulî Leylâ ve Mecnun*, YKY, İstanbul 2000.

ECE, Selami, *Manisalı Camî'nin Vamık u Azra Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Doç. Dr. Metin Akkuş, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

ERGİNLİ, Zafer, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay., İstanbul 2006.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 12. bs., İstanbul 2003.

ERKAL, Abdulkadir, *Lâmi'î Çelebi Ferhâd u Şîrîn*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

ERKAN, Mustafa, “Gazavatnâme”, *DİA*, C.XIII. s. 439-440.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, “Ayna”, *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi*, İskit Yay. C.I. s. 162-163.

GÜLER, Zülfi, “Şeyh Galip Divânında Ayna Sembolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XIV. Sayı: 1, Elazığ 2004. s. 103-121.

HALÎL B. AHMED EL-FERÂHÎDÎ, *Kitâbu'l-Ayn*, haz: Dr. Davud Sellum vd., Mektebetu Lübnân Nâşîrûn, 1. bs., Lübnan 2004.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

İPEKTEN, HALUK, *Tezkirelere göre İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C.III. haz: Besim Atalay, TDK, Ankara 1999.

- KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yay., İstanbul 2011.
- KARAHAN, Abdulkadir, “Kırk Hadis”, *DİA*, C.XXV. s. 471-473.
- KARAYAZI, Nurgül, “Nev’i Yahyâ’nın Aynası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul 2014, s. 13 ve 39-60.
- KARTAL, Ahmet, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.V. Sayı:10, 2007, s. 353-432.
- KAYA, Bayram Ali, “Şehrengiz”, *DİA*, C. XXXVIII. s. 461-462.
- KAYA, Bayram Ali, “Taşlıcalı Yahyâ”, *DİA*, C.XL. s. 156-157.
- KAYA, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk*, TDK, Ankara 1994.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Ziya Paşa’nın Şiirleri*, Buluş Yay., Ankara 1959.
- KONCU, Hanife, Yûsuf u Züleyhâ, *DİA*, C.XLIV. s. 38-40.
- KONUK, Ahmet Avni, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- KONUR, Hikmet, “Bir Ahlâk Kitabı Olarak Mesnevî”, *Marife Dergisi*, Kış 2007, s. 215-224.
- KURNAZ, Cemal, “Çarh”, *DİA*, C.VIII. s. 229. “Felek”, *DİA*, XII, s. 307. ve “Gönül”, *DİA*, C.XIV. s. 151.
- KUT, Günay, “Lâmiî Çelebi”, *DİA*, C.XXVII. s. 96-97.
- KÜLTÜRAL, Zühal, Şâhnâme, *DİA*, C.XXXVIII. s. 290-292.
- KÜTÜK, Rıfat, *Lârendeli Hamdî’nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- MARTI, Huriye, “Mümin Müminin Aynası Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya Bahar 2009, Sayı: 27, s. 39-63.
- MAZIOĞLU, Hasibe, “Türk Edebiyatı’nda Mevlid Yazan Şairler”, *Türkoloji Dergisi*, C. VI. 1974, s. 31-62.
- MAZIOĞLU, Hasibe, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, TDK, 2. bs., Ankara 2014.
- MENGİ, Mine, “Kıyafetnâme”, *DİA*, C.XXV. s. 513-514.
- Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, Çağrı Yay., 5. bs., İstanbul 2006.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012.
- OKUYUCU, Cihan, “Cinânî”, *DİA*, C.VIII. s. 11-12.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz: Cemal Kurnaz, MEB, İstanbul 2004.
- ONUR, M. Naci, *Yûsuf u Züleyhâ Hamdî*, Akçağ Yay., Ankara 1991.
- ONUR, M. Naci, *Yûsuf u Züleyhâ Hamdî (İnceleme ve Seçmeler)*, Ertem Matbaacılık, Ankara 1986.

ORHANOĞLU, Hayrettin, “Aşk Mesnevîlerinde Varlığın Görünümü”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, İstanbul 2012, s. 89-132

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Edebiyatı Yazıtları*, TDK, Ankara 1994.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

ÖGKE, Ahmet, “İbnu’l Arabî’nin Fusûsül Hikeminde Ayna Metaforu”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, Sayı: 23, s. 75-89.

ÖZCAN, Nurgül, *Şâhî’nin Ferhâdnâmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Tez Dan: Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2007.

ÖZKAN, Mustafa, “Gül ü Bülbül”, *DİA*, C.XIV. s. 222-223.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Türk Atasözleri*, Duygu Basımevi, İstanbul 1956. s. 171 ve s. 259.

ÖZTOPRAK, Nihat, “Divan Şiirinde Giyim Kuşak Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 2010, s. 103-154.

ÖZTÜRK, Zehra, “Hamdullah Hamdi”, *DİA*, C. XV. s. 452-454.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., C. I. İstanbul 2004.

PALA, İskender, “Nasihât-nâme”, *DİA*, C. XXXII. s. 409-410.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2004.

PARLATIR, İsmail, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü –Atasözleri-*, Yargı Yay. Ankara 2010.

SİNEMOĞLU, Nermin, “Ayna”, *DİA*, C. IV. İstanbul 1991, s. 259-266.

SUCU, Nurgül, “Mesnevî’nin Bir Beyti Işığında Gönül Aynası ve Mevlânâ’nın Gönüle Bakışı” *Sufi Araştırmaları Dergisi*, C. I. Sayı: 2, Yaz 2010, s. 73-86.

SÜMER, Necati, “Mitolojik ve Dinsel Olarak Ayna”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. X. Sayı: 52, Ekim 2017, s. 1367-1375.

ŞAHİN, Haşim, “Menakıbnâme”, *DİA*, C.XXIX. s. 112-114.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Şifa Yayınları, İstanbul 2015.

ŞENGÖK, Yağmur, *Cahit Sıtkı Tarancı’nın Şiirlerinde Ayna Motifi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Hacer Gülşen, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2015.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM, İstanbul 2016, C. I.

_____, Ahmet Atilla, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., 11. bs., İstanbul 2015.

_____, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, YKY, 9. bs., İstanbul 2017.

TAVUKÇU, Orhan Kemal, “Sergüzeştname”, *DİA*, C. XXXVI. s. 559-560.

TURAN, Şerafettin, “Şehzade Bayezid”, *DİA*, C.V. s. 230-231.

TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan, “Aşk Mesnevîleri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 111-124.

ULUÇ, Tahir, *İbn-i Arabî’de Ayna Sembolizmi*, İnsan Yay., İstanbul 2011.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2011.

ULUDAĞ, Süleyman, “Ayna”, *DİA*, C. IV. İstanbul 1991, s. 262-263.

UZUN, Mustafa, “Bihîştî Ramazan Efendi”, *DİA*, s.145-146.

UZUN, Mustafa, “Hilye”, *DİA*, C. XVIII. s. 44-47.

ÜNVER, İsmail, “Mesnevî”, *Türk Dil Kurumu Dergisi (Türk Şiiri Özel Sayısı)*, Sayı: 415-416, 417, Ankara 1986.

YAZICI, Tahsin, “Fettâhi”, *DİA*, C. XII. s. 485-486.

YAZICI, Tahsin, “Leylâ ve Mecnûn”, *DİA*, C. XXVII. s. 160-161.

YILDIZ, Ayşe, *Türk Edebiyatında Varka ve Gülşah Mesnevîleri ve Mustafa Çelebi’nin Varka ve Gülşah Mesnevîsi*, (Basılmamış Doktora Tezi) C.I., Tez Dan: Prof. Dr. Filiz Kılıç, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

YILMAZ, Ali, “Türk Edebiyatı’nda Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhânî’nin Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1998, Sayı:2, s. 1-34.

YOLDAŞ, Kâzım, *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tez Dan: Yrd. Doç. Dr. Hasan Kavruk, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1993.